

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДУДАРЕЦЬ РУСЛАН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 343.985.7

ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ
ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Р. М. Дударець**

Науковий керівник: **Галаган Володимир Іванович,**
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

Дударець Р. М. Розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

Дисертацію присвячено дослідженню питання розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Сформульовано шляхом аналізу ознак і характеристики змісту авторське визначення базового для дослідження поняття «незаконне збройне формування».

Звернено увагу, що специфіка зазначеної категорії кримінальних проваджень пояснюється тим, що розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань здійснюють в умовах неочевидності, конспірації та злочинної ієрархії, ускладнених обстановкою вчинення злочину та суб'єктним складом його учасників (вчинення злочинів особами, які мають значний досвід злочинної діяльності, вжиття ними заходів для маскуванню зовнішності, використання специфічних знарядь вчинення злочину тощо).

Розглянуто на основі аналізу практики розслідування і судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень та літературних джерел за темою дисертації ознаки складу злочину, передбаченого статтею 260 КК України. Основну увагу приділено дискусійним питанням, зокрема: характеристиці предмета (об'єкта) злочину; аналізу дій, що становлять об'єктивну сторону складу цього злочину – створення незаконного збройного формування, керівництво ним або участь у

ньому; відмежуванню його від подібних складів злочинів з метою визначення їх підслідності.

Серед основних елементів криміналістичної характеристики розглянуто спосіб вчинення злочину, слідову картину, особу злочинця, мотиви і мету вчинення злочину, які знаходяться в кореляційній залежності між собою та визначають характер й особливості розслідування аналізованого виду злочинів.

Акцентовано увагу на тому, що з криміналістичної точки зору створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань можна розглядати як типовий спосіб підготовки вчинення інших злочинів або як діяння, що характеризує об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого частинами 1, 2 статті 260 КК України.

Доведено, що типовими слідами, як правило, є матеріальні сліди у вигляді речових доказів, виявлених у злочинців або у схованках: автоматична зброя, боєприпаси та гранати, засоби мобільного зв'язку; камуфляжний одяг, медичні аптечки з препаратами, наркотичні засоби, інші речі (маскувальні халати, сухе пальне, металеві кружки, каремати, спальні мішки тощо).

Звернено увагу, що успішній роботі з розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань сприятиме розроблена у дисертації характеристика особи злочинця. Досліджені особливості особистості організаторів, керівників та учасників НЗФ, що дозволяють правильно організувати їхні допити й допомагають у виборі тактики проведення низки слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій під час досудового розслідування.

Розглянуто особливості умов проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань на території Донецької та Луганської областей, розроблено рекомендації організаційного й тактичного характеру щодо проведення огляду місця події, допиту, освідування, пред'явлення для впізнання та призначення експертиз.

Встановлено, що розслідування аналізованого злочину ускладнене, зокрема, протидією з боку спільників затриманих, які знаходяться на свободі, спробами перетворити ситуацію на більш сприятливу для членів НЗФ; складом учасників за національністю (наявність бойовиків з інших держав); розповсюдженням відомостей про одержані докази серед членів НЗФ через корумповані зв'язки у правоохоронних органах; неможливістю забезпечення збереження таємниці досудового розслідування від членів НЗФ, які залишилися на волі, та його керівництва; характером наявних у слідчого засобів для забезпечення безпеки потерпілих і свідків; засудженням лише окремих рядових членів НЗФ. У цих ситуаціях члени НЗФ, що залишилися на волі, відновлюють свій склад та через деякий час, як правило, продовжують свою злочинну діяльність.

З'ясовано, що створення НЗФ має певні особливості, обумовлені ступенем їх латентності, способом учинення, особою, яка вчинила злочин, типовими слідами, що мають бути встановлені вже на початковому етапі розслідування.

Визначено обставини, які підлягають встановленню, зокрема, завдання, поставлені перед НЗФ, та методи, що ними використані; відомості про організаторів створення НЗФ та осіб, які їх фінансують, про виконавців організаційно-розпорядчих функцій в НЗФ та ієрархію серед його членів тощо.

Обґрунтовано зміст типових слідчих ситуацій, що складаються на початковому та наступному етапах розслідування, зокрема доведено, що з огляду на найбільш оптимальні критерії типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування створення НЗФ залежать від наступних факторів: 1) чи перебувало НЗФ, діяльність якого розслідують, під контролем оперативних працівників або про нього стало відомо під час виявлення злочину, вчиненого його членами; 2) чи затримані всі члени відомого НЗФ на початку досудового розслідування або лише декілька його рядових виконавців; 3) чи були виявлені ознаки НЗФ на початку досудового розслідування або наприкінці початкового етапу.

Слідчі ситуації наступного етапу розслідування слід визначати залежно від того, чи затриманий надає правдиві свідчення й сприяє розслідуванню; чи

частково визнає свою причетність до вчинення аналізованого злочину або не визнає своєї вини, заявляє алібі чи відмовляється від давання показань. З метою вирішення типових слідчих ситуацій, а також виявлення та фіксування криміналістичної інформації, запропоновано алгоритм дій слідчого, що передбачає проведення різноманітних процесуальних дій залежно від ситуації, яка може змінюватись.

На основі аналізу законодавства, точок зору науковців та практичних працівників, з урахуванням ведення бойових дій на Сході України розроблені пропозиції щодо доповнення статті 615 КПК України та обґрунтовано потребу доповнити розділ IX¹ КПК України новою статтею 616 «Процесуальні дії під час кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану, у районі проведення антитерористичної операції або операції об'єднаних сил», у якій унормувати особливості проведення процесуальних дій в зазначених умовах. Аргументовано потребу внесення змін і доповнень до інших норм КПК України, врахування яких сприятиме оптимізації розслідування не лише створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, а й розслідування інших видів злочинів.

Наведено аргументи щодо обов'язкової участі спеціаліста-вибухотехніка чи сапера під час проведення огляду. Запропоновано у новій статті 616 КПК України передбачити залучення цих спеціалістів з метою виявлення вибухонебезпечних об'єктів та речовин, їх знешкодження з тим, щоб попередити завдання шкоди життю чи здоров'ю людей.

Сформульовано практичні рекомендації щодо забезпечення повноти і всебічності дослідження слідчими Національної поліції України обставин вчинення злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ.

Ключові слова: воєнізоване формування, збройне формування, кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична характеристика, типова слідча ситуація, слідча (розшукова) дія, слідчий, прокурор.

SUMMARY

Dudarets R. M. Investigation of the creation of militarized or armed formations not provided for by law. – Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational investigative activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

The dissertation is devoted to the investigation of the issue of investigation into the creation of non-statutory paramilitary or armed formations.

In it is formulated by the analysis of signs and characteristics of the content of the author's definition of the concept of «illegal armed formation» for the dissertation research.

It is noted that the specificity of the specified category of criminal proceedings is explained by the fact that investigations into the creation of non-statutory paramilitary or armed formations are carried out in the conditions of non-obviousness, conspiracy and criminal hierarchy, complicated by the circumstances of the crime and the subjective composition of its participants (perpetrations) considerable experience of criminal activity, taking measures to mask their appearance, using specific tools of committing a crime, etc.).

In it is considered by the analysis of the case law and literary sources of the character of the crime, provided by Article 260 of the Criminal Code of Ukraine. The main attention is given to the discussion questions, in particular: the characteristics of the object (object) of the crime; analysing the actions that make up the objective side of the crime – the creation, management or participation of the creation of militarized or armed formations not provided for by law distinguishing it from similar crime scenes.

The main elements of forensic characteristics are considered the subject of criminal assault, the method of committing the crime, the typical trace picture, the identity of the offender, motives and purpose of committing the crime, which are correlated with each

other and determine the nature and features of the investigation of the analysed type of crimes.

Attention is drawn to the fact that, from a criminalistics point of view, the creation of paramilitary or armoured formations not provided by law can be considered as a typical way of preparing a crime, or as the main act characterizing the objective side of the crime provided for in Article 260, paragraphs 1, 2 of the Criminal Code of Ukraine.

It is proved that the typical traces are usually material traces in the form of physical evidence found in criminals or in hiding places: automatic weapons, ammunition and grenades, mobile communications; camouflage clothing, medical first aid kits with drugs, narcotics, and other things (camouflage robes, dry fuel, metal mugs, belts, sleeping bags, etc.).

Attention is drawn to the fact that the character of the perpetrator's personality, developed in the dissertation, will contribute to the successful work of investigating the creation of paramilitary or army formations not provided for by law. The peculiarities of the personality of the organizers, leaders and participants of the paramilitary or army formations not provided for by law not only allow to properly organize their interrogations, but also help in choosing the tactics of conducting investigative (search) and other procedural actions during the pre-trial investigation.

The peculiarities of the conditions of conducting urgent investigative (search) actions in criminal proceedings on the establishment of the paramilitary or army formations not provided for by law in the territory of Donetsk and Luhansk regions are considered, and recommendations of organizational and tactical character on conducting the inspection of the scene, interrogation, examination, presentation for identification and assignment of expertise are developed.

It is established that the investigation into the creation of to the paramilitary or armoured formations not provided for by law is complicated by counteraction by accomplices to the crime of detained persons who are at large in attempts to make the situation more favourable to the paramilitary or armoured formations not provided for by law; composition of participants by nationality (presence of fighters from other

countries); overwhelmingly more operational-search information than procedural sources of evidence; disseminating information about evidence obtained to the paramilitary or armoured formations not provided by law through corrupt links in law enforcement agencies; the impossibility of securing the confidentiality of the pre-trial investigation by the paramilitary or armoured formations not provided for by law and its leadership; the nature of the means available to the investigator to ensure the safety of victims and witnesses; the level of training of investigators and operatives to investigate crimes committed by the paramilitary or armoured formations not provided for by law; condemnation of only some ordinary members of the paramilitary or armoured formations not provided for by law. In these situations, the paramilitary or armoured formations not provided for by law resume their membership and, after a while, usually continue their criminal activity.

It was found that investigation to the paramilitary or armoured formations not provided for by law has certain features, due to the degree of their latency, the mode of committing, the person who committed the crime, the typical traces that should be established already at the initial stage of the investigation.

Author identified circumstances subject to establishment during the pre-trial investigation.

Arguments for the mandatory involvement of an explosive engineer or engineer during the inspection are provided. It is proposed in the new Article 616 of the Criminal Code of Ukraine to provide for the involvement of these specialists in order to detect explosive objects and substances, to prevent them in order to prevent harm to human life or health.

Practical recommendations have been formulated to ensure the completeness and comprehensiveness of the investigation of the circumstances surrounding the commission of crimes related to the creation of the paramilitary or army formations not provided for by law.

Keywords: paramilitary formation, armoury formation, criminal proceeding, pre-trial investigation, forensic characteristics, typical investigative situation, investigators (investigative) action, investigator, prosecutor.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Дударець Р. М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 3 (79). С. 217–224.

2. Дударець Р. М. Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в контексті криміналістичної методики їх розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 189–197.

3. Дударець Р. Н. Обстоятельства, подлежащие установлению на первоначальном этапе расследования создания не предусмотренных законом военизированных или вооруженных формирований. *Право и политика*. 2018. № 1. С. 39–43.

4. Дударець Р. М. Спосіб вчинення злочину та його особливості під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Knowledge. Education. Law. Management*. 2018. № 4 (24). С. 131–142.

5. Галаган В. І., Дударець Р. М. Підготовка та проведення огляду під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Криміналістика та судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 180–189.

6. Дударець Р. М. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 68. С. 184–191.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Дударець Р. М. Актуальні питання призначення та проведення ревізій і перевірок за чинним законодавством України. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у*

кримінальному судочинстві : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару [(Київ, 30 черв. 2016 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, А. П. Запотоцький та ін.]. Київ, 2016. С. 38–42.

8. Дударець Р. М. Аналіз понять «воєнізовані формування» та «збройні формування» за законодавством України. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 215–218.

9. Дударець Р. М. Типова слідова картина створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Актуальні питання досудового розслідування* : матеріали круглого столу, присвяч. Дню слідчого в Україні (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ, 2017. С. 5–9.

10. Дударець Р. М. Проведення невідкладних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на початковому етапі розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 87–90.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

11. Правове регулювання забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального провадження : монографія / [В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, М. С. Цуцкірізде та ін.]. Київ : Гельветика, 2018. 362 с.

12. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування : монографія / [В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський та ін.]. Херсон : Гельветика, 2019. 498 с.

13. Участь спеціаліста в огляді місця події : практ. посіб. / [кол. авт. ; за заг. ред. О. Г. Рувіна, Б. Б. Теплицького, С. С. Чернявського]. Харків : Фоліо, 2018. 127 с.

14. Процесуальний порядок та особливості застосування слідчим арешту майна : метод. рек. / [С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, Д. О. Алексеева-Процюк та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 50 с.

15. Розслідування за фактами обстрілів (вибухів) у районі проведення операції Об'єднаних сил : метод. рек. / [О. М. Стрільців, С. С. Чернявський, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 88 с.

16. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених непередбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями : метод. рек. / [К. Ю. Бобрик, Р. М. Дударець, А. А. Патик, М. П. Климчук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 30 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ.....	27
1.1. Стан наукової розробленості проблем розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.....	27
1.2. Проблеми визначення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.....	37
1.3. Елементи криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань:.....	45
Висновки до розділу 1.....	96
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ.....	98
2.1. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.....	98
2.2. Типові слідчі ситуації та напрями їх вирішення	112
2.3. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час запобігання та розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.....	129
Висновки до розділу 2.....	138

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ.....	140
3.1. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій.....	140
3.2. Використання спеціальних знань під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.....	182
3.3. Здійснення окремих заходів забезпечення кримінального провадження....	201
Висновки до розділу 3.....	217
ВИСНОВКИ.....	219
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	225
ДОДАТКИ.....	250

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТО	антитерористична операція
ГУНП	Головне управління Національної поліції
ГПУ	Генеральна прокуратура України
«ДНР»	«Донецька народна республіка»
ДПС	Державна прикордонна служба
ДСФМ	Державна служба фінансового моніторингу
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗСУ	Збройні Сили України
КК	Кримінальний кодекс
КМУ	Кабінет Міністрів України
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
«ЛНР»	«Луганська народна республіка»
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МОМ	Міжнародна організація з міграції
НГУ	Національна гвардія України
НЗФ	незаконні збройні формування
НПУ	Національна поліція України
НСРД	негласна слідча (розшукова) дія
ООС	операція Об'єднаних сил
РФ	Російська Федерація
СБУ	Служба безпеки України
СОГ	слідчо-оперативна група
СЦКК	спільний центр контролю і координації
УРСР	Українська радянська соціалістична республіка

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. З початку збройного конфлікту на Сході України та проведення антитерористичної операції набуло актуальності виявлення й розслідування фактів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Такі дії визначено в законодавстві України як злочин, передбачений ст. 260 Кримінального кодексу (КК) України. За офіційними статистичними даними, в Україні щорічно реєструють кількасот учинених злочинів цього виду. Зокрема, 2014 року органи досудового розслідування розпочали 414 кримінальних проваджень за фактами створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, 2015 року – 510, 2016-го – 520, 2017-го – 404, 2018-го – 388, станом на вересень 2019 року – 235, а загалом – 2471 такий злочин [57].

В умовах суттєвого збільшення кількості матеріалів, що знаходяться в провадженні слідчих органів досудового розслідування Харківської, Донецької, Луганської та інших областей України, нагальними є розроблення методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань і підготовка криміналістичних рекомендацій для практичних працівників. Під час розслідування цього виду злочину слідчі повинні знати й уміти визначати типові слідчі ситуації, основні напрями й криміналістичні алгоритми їх вирішення, володіти ґрунтовними знаннями щодо тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на прийняття проміжних і підсумкових процесуальних рішень. Суттєво підвищує ефективність розслідування зазначених злочинів узагальнення слідчої практики в поєднанні з використанням апробованих криміналістичних рекомендацій та наукових знань.

Специфіка обраної для вивчення категорії кримінальних проваджень зумовлена також тим, що розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань здійснюють в умовах неочевидності,

конспірації та злочинної ієрархії, воно ускладнене обстановкою вчинення злочину, суб'єктним складом його учасників (учинення злочинів особами, які мають значний досвід злочинної діяльності, ужиття ними заходів для маскуванню зовнішності, використанням специфічних знарядь учинення злочину тощо).

Вагомий внесок у дослідження методики розслідування злочинів зробили українські науковці В. П. Бахін, В. Д. Берназ, В. І. Васишинчук, А. А. Вознюк, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутич, В. П. Корж, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, О. В. Одерій, М. А. Погорецький, В. А. Робак, М. В. Салтевський, М. В. Семикін, В. В. Тіщенко, М. І. Хавронюк, П. В. Цимбал, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та ін. Їхні фундаментальні роботи щодо організації розслідування злочинів є підґрунтям для розгляду на монографічному рівні проблем розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Зокрема, М. В. Семикін у своїй монографії (2003) висвітлив проблеми створення терористичної групи чи терористичної організації. У дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук В. А. Робак досліджував питання кримінальної відповідальності за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (2008); А. А. Вознюк – спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій (2009). Криміналістичні аспекти методики розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації, стали предметом дисертаційного дослідження К. Ю. Бобрика (2015).

Водночас основи методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань на дисертаційному рівні наразі не досліджено. У сучасних умовах збройної агресії з боку Російської Федерації (РФ) в окремих районах Донецької та Луганської областей, створення незаконних збройних формувань (НЗФ) у Закарпатській, Одеській, Сумській, Харківській та інших областях України постала нагальна потреба здійснення комплексного

монографічного дослідження методики розслідування цього злочину, передбаченого ст. 260 КК України. Актуальність окреслених проблем зумовила вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 року № 1023-р, та Плану заходів з її реалізації, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 693-р; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ (МВС) України від 16 березня 2015 року № 275; Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2019 роки, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 27 грудня 2017 року № 28), а також плану проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у Національній академії внутрішніх справ.

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол від 27 вересня 2016 року № 19) і схвалено Координаційним бюро НАПрН України (позиція № 974, 2016 рік).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в розробленні на підставі положень загальної теорії криміналістики, норм чинного законодавства та практики його застосування методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань і наданні рекомендацій щодо її впровадження в діяльність органів досудового розслідування.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

– визначити стан наукової розробленості проблем розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань у працях українських та іноземних науковців;

– розглянути співвідношення понять «воєнізовані формування» та «збройні формування», їх визначення відповідно до законодавства України й опублікованих наукових праць з метою диференціації способів учинення аналізованого злочину;

– висвітлити концептуальні підходи й основні елементи криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, дослідити їхні особливості та кореляційні зв'язки між ними;

– означити особливості початку досудового розслідування злочину, передбаченого ст. 260 КК України, окреслити коло обставин, що підлягають встановленню;

– виокремити типові слідчі ситуації та сформулювати напрями їх вирішення під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань;

– проаналізувати форми взаємодії слідчих та інших органів під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань;

– з'ясувати особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій під час розслідування досліджуваного злочину;

– встановити напрями використання спеціальних знань під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань;

– окреслити особливості застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування злочину, передбаченого ст. 260 КК України.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Предмет дослідження – розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальнонаукових та спеціальних методів, призначених для отримання його об'єктивних і достовірних результатів. Специфіка мети й завдань дослідження зумовила необхідність використання таких методів: діалектичного, порівняльно-правового, історично-правового, формально-логічного, системно-структурного, соціологічних, статистичних тощо.

Діалектичний метод застосовано під час вивчення основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі створенням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, тактичних засад їх розслідування, а також з'ясування сутності й особливостей проведення низки слідчих (розшукових) дій, формулювання пропозицій та рекомендацій з удосконалення методики розслідування аналізованого виду злочинів (підрозділи 1.2, 1.3).

Історично-правовий метод використано під час дослідження стану наукової розробленості окремих проблем предмета дослідження в практиці правоохоронних органів (підрозділи 1.1, 2.1, 3.2, 3.3).

За допомогою формально-логічного методу визначено типові слідчі ситуації та розроблено слідчі версії під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (підрозділи 2.1, 2.2).

Системно-структурний метод надав можливість проаналізувати організаційні й тактико-психологічні засади провадження окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування зазначеної категорії злочинів (підрозділи 3.1–3.3).

Соціологічні методи використано під час проведення анкетування слідчих органів досудового розслідування, а статистичні – для узагальнення результатів опитування й аналізу матеріалів кримінальних проваджень, ілюстрування теоретичних висновків узагальненими даними вивчення державної статистичної звітності (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики МВС України та Національної поліції України (НПУ), узагальнені матеріали вивчення 120 архівних кримінальних проваджень щодо створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань; зведені дані анкетування 185 слідчих НПУ із Закарпатської, Донецької, Київської, Луганської, Миколаївської, Полтавської, Харківської та Херсонської областей, переважна більшість яких (84,9 %) здійснювала досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 260 КК України.

Під час підготовки дисертації використано багаторічний досвід роботи дисертанта в органах досудового розслідування, зокрема на посаді заступника начальника Головного слідчого управління НПУ.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що здійснене дослідження з проблем розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є одним із перших в Україні, у якому на монографічному рівні сформульовано низку наукових положень, висновків і рекомендацій щодо окремої криміналістичної методики розслідування цього виду злочину. До найсуттєвіших результатів, що відображають концептуально нові наукові положення та висновки й мають важливе теоретичне та практичне значення, належать такі:

вперше:

– визначено наукові засади розроблення методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань як систему рекомендацій, спрямованих на оптимальне й ефективне його розслідування, ускладнене обстановкою вчинення та суб'єктним складом учасників,

обґрунтовано її місце в системі окремих криміналістичних методик розслідування з огляду на схожість з іншими злочинами й відмінності між ними;

– розроблено криміналістичну характеристику розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, визначено її елементи, до яких належать спосіб учинення злочину, слідова картина, особа злочинця, мотив і мета вчинення злочину, досліджено їхні особливості та кореляційні зв'язки між ними; доведено, що предмет злочинного посягання не є елементом криміналістичної характеристики, його слід розглядати як кримінально-правову категорію, що визначає об'єкт злочину; натомість мотив і мета вчинення злочину належать до елементів криміналістичної характеристики, оскільки під час його вчинення виникають спонукання, пов'язані з агресивно-насильницькою, політичною чи ідейно-релігійною мотивацією або прагненням помсти за загиблих родичів під час збройного конфлікту, за зруйноване житло, ухиленням від відповідальності за раніше вчинені злочини;

– окреслено підстави для висунення слідчих версій з огляду на типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, що залежать від таких факторів: 1) НЗФ, діяльність якого розслідують, знаходилося під контролем оперативних працівників чи про нього стало відомо під час виявлення злочину, учиненого його членами; 2) на початку досудового розслідування було затримано всіх членів НЗФ чи лише декілька його рядових виконавців; 3) ознаки НЗФ було виявлено на початку досудового розслідування чи наприкінці початкового етапу. Запропоновано алгоритми їх вирішення шляхом проведення необхідних процесуальних дій, визначено їх зміст й оптимальну послідовність;

– розроблено комплексний підхід до організації, тактики та послідовності проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема надано рекомендації щодо: 1) оптимального складу слідчо-оперативної групи (СОГ), до якої доцільно включати спеціаліста-вибухотехніка (сапера) як обов'язкового учасника, а також визначено алгоритм дій членів СОГ на окремих етапах проведення огляду місця події; 2) допиту підозрюваного та свідка, зокрема сформульовано типовий перелік

питань для з'ясування обставин, що підлягають встановленню, аргументовано оптимальну їх послідовність; 3) пред'явлення для впізнання в контексті переліку об'єктів, що можуть бути пред'явлені, до яких належать предмети, виявлені під час огляду місця події (залишки вибухових пристроїв і вибухових речовин, що не вибухнули), речі потерпілих, виявлені під час затримання, обшуку тощо, трупи та їх частини;

удосконалено:

– позицію щодо необхідності розмежування понять «воєнізоване формування» та «збройне формування», висновок стосовно того, що ці поняття не тотожні, оскільки формування може бути воєнізованим, але не мати зброї, а може бути збройним без організаційної структури військового типу. З огляду на зазначене, цілком виправданим є унормування складів цих злочинів у різних частинах ст. 260 КК України;

– рекомендації щодо використання спеціальних знань під час розслідування створення НЗФ, а саме проведення експертиз, отримання письмових висновків спеціалістів, участі спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій;

– пропозиції щодо внесення доповнень до ст. 615 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України стосовно накладення арешту на майно за рішенням прокурора й доповнення розділу IX¹ цього Кодексу новою ст. 616 «Процесуальні дії під час кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану, у районі проведення антитерористичної операції або операції Об'єднаних сил», у якій унормувати особливості проведення огляду, освідкування, обшуку й інших процесуальних дій у зазначених у назві цієї статті умовах;

дістало подальший розвиток:

– визначення стану наукової розробленості проблем розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань на підставі здійсненого аналізу законодавства України, монографічних досліджень,

навчальної та наукової літератури з кримінального права, кримінального процесуального права, криміналістики, кримінології та психології;

– розроблення типології злочинців, причетних до створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, з виокремленням демографічних (стать, вік, стан здоров'я), моральних (світогляд, інтереси, спрямованість), соціальних (трудових, сімейно-побутових) і психологічних (емоції, темперамент, вольові риси тощо) ознак, знання й урахування яких сприяє розслідуванню цієї категорії злочинів;

– зміст обставин, що підлягають встановленню під час досудового розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, зокрема: завдання, поставлені перед такими організаціями, і методи, що ними використані; відомості про організаторів створення НЗФ й осіб, які їх фінансують, про виконавців організаційно-розпорядчих функцій у НЗФ та ієрархію серед їхніх членів тощо;

– рекомендації щодо взаємодії слідчого з підрозділами НПУ, зокрема Департаментом карного розшуку, Департаментом боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Департаментом кіберполіції, Департаментом протидії наркозлочинності, а також зі Службою безпеки України (СБУ), Генеральною прокуратурою України (ГПУ), Збройними силами України (ЗСУ), Національною гвардією України (НГУ), Державною службою фінансового моніторингу (ДСФМ) України тощо, спрямованої на провадження досудового розслідування щодо НЗФ в умовах збройного конфлікту.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції впроваджені та використовуються в:

– *законотворчій діяльності* – висновки й рекомендації щодо процесуального врегулювання окремих норм КПК України можуть бути використані під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (лист Комітету Верховної Ради України з

питань правоохоронної діяльності від 16 жовтня 2019 року № 04-27/12-426);

– *практичній діяльності з розслідування злочинів* – у діяльності Головного слідчого управління НПУ (акт впровадження від 10 вересня 2019 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес України» та «Криміналістика» у Національній академії внутрішніх справ (акт впровадження від 23 вересня 2019 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно, усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. У монографіях «Правове регулювання забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального провадження» та «Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування» частка дисертанта становить по 15 %; у практичному посібнику «Участь спеціаліста в огляді місця події» – 10 %; у методичних рекомендаціях «Процесуальний порядок та особливості застосування слідчим арешту майна», «Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених непередбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями» та «Розслідування за фактами обстрілів (вибухів) у районі проведення операції Об'єднаних сил» – по 15 %; у науковій статті «Підготовка та проведення огляду під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» – 50 %. Ідеї та розробки, що належать співавторам, у дисертації не використано.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах і семінарах, зокрема на: міжвідомчому науково-практичному семінарі «Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві» (м. Київ, 30 червня 2016 року); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Протидія злочинності: теорія та практика» (м. Київ, 19 жовтня 2016 року); круглому столі «Актуальні питання досудового розслідування», присвяченому Дню слідчого в Україні (м. Київ, 5 липня 2017 року); Міжнародній

науково-практичній конференції «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Харків, 18–19 жовтня 2019 року).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (226 найменувань на 25 сторінках) і чотирьох додатків на 20 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 269 сторінок, з яких основний текст – 210 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

1.1. Стан наукової розробленості проблем розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Встановлення в Україні відповідальності за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань припадає на козацьку добу – XVIII століття, коли в статті 19 «Воинского Артикула» Петра I 1715 року вже було передбачено відповідальність особи за такі дії: «...тот, кто войско вооружит или оружие предпримет против его величества» або ж той, хто не повідомив про вчинення зазначеного злочину, за що було встановлено покарання у виді четвертування з конфіскацією майна [178, с. 327].

У збірнику «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року вже було узагальнено судову практику, царські укази, норми церковного права та правові звичаї, за якими також було встановлено відповідальність за створення військових формувань – «вооруженного войска», метою діяльності якого було вчинення повстання проти панівної влади [215, с. 211].

З першої половини XIX століття, зауважує Ф. І. Проскуряков, на теренах України почали діяти загальноімперські закони, а саме Уложення «О наказаниях уголовных и исправительных» від 15 серпня 1845 року (з подальшими редакціями 1857, 1866, 1885 років). У третьому розділі – «О преступлениях государственных», у шостій главі «О тайных обществах и запрещенных сходбищах» було передбачено відповідальність за створення або участь у «тайных, под каким бы то ни было наименованием, обществ, имеющих вредную

для спокойствия или целости государства, или противную установленным законам образу и порядку правления цель», за що було встановлено покарання у виді заслання в Сибір або ув'язнення до фортеці від 6 місяців до 1 року. На відміну від раніше чинних законів, у зазначеному законі вже було передбачено розділення відповідальності учасників залежно від їхньої ролі в таких «тайных обществах».

У частині 1 статті 63 Кримінального закону 1854 року, розміщеній у главі третій «Нарушение общественного спокойствия, порядка и ограждающих оные постановления» розділу VIII «Преступления и проступки против общественного благоустройства и благочиния», зазначає далі цей автор, було встановлено відповідальність «за составление злонамеренных шаяк и вступление в оныя... составившие сообщество для преступлений государственных, а равно и вступившие в оные». Крім цього, у зазначеному законі було передбачено відповідальність осіб за постачання таким «шайкам» зброї, приховування майна, здобутого їх учасниками злочинним шляхом, і приховування безпосередньо учасників. За такі діяння було передбачено покарання: заслання у віддаленні губернії, каторжні роботи до 6 років, віддання в арештантські роти до 8 років, у робочі будинки до 1 року. У частині 5 цієї статті було встановлено відповідальність учасників цих об'єднань за вчинення будь-яких інших злочинів, за що призначали покарання відповідно до кримінального законодавства [172, с. 108–109].

У радянські часи постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету 23 серпня 1922 року було затверджено КК УРСР, що набрав чинності 15 вересня 1922 року [207, с. 3] і який було замінено новим КК УРСР 1927 року [206, с. 3]. У жодному з цих Кодексів не було норм, що прямо встановлювали б відповідальність за створення або участь у не передбачених законом збройних формуваннях. Проте в Особливій частині КК УРСР з'явилася норма, яка відображала політику нового уряду країни, спрямовану на боротьбу з існуванням або діяльністю будь-яких зазначених угруповань. Зокрема, у статті 54² глави I «Контрреволюційні злочини» КК УРСР 1927 року було передбачено

відповідальність за збройне повстання або вторгнення на радянську територію збройних банд, захоплення влади в центрі або на місцях із цією самою метою, зокрема, для насильницького відторгнення від Союзу РСР і окремої союзної республіки будь-якої частини її території. За такі діяння було передбачено покарання: розстріл або оголошення ворогом трудящих з конфіскацією майна й з позбавленням громадянства Союзу РСР або позбавлення волі на строк не менше ніж три роки з конфіскацією всього або частини майна [206, с. 72].

Слід зазначити, що з моменту утворення Радянського Союзу, відповідно до статті 49 Конституції РРФСР, усі питання стосовно організації воєнізованих або збройних формувань було віднесено до виключної компетенції Всеросійського з'їзду Рад і Всеросійського центрального виконавчого комітету Рад, а організацію зазначених формувань без їх дозволу визнавали контрреволюційними злочинами [85]. Таке положення в кримінальному законодавстві збереглося до 1960 року, коли Верховна Рада УРСР 28 грудня цього року прийняла новий КК УРСР [129, с. 14].

Зазначений закон не передбачав на той час спеціальної норми, що встановлювала відповідальність за створення або участь у не передбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях. Однак у ньому було передбачено відповідальність за такі діяння у сфері державної безпеки: стаття 56¹ «Дії, спрямовані на насильницьку зміну або повалення конституційного ладу або захоплення державної влади», стаття 62 «Посягання на територіальну цілісність України» [205, с. 257, 266]. Покарання за такі діяння, залежно від наслідків, було передбачено у виді ув'язнення до 15 років або смертної кари.

За часів незалежності України, з початку 90-х років, стали виникати офіційно зареєстровані громадські об'єднання, що відповідали всім ознакам не передбачених законодавством воєнізованих формувань [76]. Окремі незареєстровані об'єднання, сформовані здебільшого за національною ознакою, також відповідали ознакам указаних формувань [43; 220, с. 48]. Саме тому діяльність деяких політичних партій було припинено у першій половині 90-х років

у зв'язку зі створенням ними не передбачених законодавством воєнізованих формувань [25].

Уперше відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих формувань або груп була встановлена законодавцем шляхом доповнення КК УРСР 1960 року. Зокрема, 1993 року цей Кодекс було доповнено статтею 187⁶ «Створення не передбачених законодавством воєнізованих формувань або груп», структурно розміщеною в розділі IX «Злочини проти порядку управління». Таке доповнення мало історичні передумови, ґрунтувалося на досвіді іноземних держав у боротьбі зі злочинністю та було пов'язано із загрозою виникнення таких угруповань на території України.

У статті 260 нині чинного КК України 2001 року встановлено відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. На підставі порівняння зазначеної статті КК УРСР 1960 року з відповідною статтею КК України 2001 року можна констатувати, по-перше, відсутність поділу формувань на воєнізовані та збройні; по-друге, КК УРСР 1960 року виокремлював, крім воєнізованих формувань, також воєнізовані групи; по-третє, у КК УРСР 1960 року не було виокремлено кваліфікований склад участі в складі формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян, що передбачав би відповідальність за такі дії за умови настання тяжких наслідків.

Майже паритетно було визначено вид і розмір основних покарань. Однак у КК УРСР 1960 року передбачено ще й можливість застосування додаткового покарання у виді конфіскації майна, але нині такий вид покарання не унормовано.

Зазначене зумовило необхідність передбачити в кримінальному законодавстві відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

З початком збройного конфлікту на Сході України особливої актуальності набуло виявлення та розслідування фактів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. За даними статистики, з 1 вересня

2001 року, коли набрав чинності КК України, до грудня 2013 року цю норму майже не застосовували. Водночас із січня 2014 року, у зв'язку зі зміною політичної ситуації, соціальним напруженням і загостренням криміногенної обстановки, розпалюванням міжнаціональної та міжрегіональної ворожнечі, поширенням злочинів проти особи та корисливо-насильницьких злочинів в Україні, щороку стала збільшуватися кількість вчинених зареєстрованих злочинів цього виду, що мають досить високий рівень латентності.

Оптимізація розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є одним із ключових завдань, що підлягає виконанню в умовах сьогодення з урахуванням якісних і кількісних змін у структурі злочинності, трансформації повноважень та компетенції уповноважених органів. Цей вид злочину, що його вчиняють здебільшого на Сході України, небезпідставно викликає занепокоєння серед населення та працівників правоохоронних органів. Покращення їхньої роботи в цьому напрямі потребує належного наукового забезпечення та розроблення комплексної методики розслідування злочинів аналізованої категорії, що актуалізує необхідність ґрунтовного дослідження та формулювання найважливішої її складової – криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Адже, як слушно зауважують науковці, критеріями відбору значущої для правоохоронних органів інформації є кримінально-правова та криміналістична характеристики, що використовують як модельні матриці [19, с. 131].

Для з'ясування стану наукової розробленості проблем розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань слід передусім здійснити аналіз означених питань у законодавстві України, монографічних дослідженнях, навчальній та науковій літературі з кримінального права, кримінального процесуального права, криміналістики й окремих наукових публікаціях. Зокрема, йдеться про визначення поняття таких об'єднань, розгляд окремих притаманних їм ознак, а також питання щодо особливостей провадження

досудового розслідування та судового розгляду, звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого статтею 260 КК України, тощо. Не передбачені законом воєнізовані або збройні формування, цілком слушно зазначає А. В. Савченко, є окремим типом злочинних спільнот [181, с. 21], а їх створення й діяльність не можуть не викликати занепокоєння в суспільстві.

З огляду на це, постала реальна потреба розробки та впровадження в практичну діяльність органів досудового розслідування методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. На жаль, наразі у жодному підручнику з криміналістики це питання не висвітлено. Натомість у дисертаціях і монографічних дослідженнях визначено поняття таких об'єднань, розглянуто їхні окремі ознаки та низку діянь, що характеризують об'єктивну сторону злочину, передбаченого статтею 260 КК України. Зазначені аспекти досліджено в наукових працях Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. В. Голіни, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, В. П. Ємельянова, В. П. Корж, Б. В. Лизогуба, В. О. Навроцького, А. В. Савченка, М. І. Хавронюка, Р. Л. Чорного та інших науковців.

На окремих питаннях кримінально-правової характеристики, а саме елементах складу злочину, передбаченого статтею 260 КК України, а також особливостях звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення аналізованого злочину акцентовано увагу в науково-практичних коментарях КК України. Насамперед слід виокремити коментарі за редакцією М. І. Мельника, М. І. Хавронюка; В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка; В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса; М. Й. Коржанського; Є. Л. Стрельцова; С. С. Яценка.

Предметом наукового дослідження кримінальну відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань було обрано в дисертації В. А. Робака (2008). У цій роботі, з огляду на її кримінально-правове спрямування, проаналізовано поняття «не передбачене законом воєнізоване формування» і «не передбачене законом збройне формування», а

також притаманні їм ознаки. Зазначений автор розглянув питання відмежування складу злочину, передбаченого статтею 260 КК України, від суміжних складів злочинів, акцентував увагу на особливостях звільнення особи від кримінальної відповідальності за його вчинення [174]. Однак у контексті предмета нашого дослідження питання розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань у цій дисертації не досліджено.

В інших країнах пострадянського простору зазначені питання висвітлені в дисертаціях П. В. Агапова, Ю. М. Антоніна, М. Д. Давитадзе, А. Г. Хлебущкіна, у навчальній літературі та в окремих наукових публікаціях, серед яких необхідно зауважити про праці В. М. Бикова, М. П. Водька, Л. Д. Гаухмана, Б. В. Здравомислова, В. А. Климента, С. В. Максимова, А. В. Наумова, В. Ч. Песляка та інших науковців.

У контексті досліджуваного питання, на нашу думку, доцільно виокремити публікації науковців, у яких розглянуто окремі питання організації НЗФ чи участі в ньому. До прикладу, А. Д. Аджиєв та А. А. Хараєв детально схарактеризували кримінально-правові аспекти протидії НЗФ [2; 214, с. 98–100]. Натомість Х. Бехоева у своїх працях досліджувала кримінологічні аспекти, зокрема реальний стан і перспективи динаміки злочинності, пов'язаної з організацією НЗФ [13, с. 74–100], а Т. К. Жидкова розглянула практику застосування кримінально-правових норм під час вирішення питання про відповідальність за діяльність НЗФ та виявлення кримінологічних особливостей, притаманних аналізованому злочину [59, с. 94–96]. Цьому ж питанню присвячено роботи С. О. Єфремова, однак цей автор дослідив закономірності формування організованого злочинного угруповання як особливого типу злочинного об'єднання [58, с. 30–32].

У свою чергу П. В. Агапов та А. Г. Хлебущкін здійснили політико-правовий, кримінологічний та кримінально-правовий аналіз організації НЗФ [1], а С. М. Попков висвітлив питання організації протидії діяльності НЗФ під час проведення спеціальних операцій з підтримки миру та стабілізації обстановки на території Республіки Ірак [138, с. 275–286].

Вивчаючи бойовий досвід військових формувань і правоохоронних органів на Південному сході України, М. М. Поліщук та В. М. Серватюк дослідили структуру, комплектування й тактику дій НЗФ [185, с. 131–146].

Низку елементів складу злочину, передбаченого статтею 260 КК України, розглянуто в працях М. О. Акімова, Д. П. Альошина, Н. О. Гуторової, І. В. Іваненко, П. І. Орлова, І. І. Радіонова, М. В. Семикіна, В. П. Тихого та інших дослідників. Для прикладу, М. О. Акімов акцентує увагу на дискусійності власне поняття воєнізованого або збройного формування, вважаючи, що визначальним критерієм аналізованих понять є не кількісні, а якісні критерії функціонування таких формувань [3, с. 20–23].

Питання тактики проведення процесуальних дій та методики розслідування злочинів, вчинених у зоні проведення антитерористичної операції, досліджував О. В. Якобчук, аналізуючи проблеми, які мають розв'язувати слідчі під час документування злочинів і збирання фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження [224, с. 238–240].

У цьому контексті привертає увагу питання взаємодії військових формувань держави під час виконання завдань у зоні проведення антитерористичної операції, які вивчас В. О. Назаренко [122, с. 49–57]. Низку проблем реалізації кримінальних процесуальних норм України, що постають перед слідчими та прокурорами під час проведення досудового розслідування в умовах збройного конфлікту, розглядала І. О. Савельєва [180, с. 71–73].

Досліджуючи особливості звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які входять до складу НЗФ, І. О. Смирнов визначив спеціальні підстави їх звільнення та сформулював висновки про те, що звільненню підлягають не лише рядові члени НЗФ, а також їх лідери [189, с. 181–187].

Питанням кримінальної відповідальності за створення НЗФ та участі в них приділяли увагу А. В. Савченко [181] та А. А. Вознюк [28, с. 40–49]. Військові аспекти сутності та розмежування понять «не передбачені законом збройні формування», «не передбачені законом воєнізовані формування» як складові

незаконних утворень військового типу були сферою наукових інтересів В. Ю. Панченка [133, с. 158–161].

Проблеми, пов'язані із застосуванням можливостей оперативно-розшукової діяльності як дієвого інструменту протидії НЗФ на Сході України, досліджували В. Ю. Мазур та О. Б. Фаріон [112, с. 160–173].

Комплексним монографічним дослідженням стала дисертація К. Ю. Бобрика на тему: «Методика розслідування створення злочинної організації» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (2015). Цей автор дослідив криміналістичну характеристику зазначеного злочину, з'ясував особливості встановлення та доказування обставин створення злочинної організації, висвітлив організаційно-тактичні засади розслідування цього злочину, з-поміж яких він виокремив версії та планування розслідування, а також особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій і використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації [15]. Стосовно цієї ж проблематики слід зауважити про позицію Р. Л. Чорного щодо правових аспектів відповідальності за створення злочинної організації [218, с. 178–185], а співвідношення складів злочинів про створення злочинної організації та про створення терористичної групи чи терористичної організації проаналізував В. П. Ковальчук [80, с. 580–587].

У межах проекту «Демократизація, права людини і розвиток громадянського суспільства», виконаного Програмою розвитку ООН Україні та профінансованого Міністерством закордонних справ Данії протягом 2013–2016 років, було підготовлено публікацію «Розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням права на життя, права на свободу та особисту недоторканність, свободу від тортур, вчинених в зоні АТО: Недоліки роботи слідчих органів та рекомендації правозахисників». Ця робота не претендує на абсолютну вичерпність і всеосяжність досліджуваного питання, проте в ній виокремлено недоліки, притаманні розслідуванню злочинів, учинених НЗФ [203].

Серед іноземних праць слід зауважити лише про дисертацію Ю. С. Бірюкова, присвячену особливостям розслідування злочинів про організацію НЗФ або участі в них, підготовлену за матеріалами республік Північного Кавказу та захищену 2003 року [14].

Зазначене дає підстави стверджувати, що питання розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань на монографічному рівні в Україні, на жаль, системно не досліджено. Зокрема, його аспекти розглянуто у наявних наукових публікаціях і монографічних дослідженнях із кримінального права або епізодично – під час аналізу питань розслідування створення злочинної організації такими науковцями, як О. В. Ананьїн, А. А. Вознюк, К. Ю. Бобрик, О. О. Михайлішин, М. М. Поліщук, В. М. Серватюк, В. О. Суботін, Р. Л. Чорний та інші.

Водночас методика розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань на сучасному етапі державотворення має відчутну специфіку та потребує ґрунтовного опрацювання, узагальнення й розроблення методичних рекомендацій для органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, прокурорів і слідчих суддів. Донині залишаються недослідженими й актуальними та такими, що потребують розробки, питання визначення криміналістичної характеристики, обставин, що підлягають встановленню, особливостей визначення слідчих ситуацій та напрямів їх вирішення, проведення низки слідчих (розшукових) дій під час розслідування аналізованого виду злочину.

1.2. Проблеми визначення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Дослідники окресленого кола питань намагалися передусім з'ясувати поняття та визначити ознаки «не передбаченого законом воєнізованого формування» та «не передбаченого законом збройного формування», що є обов'язковим етапом характеристики будь-якого явища. Це надає підстави встановити його особливості й відмежувати від суміжних понять.

Свого часу В. О. Навроцький, аналізуючи дефініцію воєнізованого формування чи групи за нині не чинним КК України 1960 року, зазначав, що невдалість запропонованого формулювання очевидна, адже в ньому не названо жодної ознаки, притаманної такому виду злочинної організації. На думку цього автора, визначення потрібно формулювати на підставі загальних засад кримінального права, семантики термінів, використаних законодавцем, нормативних актів інших галузей права [121, с. 583].

На подальших наукових поглядах щодо визначення воєнізованих або збройних формувань позначилася роз'яснювальна норма, передбачена статтею 260 КК України. Більшість українських науковців, формулюючи такі визначення, обмежуються цитуванням положень, що містяться в цій статті.

Деякі науковці корелюють нормативне визначення та висловлюють авторське бачення поняття зазначених формувань. Зокрема, М. І. Хавронюк пропонує воєнізовані формування тлумачити як групу з трьох або більше осіб, яка: характеризується дисципліною, здійснює бойову, а також стройову або фізичну підготовку, незаконно має на озброєнні хоча б один екземпляр придатної для використання вогнепальної, вибухової чи іншої небезпечної зброї чи військової техніки [125, с. 759].

Поза сумнівом, якість досудового розслідування безпосередньо залежить від чіткого та зрозумілого формулювання в законодавстві України понять, визначених у диспозиціях правових норм. Водночас аналіз норм низки законодавчих актів

України засвідчує, що термін «*воєнізовані формування*» подеколи вжито в різних значеннях. Наприклад, у частині 1 статті 12 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 року № 2713-IV воєнізовані формування визначено як підрозділи, які відповідно до закону діють у складі органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, призначені для їх охорони та запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу виправних установ [147]. Натомість у статті 260 КК України йдеться про не передбачені законом воєнізовані або збройні формування. У примітці 1 до цієї статті зазначено, що воєнізованими слід вважати формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводять військову або стройову чи фізичну підготовку. Таке визначення, з одного боку, може стосуватися як законних, так і незаконних воєнізованих формувань, а з іншого – має внутрішні суперечності. Зокрема, про поняття «військова підготовка» не йдеться в Законі України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII та інших нормативних актах, що регулюють діяльність Збройних сил України (ЗСУ). Лише в пункті 1.3 Інструкції з організації спеціальної підготовки громадян України для прийняття на військову службу за контрактом в СБУ, затвердженій наказом Служби безпеки України від 30 листопада 2010 року № 603, військову підготовку визначено як складову спеціальної підготовки, яка передбачає засвоєння кандидатом на службу низки військових дисциплін в обсязі та на рівні, достатніх для належного виконання обов’язків військової служби в СБУ [69].

Таким чином, у примітці 1 до статті 260 КК України вжито термін «військова підготовка» в не окресленому в законодавстві значенні.

Відповідно до деяких нормативно-правових актів Міністерства оборони України, узагальнених у методичному посібнику з основних питань організації повсякденної діяльності військ (сил), стройова і фізична підготовки є складовими бойової підготовки, що охоплює також спеціальну підготовку, яка своєю чергою включає військову підготовку [120, с. 4].

Оскільки наявність військової, стрийової чи фізичної підготовки передбачена у визначенні воєнізованих формувань, то проведення хоча б одного з таких видів підготовки є необхідним для утворення складу злочину, передбаченого частиною 1 статті 260 КК України.

Однак, на наш погляд, проведення лише стрийової чи фізичної підготовки за відсутності військової підготовки навряд чи може відповідати поняттю створення не передбачених законами України формувань або участі в їхній діяльності. Вважаємо, що спосіб вчинення зазначеного злочину обов'язково повинен передбачати наявність військової підготовки. З огляду на зазначене, доцільно замінити у примітці 1 до статті 260 КК України слова «в яких проводиться військова або стрийова чи фізична підготовка» словами «в яких проводять військову та стрийову чи фізичну підготовку».

Потребує детальнішого аналізу використання в КК України терміна «збройні формування». Діяльність незаконних збройних формувань, на думку О. В. Шеслера та І. О. Смирнова, становить не підпорядковану державі й не підконтрольну їй альтернативу армії, спецслужбам, правоохоронним органам, яка може скласти основу для тероризму, екстремізму, масових заворушень, насильницького захоплення влади та інших злочинів [223]. Під час аналізу статті 260 КК України привертає увагу та обставина, що в пункті 1 примітки 1 до цієї норми визначення воєнізованих охоплює як законні, так і не передбачені законами України формування. Зокрема, збройними формуваннями слід вважати воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. Натомість у пункті 2 цієї ж примітки визначення стосується саме створення та участі в діяльності НЗФ. Для усунення цієї невідповідності пропонуємо в пункті 1 аналізованої норми слова «Під воєнізованими слід розуміти формування...» замінити словами «Під незаконними воєнізованими слід розуміти формування...» і далі за текстом. Такі зміни тим більше актуальні, оскільки, як нами зазначено раніше, термін «воєнізовані формування» вжито в законодавстві України у двох значеннях, що не збігаються.

Розглядаючи наукові визначення збройних формувань, слід звернутися до досвіду російських учених, оскільки в КК РФ урегульовано лише це поняття. Зокрема, на думку низки науковців, такими формуваннями є організовані формування з певною дисципліною, розподілом обов'язків серед членів формування, внутрішніми нормами поведінки та санкціями за їх порушення, формалізованими відносинами (формою, пізнавальними знаками тощо) та наявністю озброєння. На думку П. В. Агапова й А. Г. Хлебущкіна, специфіка цього злочину полягає в тому, що ці формування, по-перше, мають бути порівняно стійкими, по-друге, за основними параметрами (кількістю учасників, озброєністю, підготовкою, дисципліною) схожі на військову частину і, по-третє, об'єктивно здатні до виконання бойових або інших задач [1, с. 116].

Інші науковці РФ визначають НЗФ як загін, дружину або інше стійке збройне об'єднання, яке має структуру, розподіл обов'язків, зокрема управління та підпорядкованість, місце базування, розпізнавальні знаки й певну форму, призначене для виконання завдань, які притаманні законним збройним формуванням, наприклад, забезпечення оборони, охорони, реалізації заходів примусу [82, с. 642].

Натомість деякі автори зазначають, що такими об'єднаннями необхідно вважати військову частину або схожу на неї за основними параметрами (кількістю, озброєністю, дисципліною та підготовленістю до ведення бойових операцій) збройну організацію [127, с. 37].

Не передбачені законом збройні формування, переконана інша група авторів, – це будь-яке збройне формування, яке створене та (або) діє всупереч законодавству та має на меті «дублювання» діяльності законних збройних формувань (Збройні сили, Прикордонні війська тощо) [204, с. 549].

Діяльність НЗФ, на думку окремих науковців, може стати підґрунтям тероризму, екстремізму, масових заворушень, насильницького захоплення влади та інших злочинів [223].

Слід акцентувати увагу на тому, що в пункті 2 примітки до статті 260 КК України йдеться не лише про збройні формування, а й про воєнізовані групи. Вважаємо такий підхід цілком слушним. За відсутності в законодавстві України поняття «воєнізовані групи», на наш погляд, у практичній діяльності з розслідування злочинів слід керуватися нормою частини 1 статті 28 КК України, відповідно до якої злочин визнають таким, що вчинений *групою* осіб, якщо в ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. Тож воєнізовані формування складаються з підрозділів, а для відповідальності за створення або участь у діяльності збройних формувань достатньо встановити наявність групи осіб. Саме у зв'язку із зазначеним не можемо повною мірою погодитися з наведеним раніше твердженням О. В. Шеслера та І. О. Смирнова в частині, що НЗФ створюють альтернативу армії, спецслужбам, правоохоронним органам [223].

Неоднозначною є також позиція А. Д. Аджиєва, згідно з якою чисельність НЗФ має становити щонайменше відділення (екіпаж, розрахунок), тобто саму маленьку первинну ланку воєнізованого підрозділу, яка підпорядковується наказам командира [2, с. 11–12]. Відповідно до законодавства України, на відміну від законодавства РФ, участь у діяльності цих формувань можуть брати навіть дві озброєні особи, які створили в такий спосіб НЗФ, що підпадає під ознаки, визначені в пункті 2 примітки до статті 260 КК України.

У літературі обстоюють іншу, ніж окреслену в законодавстві, позицію. Зокрема, В. М. Серватюк та М. М. Поліщук вважають, що до НЗФ належать воєнізовані угруповання, які переслідують певні політичні, національно-сепаратистські або кримінальні цілі, озброєні різнотипною зброєю, не мають чіткої структури та єдиного управління, керуються авторитетними, політичними, військовими або кримінальними лідерами, ведуть для досягнення своєї мети озброєну боротьбу з органами державної влади, між собою, а іноді й проти мирного населення [185, с. 132]. На наш погляд, таке визначення НЗФ, що виходить за межі законодавчого унормування, викликає певні запитання:

– по-перше, чи доцільно виокремлювати політичні та національно-сепаратистські цілі, якщо йдеться про створення саме НЗФ, тобто вчинення кримінально караних дій, передбачених частиною 2 статті 260 КК України;

– по-друге, вказівка на озброєння різнотипною зброєю є загальною і такою, що потребує уточнення. Адже зброя, яку використовують у не передбачених законом збройних формуваннях, має бути придатною до використання й досягнення мети її застосування – ураження живої сили противника або іншої цілі;

– по-третє, відсутність у цих формуваннях чіткої структури та єдиного управління суперечить іншому положенню цього визначення – управління авторитетними, політичними, військовими або кримінальними лідерами.

На підтвердження вказаних нами положень зазначимо, що під час вивчення 120 матеріалів кримінальних проваджень було отримано відомості щодо структури НЗФ так званої «Донецької народної республіки («ДНР»)). Зокрема, було встановлено, що НЗФ мало чітку структуру за прикладом армійської: поділялося на відділення, роти, батальйони, полки, окремі групи, підрозділи медичного та господарського забезпечення, ремонтно-технічні, навчальні, тренувальні підрозділи тощо, у яких їх учасники були розподілені за штатним розписом та посадами, серед яких і керівні: начальники штабів, командири рот, батальйонів і т.д., а також їх заступники (додаток Б).

Оригінальною є пропозиція, висловлена В. А. Робаком. Цей автор обстоює думку, відповідно до якої терміни «воєнізоване формування» та «збройне формування» мають спільні ознаки та є сумісними поняттями, що знаходяться у відношенні підпорядкування. На відміну від воєнізованого формування, «збройне формування» має додаткову ознаку у вигляді його озброєності, яка робить його більш небезпечним. Отже, поняття «збройне формування» ширше за «воєнізоване формування» та охоплює всі його ознаки. З огляду на зазначене, цей автор пропонує об'єднати використані в примітках до статті 260 КК України терміни «воєнізовані формування» й «збройні формування» в один – «воєнізовані збройні формування». Цей термін він пропонує тлумачити як стійкі злочинні об'єднання,

що мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість і дисципліну, в яких проводять військову або стройову підготовку, що незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу небезпечну для життя й здоров'я людини зброю та здатні до виконання бойових завдань [174, с. 7–8].

На наш погляд, врахування цієї пропозиції призведе до абсолютного злиття двох зазначених понять, що не є цілком прийнятним. Неоднозначною є й думка проанкетованих нами 185 слідчих органів НПУ. На запитання, яким є співвідношення понять «воєнізовані формування» та «збройні формування», 120 з них (64,9 %) вважають, що поняття «воєнізоване формування» ширше за поняття «збройне формування» та охоплює всі його ознаки; на думку 37 (20 %) слідчих, яку ми повною мірою поділяємо, це різні поняття, що не збігаються; 19 (10,2 %) респондентів переконані, що поняття «збройне формування» ширше за поняття «воєнізоване формування» й охоплює всі його ознаки, а 9 (4,9 %) слідчих відповіли, що це синоніми (додаток А).

Водночас, як вбачається з аналізу диспозиції статті 260 КК України, формування може бути воєнізованим, однак не мати зброї, а може бути збройним без організаційної структури військового типу. Саме як відмінні один від одного, на наш погляд, цілком виправдано унормовано склади злочинів, передбачені відповідно в різних частинах – 1 та 2 статті 260 КК України.

В умовах значного збільшення кількості матеріалів, що знаходяться в провадженні слідчих Харківської, Донецької, Луганської та інших областей України, нагальним є розроблення методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань і підготовка криміналістичних рекомендацій для практичних працівників органів досудового розслідування. Необхідно окреслити шляхи виявлення обставин створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, визначити тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій – огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання тощо. Розроблення потребують не лише тактика проведення допиту

і планування питань, які слід з'ясувати під час його проведення, а й інші тактичні прийоми та їх черговість. Слід встановити, які організаційні заходи та психологічні прийоми впливу необхідно застосовувати насамперед, що прогнозовано можуть забезпечити позитивний результат [53, с. 194].

Розслідуючи створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, слідчі повинні знати та вміти визначати типові слідчі ситуації, основні напрями, пов'язані з розробленими криміналістикою програмами їх вирішення, володіти ґрунтовними знаннями щодо проведення тактичних операцій, прийняття проміжних та підсумкових процесуальних рішень. Істотно підвищує ефективність розслідування зазначених злочинів узагальнення слідчої практики, поєднане з використанням наукових знань й апробованих криміналістичних рекомендацій.

Специфіка аналізованої категорії кримінальних проваджень зумовлена ще й тим, що розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань здійснюють в умовах неочевидності, конспірації та злочинної ієрархії, воно ускладнене обстановкою вчинення злочину та суб'єктним складом його учасників (вчинення злочинів особами, які мають тривалий досвід злочинної діяльності, вжиття ними заходів для маскуванню зовнішності, використання специфічних знарядь вчинення злочину тощо) [53, с. 195].

З огляду на зазначене, для якісного розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань важливе значення має належне врегулювання окреслених понять у законодавстві, а також подальше розроблення криміналістичних рекомендацій щодо проведення процесуальних дій у структурі методики розслідування цього виду злочинів.

1.3. Елементи криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Структура правових норм, передбачена в КК України, є для науковців-криміналістів і практичних працівників первинною. Вона є, по-перше, законодавчо закріпленою, і наука криміналістика має керуватися концептуальними засадами матеріального права, по-друге, криміналістика, зокрема й методика розслідування злочинів, має прикладне спрямування, а головне її завдання – розробка питань методики розслідування злочинів у безпосередньому зв'язку з нормами кримінального права.

З розвитком теоретичних основ методики розслідування окремих видів злочинів, поглибленням аналізу слідчої практики та формуванням сучасних прийомів і засобів дослідження стало можливим розслідування злочинів (певного виду) завдяки встановленню сукупності загальних положень і їхніх ознак. Такий підхід до теоретичних положень методики розслідування злочинів набуває впевненого системного характеру, а подальші напрацювання в цьому напрямі зумовили виникнення поняття «криміналістична характеристика злочинів» [116, с. 393].

Оскільки предметом нашого дослідження не є криміналістична характеристика злочинів як криміналістична категорія, погодимося із загальноприйнятим твердженням про те, що криміналістична характеристика – це система відомостей про певні види злочинів, ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановку, злочинні способи, які мають значення для виявлення таких діянь криміналістичними засобами, прийомами й методами та їх розслідування [89, с. 202].

Як і будь-яка система, криміналістична характеристика має взаємопов'язані між собою складові елементи. Криміналістичний аспект характеристики злочинів підпорядкований завданням доказування, тому структура криміналістичної

характеристики вибудовується залежно від обставин, які належать до предмета доказування, й елементів складу злочину, передбачених відповідними статтями КК України [88, с. 241].

Одним із найбільш дискусійних у теорії криміналістичної характеристики злочинів є питання про кількісний та якісний склад елементів, тобто криміналістично значущих ознак, які мають формувати ядро криміналістичної характеристики.

Не вдаючися до дискусії із цього питання, зазначимо, що, на нашу думку, до основних елементів криміналістичної характеристики злочинів належать спосіб вчинення злочину, типова слідова картина, особа злочинця, мотиви і мета вчинення злочину, які знаходяться в кореляційній взаємозалежності та визначають характер й особливості розслідування аналізованого виду злочинів.

Водночас визначити *предмет злочинного посягання* як елемент криміналістичної характеристики під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань досить складно. Цілком слушною є позиція авторів, згідно з якою предмет безпосереднього злочинного посягання – це найрізноманітніші фізичні тіла органічного й неорганічного походження, на які було спрямовано злочинне посягання та які зберегли на собі сліди злочину. Часто предмет злочинного посягання вважають результатом, кінцевим продуктом злочинної діяльності [177, с. 26].

Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань передбачено у статті 260 КК України, розміщеній у розділі IX (Злочини проти громадської безпеки) Особливої частини. Злочини, норми яких розміщені в зазначеному розділі цього Кодексу, посягають на стан захищеності суспільства від різноманітних джерел підвищеної небезпеки, спричиняють загибель людей або інші тяжкі наслідки (створюють загрозу настання таких наслідків) для невизначеного кола людей, усього суспільства [193, с. 51].

На думку С. Б. Гавриша, хоч якими є причини створення окремого воєнізованого формування поза правовим полем держави й незалежно від того, на

вчинення яких злочинів спрямовано їхній задум, вони становлять потенційну загрозу для громадської безпеки й мають визнаватися незаконними [34, с. 40]. Стосовно цього питання В. П. Тихий стверджує, що суспільна небезпечність злочину, передбаченого статтею 260 КК України, полягає в тому, що створення та існування не контрольованих суспільством і державою воєнізованих та збройних формувань є джерелами підвищеної небезпеки для суспільства, створює можливість їх використання для вчинення злочинів, переростання в банди, протистояння органам влади, зумовлює необхідність приборкання їх силою з усіма наслідками, що з цього випливають [200, с. 21].

З огляду на зазначене, чітко окреслити предмет злочинного посягання можна лише під час вчинення інших злочинів, пов'язаних зі створенням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (бандитизм, розбійні напади, крадіжки тощо), оскільки їх створюють для здійснення певного виду злочинної діяльності. Тому у випадках розслідування створення таких формувань і притягнення до кримінальної відповідальності виключно за вчинення злочину, передбаченого статтею 260 КК України, може йтися, на наше переконання, не про предмет злочинного посягання як про елемент криміналістичної характеристики, а про об'єкт злочину як кримінально-правову категорію, пов'язану з безпечними умовами функціонування держави, життєдіяльності суспільства й роботи підприємств, установ, організацій, життям і здоров'ям людей.

Способи вчинення злочинів, передбачених у статті 260 КК України, є різноманітними, і злочинці в кожному конкретному випадку обирають певний спосіб залежно від конкретної обстановки й обставин. З огляду на можливість типізації способів вчинення злочинів, вони є самостійною обов'язковою складовою криміналістичної характеристики, основою для її формування та виявлення взаємозв'язку між її структурними елементами. Крім цього, типовий спосіб вчинення злочину й інформація про нього є підставами для побудови та висунення версій, планування розслідування, розробки тактики проведення

окремих слідчих (розшукових) дій, обрання та реалізації криміналістичної методики розслідування, окреслення напрямів профілактики злочинів.

Безпосереднє криміналістичне значення типового способу вчинення злочину обумовлене тим, що вчинення злочину конкретним способом залишає характерну для нього сукупність різних слідів. Тому за наявності певних слідів чи інших даних, які вказують на можливий спосіб вчинення злочину, інформація про нього дає змогу виявити інші сліди, які зазвичай залишають у разі застосування такого способу вчинення злочину. Своєю чергою способи вчинення злочинів повторюються тому, що повторюються об'єктивні та суб'єктивні чинники, які їх детермінують: злочинець, діючи в аналогічних умовах, використовує схожі засоби, знаряддя тощо.

У криміналістичній літературі спосіб вчинення злочину розглядають як систему взаємопов'язаних, спрямованих на досягнення мети злочину дій суб'єкта (або утримання від них), що вчиняють з певною послідовністю, застосовуючи різні знаряддя та засоби. Основними засобами одержання відомостей про способи вчинення та приховання злочину є слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені КПК України.

Спосіб вчинення злочину – не просто сума або будь-який комплекс поведінкових актів, а цілісна структура поведінки, що є певною системою [60, с. 5, 9]. Під час злочинної діяльності особи набувають певних умінь, навичок та звичок, у них формується схильність до вчинення злочинів певним способом як передумови їхньої професійної злочинної діяльності. Водночас накопичені органами досудового розслідування знання про спосіб вчинення злочину використовують для розуміння картини та механізму розслідуваних злочинів, прийняття рішення щодо проведення процесуальних і непроцесуальних дій, спрямованих на встановлення осіб, які вчинили ці злочини.

У сучасній криміналістиці загальновизнаним є розуміння способу вчинення злочину як детермінованого об'єктивними та суб'єктивними чинниками комплексу дій суб'єкта з підготовки, вчинення та приховування злочину. Однак

воно стосується лише злочинів, які вчиняють з усвідомленим умислом. В інших випадках виокремлюють два елементи в структурі способу злочину: підготовка та вчинення або вчинення і приховування, а в найпростіших – лише спосіб вчинення злочину [198, с. 94].

Способи вчинення злочинів членами не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань надзвичайно різноманітні. Посилений інтерес для розслідування цих злочинів становлять ті способи їх вчинення, які належать до основних засобів реалізації цілей, для яких власне й було створено ці формування.

Конкретний вияв кінцевої мети створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, незалежно від форми їх вчинення, буде знаходитися в площині виконання військових завдань. Воєнізованим формуванням притаманні два основні завдання: напад або оборона. Отже, кінцева мета завжди буде пов'язана саме з виконанням функцій оборони чи нападу [175, с. 136–137].

Відповідно, виконання цих функцій досягають типовими способами, зміст яких потребує детального аналізу.

З криміналістичної точки зору створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань можна розглядати як типовий спосіб підготовки до вчинення злочину або як основне діяння, що характеризує об'єктивну сторону злочину, передбаченого частинами 1, 2 статті 260 КК України. У цьому контексті доречним, на наш погляд, є посилання на рішення Пленуму Верховного Суду України, який надав роз'яснення щодо створення злочинної організації – злочину, передбаченого статтею 255 КК України – це сукупність дій з організації (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання для заняття злочинною діяльністю. Такі дії за змістом близькі до дій з організації злочину й охоплюють підшукування співучасників, об'єднання їхніх зусиль, детальний розподіл між ними обов'язків, складання плану, визначення способів його виконання. Проте основною метою організатора такої організації є утворення стійкого об'єднання осіб для заняття злочинною діяльністю, забезпечення взаємозв'язку між діями всіх

учасників, упорядкування взаємодії його структурних частин [167].

Вказане роз'яснення вищої судової інстанції держави повною мірою стосується й створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Зокрема, проанкетовані слідчі НПУ зазначають, що найпоширенішими способами вчинення аналізованого злочину є (за умовами анкетування, відповідь на це питання може мати декілька варіантів): об'єднання зусиль співучасників, розподіл обов'язків – 56 (30,3 %); перебування в складі незаконного формування – 46 (24,9 %); забезпечення відповідного рівня організованості – 44 (23,8 %); підшукування співучасників – 37 (20 %); визначення плану подальших дій та способів його виконання – 34 (18,4 %); вчинення злочинів у складі незаконного формування – 33 (17,8 %); на переконання 83 (44,9 %) слідчих, усі зазначені способи належать до способів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (додаток А).

Згідно з визначенням, що пропонує Словник української мови, створити – означає «заснувати, зробити існуючим, породити що-небудь» [188, с. 676]. Отже, за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань насє відповідальність та особа, яка підбрала співучасників, об'єднала їх загальною ідеологією й певною метою. Створення цих формувань полягає в здійсненні будь-яких дій, результатом яких стало існування зазначених об'єднань. Це, насамперед, такі організаційні дії: визначення цілей діяльності й принципів утворення формувань, розробка планів діяльності, пошук спільників і розподіл між ними обов'язків, призначення керівників структурних підрозділів, матеріальне забезпечення діяльності формувань зброєю, транспортними й іншими необхідними засобами, зокрема фінансовими, а також забезпечення інших необхідних умов для вчинення злочинів. Типовими способами створення таких умов для вчинення злочинів є дії, спрямовані на пошук учасників формування з наступним розподілом їхніх ролей; пошук матеріальних засобів, необхідних для функціонування (грошей, транспорту, приміщень, сховищ); пошук об'єктів нападу тощо. Метою зазначених дій є об'єднання осіб або груп осіб у стійке

формування з ієрархічною структурою, визначенням необхідної кількості учасників (як учасників вчинення злочинів, так і осіб, які забезпечують діяльність формування), спеціалізації (злочинної спрямованості діяльності формування) і створення на цій підставі структурних підрозділів (ланок) для забезпечення функціонування з метою спільного вчинення злочинів, вербування людей серед відповідних кримінальних чи криміногенних верств населення. У тих випадках, коли формування створюють унаслідок об'єднання раніше наявних, не залежних одне від одного формувань, то дії щодо їх об'єднання також слід розглядати як створення формування.

Отже, процес створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є важливим фактором організованої злочинної діяльності, яому слід виокремити належне місце у визначенні криміналістичної характеристики злочину, передбаченого статтею 260 КК України.

Для прикладу, отримані на початковому етапі розслідування різнопланові відомості про те, що воєнізоване або збройне формування було створене на підставі добровільного об'єднання осіб, які входять до нього, або шляхом корупції; за допомогою фізичного насильства або шантажу окремих його членів, є перспективними для дестабілізації та спроби розколу формування під час проведення допитів, обшуків та інших необхідних слідчих (розшукових) дій. Своєю чергою відомості про наявність у складі формування родичів і довірених осіб людей, які об'єдналися на підставі спільної попередньої роботи, можуть визначити тактику проведення окремих процесуальних дій щодо низки членів формування. З'ясовані цілі формування, як і особливості окремих його членів, можуть стати орієнтиром під час пошуку речових доказів, встановлення механізму злочинної діяльності, визначення місця, часу, способу вчинення злочину та інших обставин, які підлягають встановленню й доказуванню.

Знання типових предметних засад створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, серед яких: об'єднання криміногенних осіб навколо лідерів, які мають інтелектуальні, фінансові або інші можливості для

здійснення організованої злочинної діяльності, а також морально-психологічні (ідеологічні, політичні) підстави для створення цих формувань, сприятимуть, на наш погляд, своєчасному й ефективному виявленню їх злочинної діяльності.

Механізм створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, на думку В. М. Серватюка та М. М. Поліщука, здебільшого суттєво не відрізняється. Спершу утворюють розрізнені угруповання чисельністю від десяти до кількох десятків осіб з різноманітною стрілецькою зброєю. Згодом, якщо не вжито активних заходів щодо роззброєння цих угруповань, їхня чисельність значно збільшується, відбувається централізація управління, формують запаси озброєння та боєприпасів, з'являються райони базування, важка зброя та бойова техніка.

На певній стадії централізації управління НЗФ, пишуть ці автори, їхні ватажки організують навчальну підготовку особового складу. Зазначене пов'язано з тим, що в умовах малої війни для ведення активних дій членам цих формувань необхідні особливі навички та вміння. Зазвичай бійців готують за такими основними напрямками: вогнева підготовка; диверсійна справа; виживання в особливих умовах; маскування; пропагандистська діяльність серед місцевого населення [185, с. 132–135].

Створення НЗФ супроводжується облаштуванням баз – обладнаних для проживання ділянок місцевості, на яких здійснюють заходи щодо відновлення боєздатності та підготовку до вчинення збройних акцій, терористичних актів і диверсій, відпочивають.

Розрізняють три основні типи баз: постійні, тимчасові й резервні. На постійних базах бойовиків розміщують у бліндажах, ретельно замаскованих і захищених від вогню артилерії та авіації. Тимчасові бази (табори) використовують для тимчасового розміщення та перегрупування загонів НЗФ у лісовій місцевості у весняно-літній період, коли рослинність приховує їх від виявлення з повітря. Як резервні бази можуть використовувати законсервовані

бази із замаскованими укриттями, придатними для тимчасового розміщення бойовиків, поранених, а також тіл загиблих [81, с. 50].

НЗФ обладнують бази на закритій, сильно пересіченій місцевості, переважно з гірським або горбкуватим рельєфом і лісовими (лісисто-болотяними) особливостями природних умов, у важкодоступних місцях, що виключають чи значно ускладнюють можливість їх випадкового виявлення сторонніми особами. Важливе значення мають наявність джерела води та можливість здійснення прихованого відходу з району базування.

Комплектування загонів НЗФ здійснюють особовим складом різних вікових категорій (20–50 років) на добровільних засадах. Можлива й примусова «мобілізація» чоловічого населення в певній місцевості. Примусово мобілізовані особи, включені до складу створених не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, значно поступаються добровольцям у бойовій підготовці, рівні морально-психологічної готовності до бойових дій з державними військовими формуваннями та правоохоронними органами. Значну частину цих добровольців можуть становити особи, раніше засуджені за вчинення злочинів чи схильні до їх вчинення. Тому поширеними є випадки, коли бойові дії різних загонів НЗФ супроводжуються крадіжками, грабежами, іншими злочинами проти власності, злочинами проти життя та здоров'я особи, проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, іншими злочинами, передбаченими КК України.

До лав НЗФ можуть вербувати найманців з-поміж так званих добровольців, які є громадянами інших держав. Ці найманці є найбільш боєздатними та підготовленими, їх використовують для виконання найскладніших завдань, що потребують високої кваліфікації, а також як військових радників й інструкторів для підготовки членів НЗФ. Інколи найманці можуть об'єднуватися в окремі групи для виконання особливих бойових завдань – вчинення диверсійно-розвідувальних дій або терористичних актів.

У структурі НЗФ умовно виокремлюють такі складові: ватажок та один (декілька) його помічників (здебільшого лідерами є місцеві мешканці чи особи з кримінального середовища, підготовлені особи з-поміж колишніх військовослужбовців або працівників правоохоронних органів). Саме ці особи зазвичай очолюють не передбачені законом воєнізовані або збройні формування, їхні структурні підрозділи, здійснюють керівництво ними. З аналогічного питання щодо створення злочинної організації Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що керування полягає у вчиненні сукупності дій, спрямованих на управління їх функціонуванням як стійких об'єднань осіб (забезпечення існування, відповідного рівня організованості, дотримання загальних правил поведінки та дисципліни; вербування нових учасників, розподіл або перерозподіл між ними функціональних обов'язків; планування конкретних злочинів і злочинної діяльності загалом; організація заходів щодо її прикриття; вдосконалення структури об'єднання) та здійснення ними злочинної діяльності (визначення її мети і напрямів, конкретних завдань об'єднання, його структурних частин або окремих учасників, координація їхніх дій; ініціювання здійснення певного виду злочинної діяльності або вчинення конкретних злочинів тощо. Зазначені дії організаційного характеру можуть мати форму наказів, розпоряджень, надання доручень, проведення інструктажів, прийняття звітів про виконання певних дій, застосування заходів впливу щодо учасників злочинного об'єднання за невиконання наказів і доручень або порушення встановлених у ньому правил поведінки [167].

Керівництво не передбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями, їхніми структурними підрозділами здійснюють шляхом визначення тактики діяльності вже створеного формування. До цих дій належать розробка поточних і перспективних планів діяльності, визначення об'єктів впливу, перерозподіл за необхідності обов'язків між членами формування, надання розпоряджень з поточних питань забезпечення діяльності, зокрема фінансових, кадро-

вих, налагодження контактів з корумпованими представниками органів влади й управління, підтримання належної внутрішньогрупової дисципліни тощо.

На підставі вивчених матеріалів кримінальних проваджень оцінку особи злочинця за ознаками, що характеризують спільну злочинну діяльність (співучасть), звісно, не можна визнати повною та вичерпною. Лише 2 % засуджених були організаторами й керівниками НЗФ (додаток Б). Насправді їх має бути значно більше, імена багатьох з них добре відомі, але вони наразі є недосяжними для правосуддя.

Крім створення та керівництва не передбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями, до способів вчинення аналізованого злочину належить участь у їх складі в нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян. Із цією метою в структурі НЗФ виокремлюють:

- групу охорони ватажка, яка його супроводжує;
- групу розвідки та мережу розвідників, які можуть бути місцевими мешканцями та не входити безпосередньо до складу НЗФ;
- зв'язкових;
- групу диверсій і терору;
- стрільків.

Можлива наявність спеціально призначених членів НЗФ для вирішення питань забезпечення своїх загонів озброєнням і технікою, боєприпасами, засобами зв'язку, продуктами харчування тощо. Організують також імпровізовану службу безпеки, що виконує функції контррозвідки.

З огляду на реалії суспільно-політичної обстановки на Сході України, можна припустити, що типове НЗФ має середню чисельність 150–200 осіб та організаційно-штатну структуру загону.

Оцінюючи склад і чисельність НЗФ, важливо враховувати, що вони мають групи населення, що співчують їм, мають постійне місце проживання, формально дотримуються законослухняного способу життя, однак майже завжди тримають у схованках зброю. Фактично резерв формують і колишні члени НЗФ,

які під час заходів з роззброєння добровільно відмовилися від участі в них, склали зброю та легалізувалися. Періодично ці дві категорії населення вливаються в загони НЗФ для участі в масштабних акціях, ведуть розвідку, здійснюють дії, спрямовані на дезінформацію правоохоронних органів держави. Тому важливим завданням є виявлення цих осіб і притягнення їх до встановленої законом відповідальності, щоб запобігти їх поверненню до лав НЗФ. Для прикладу, співробітники Краматорського відділу поліції за інформацією, яку отримали під час проведення оперативно-профілактичних заходів, викрили мешканця міста, який у 2014 році чергував на блокпосту. Поліцейські зібрали докази причетності цієї особи, 1971 року народження, до участі в НЗФ, яке діяло в м. Краматорську в період тимчасової окупації. Встановлено, що чоловік піддався на пропаганду бойовиків і впродовж певного часу здійснював контрольний-пропускний режим на блокпосту в місті. За це йому обіцяли гроші та продукти харчування. Після звільнення міста цей найманець переховувався в РФ, а потім повернувся в місто, всіляко приховуючи свою протиправну діяльність. Однак, попри те, що з часу окупації минуло чотири роки, поліції вдалося його викрити [210].

Основними джерелами озброєння НЗФ є: постачання з боку пособників або іноземної держави, що фінансує їхню діяльність; захоплення зброї в сил правопорядку та ЗСУ, вилучення її в охоронних структур і населення.

Фінансування діяльності створених не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки, поряд з їх створенням і керівництвом, відповідно до частини 3 статті 260 КК України, є окремими способами вчинення зазначеного злочину. Бойовики прагнуть озброїтися тими самими видами зброї, що знаходяться на озброєнні ЗСУ, правоохоронних органів і створених на законних підставах воєнізованих формувань.

Розглядаючи фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань як окремий спосіб вчинення аналізованого злочину, вважаємо за доцільне звернутися до статті 25 Закону України «Про боротьбу з

тероризмом», у якій закріплено форми сприяння терористичній діяльності. У цій нормі Закону чимало уваги акцентовано на формах фінансування тероризму, зокрема: фінансування терористів, терористичних груп (терористичних організацій); проведення операцій з коштами й іншими фінансовими активами: фізичних осіб, які вчиняли або намагалися вчинити терористичні акти чи злочини терористичної спрямованості або брали участь у їх вчиненні чи сприяли вчиненню; юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано знаходиться у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму; юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою терористів або осіб, що сприяють тероризму, зокрема кошти, одержані з використанням об'єктів власності, що безпосередньо або опосередковано знаходяться у власності чи під контролем осіб, які сприяють тероризму, або пов'язаних із ними юридичних і фізичних осіб; надання коштів, інших фінансових активів чи економічних ресурсів, відповідних послуг безпосередньо чи опосередковано для використання в інтересах фізичних осіб, які вчиняють терористичні акти або сприяють чи беруть участь у їх вчиненні, чи в інтересах юридичних осіб, майно яких безпосередньо чи опосередковано знаходиться у власності чи під контролем терористів або осіб, які сприяють тероризму, а також юридичних і фізичних осіб, які діють від імені чи за вказівкою зазначених осіб тощо [143].

Фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань полягає в наданні матеріальної допомоги (платної або безоплатної). Матеріальну допомогу можуть надавати грошовими коштами чи будь-якими предметами матеріального світу, спрямованими на організацію діяльності цих об'єднань, а саме на: виплату грошового утримання учасників; закупівлю продуктів харчування, побутового інвентарю, одягу; придбання необхідного обладнання тощо. Таким чином, досить дискусійною є позиція вчених, які вважають, що фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань має полягати в забезпеченні їх грошовими коштами [126, с. 547].

Отже, фінансування діяльності злочинного об'єднання будь-якого різновиду може мати різноманітні форми. Не є винятком і воєнізовані або збройні формування, передбачені статтею 260 КК України.

Кошти, отримані як фінансова допомога, можуть бути використані з будь-якою метою, пов'язаною з підтримкою діяльності зазначеного об'єднання. Особа, яка надає фінансову допомогу такому формуванню, повинна усвідомлювати, що вона фінансує саме не передбачене законом воєнізоване або збройне формування. Водночас мотиви, які спонукали її на вчинення цих дій, не впливатимуть на кваліфікацію. Закінченим цей злочин слід вважати з моменту надання цьому об'єднанню хоча б частки від загальної (стосовно якої була домовленість) суми коштів або загальної (стосовно якої була домовленість) кількості предметів матеріального світу.

Для прикладу, російського олігарха К. В. Малофєєва, якого підозрюють у фінансуванні бойовиків окремих районів Донецької та Луганської областей, оголосили в міждержавний розшук. Під час досудового розслідування було отримано докази його причетності до вчинення злочину за частиною 5 статті 260 КК України «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», складено та повідомлено про підозру «у спосіб, передбачений главами 6, 11 та 22 КПК України». Досудове розслідування щодо нього зупинено. У липні 2014 року Головне слідче управління МВС України розпочало досудове розслідування щодо громадян РФ С. К. Шойгу і К. В. Малофєєва за ознаками вчинення злочину, передбаченого частинами 3, 5 статті 27, частиною 5 статті 260 КК України. Зокрема, К. В. Малофєєва підозрюють у фінансуванні участі невстановлених осіб у НЗФ на території України, протиправна діяльність яких призвела до загибелі людей та інших тяжких наслідків [134].

Постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин або військової техніки як окремий спосіб вчинення зазначеного злочину полягає в безпосередній передачі такого обладнання. Аналізуючи цей спосіб, необхідно зауважити, що особа повинна усвідомлювати, що вона постачає ці предмети саме не передбаченому

законом воєнізованому або збройному формуванню. Для кваліфікації зазначеного діяння не має значення, які саме види та кількість зброї, вибухових речовин або військової техніки надає особа не передбаченим законом воєнізованим або збройним формуванням, робить вона це на платних чи безоплатних засадах.

Постачання зброї може становити одноразовий акт, а може бути систематичною та налагодженою діяльністю. Проте закінченим цей злочин вважають з моменту отримання не передбаченим законом воєнізованим або збройним формуванням принаймні частки від загальної (стосовно якої була домовленість) кількості таких предметів.

Неоднозначна ситуація виникає, коли постачання зброї відбувається не передбаченим законом воєнізованим формуванням, адже, згідно з приміткою статті 260 КК України, у них немає зброї. З цього приводу М. І. Хавронюк зауважує, що частина 3 статті 260 КК України передбачає відповідальність, зокрема, за постачання воєнізованому формуванню зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки. Але за таких умов це буде вже не воєнізоване, а збройне формування [212, с. 289].

На нашу думку, за таких умов воєнізоване формування в контексті статті 260 КК України перетворюється на збройне. З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне в диспозиції цієї правової норми вказати лише про постачання зброї збройним формуванням. Адже після досягнення особами, що створюють воєнізоване формування, змови щодо його озброєння вони й будуть створювати саме збройне формування. Домовленість же з постачальниками зброї може виникнути вже після прийняття членами злочинного об'єднання рішення про придбання зброї, однак у жодному разі не раніше.

Таким чином на територіях з активним сепаратистським рухом були створені озброєні загони «Луганська гвардія», «Народне ополчення Донбасу», «Армія Південного Сходу», «Російська православна армія», батальйони «Витязь», «Русь», «Сомалі», «Призрак», «Восток», які належать до НЗФ. Вони мають структуру за типом військових частин і підрозділів: бригади, батальйони, роти, взводи. Якщо є

можливість і цьому сприяє бойова обстановка, у структурі таких парамілітарних угруповань можуть бути представлені декілька родів військ, а саме танкові війська, артилерія та протиповітряна оборона [185, с. 133].

У цьому контексті, з огляду на кримінально-правову оцінку злочинної діяльності учасників НЗФ, характеристика вчинених ними злочинів не цілком відображає реальну дійсність. З вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень вбачається, що притягнуті до кримінальної відповідальності особи вчиняли в складі НЗФ наступні конкретні дії: чергували зі зброєю на блокпостах та в інших місцях – 74 особи (62 %); будували бліндажі, інші укріплення, копали окопи – 22 (18 %); підносили бойовикам спорядження, їжу, медикаменти – 10 (8 %); здобували продукти харчування, медикаменти, інші предмети для учасників НЗФ – 10 (8 %); доглядали за пораненими – 6 (5 %); спостерігали за місцями можливої появи військовослужбовців ЗСУ, працівників поліції, їх пересуванням – 6 (5 %); опікувалися заручниками – 3 (2 %); виконували інші передбачені статтею 260 КК України злочинні дії (показували бойовикам будинки працівників правоохоронних органів, були провідниками, проводили агітацію за вступ у формування тощо) – 67 (56 %). Значна частина з них, перебуваючи в складі НЗФ, виконувала одразу декілька зазначених дій, що належали до способів вчинення створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (додаток Б).

На початку ескалації збройного конфлікту на Південному сході України тактика НЗФ передбачала дії невеликих за чисельністю загонів, що вчиняли напади на невеликі військові угруповання, окремих військовослужбовців і правоохоронців, військові колони на марші, військові об'єкти, адміністративні будівлі органів влади, СБУ та МВС України, господарчі об'єкти тощо. Згодом, коли окремі сутички переросли в повномасштабні бойові дії, загони об'єдналися в достатньо великі формування чисельністю 500–600 осіб для виконання масштабних і складних бойових завдань. У цих умовах тактика дій бойовиків наблизилася до дій регулярних військ [185, с. 136].

Тактику ведення бойових дій НЗФ становлять типові способи безпосереднього вчинення злочину, що свідчить про достатній рівень підготовленості такої злочинної діяльності. До цих дій належать: уникнення прямих зіткнень із силами, що переважають; відмова від тактики позиційних бойових дій та утримання займаних районів протягом тривалого часу; висока маневреність загонів; знання та вміле використання місцевості, нічного часу доби та умов обмеженої видимості; тісний зв'язок з населенням; дії переважно нечисленними (15–20 осіб) групами; ретельна розвідка та планування акцій; прихованість і раптовість дій, застосування військових хитрощів; раптові напади (нальоти, обстріли) і негайний відхід у безпечне місце; тісна взаємодія та злагодженість дій бойовиків під час вчинення акцій; ставка на виснаження сил правопорядку; інформаційно-психологічне забезпечення їхньої діяльності.

На територіях Донецької та Луганської областей НЗФ активно використовують такі способи злочинних дій: організація засідки; напади (нальоти); обстріли (зокрема снайперський вогонь); різні за масштабом терористичні акти; захоплення заручників; мінування об'єктів, місцевості та маршрутів руху сил правопорядку [81, с. 51].

НЗФ дедалі частіше вдаються до тактики дій, що тримає противника в напруженні. Їхньою метою є не стільки перевірка стійкості блокпостів й опорних пунктів, скільки постійне їх виснаження і підрив бойового духу особового складу [42, с. 21–77]. Значну небезпеку для військових формувань ЗСУ та сил правопорядку становлять снайпери. Вони можуть використовувати спеціальне снайперське озброєння, а також пристосовану для цього різноманітну автоматичну зброю та гвинтівки (серед них і спортивні). Снайпери ретельно планують свої дії, обирають приховані позиції, за допомогою обстрілів не дають змогу військовослужбовцям ЗСУ вільно пересуватися на позиціях, провокують нервозність і невпевненість. Мішенями снайперів стають насамперед командири підрозділів, артилерійські розрахунки, кулеметники, спостерігачі, коригувальники артилерії, особовий склад без відповідних засобів захисту

(бронежилетів, касок). Бойовий досвід засвідчує, що для завдання раптового вогневого ураження силам правопорядку НЗФ успішно використовують снайперські групи, до яких можуть входити 4–6 снайперів і розрахунок єдиного кулемета (типу ПКМ).

Ще одним поширеним способом злочинних дій бойовиків є терористична діяльність, під час якої вдаються до різних за масштабом терористичних актів, що чинять потужний психологічний вплив на сили правопорядку та місцеве населення. Для досягнення своїх злочинних цілей НЗФ можуть вдаватися до захоплення заручників, шантажу та погроз. Захоплених у полон військовослужбовців ЗСУ, співробітників сил правопорядку, а також заручників використовують для подальшого обміну на «своїх» людей, зокрема тих із них, які є небезпечними кримінальними злочинцями, а не полоненими, або заради отримання викупу [81, с. 52].

Попри те, що загони НЗФ діють переважно поблизу основних баз, вони часто вчиняють і рейдові дії, тобто приховане пересування за визначеним маршрутом одночасно з нальотами та засідками.

У злочинній діяльності НЗФ використовують мінно-вибухові загородження. Небезпека цих дій полягає в тому, що їхнє застосування не обмежується ні масштабами, ні часом, ні місцевістю. Здебільшого використовують міни радянського, російського й українського виробництва (протитанкові; протипіхотні). Крім цього, використовують саморобні фугаси, гранати, запали яких установлюють за допомогою розтяжок. На автошляхах установлюють, як правило, фугаси та міни, віддаючи перевагу керованим саморобним фугасам трьох типів: для ураження бойової техніки, для ураження живої сили та комбінованим [185, с. 141].

Спосіб вчинення злочину в широкому значенні охоплює також діяльність з протидії розслідуванню як сукупність дій, спрямованих на перешкоджання законній діяльності правоохоронних органів. Вона може полягати в діях різних осіб, спрямованих на зміну стану об'єкта або інформації про нього. У зв'язку з

вчиненням злочину протидію розслідуванню поєднують зі спотворенням дійсності на момент підготовки, безпосередньо злочинних дій і приховання злочину, навмисним удаванням обстановки іншої події тощо. Протидію розслідуванню як систему дій реалізують для того, щоб залишити в таємниці обставини одного або декількох злочинів і приховати джерела криміналістично значущої інформації про злочинну подію та її учасників. Якщо це не вдалося, застосовують фізичний або інший вплив на осіб, які здійснюють досудове розслідування або судовий розгляд, щоб дезорганізувати їхню роботу, перешкодити розслідуванню злочину та здійсненню правосуддя.

Діяльність з протидії розслідуванню може бути визначено як систему протиправних дій, детермінованих об'єктивними й суб'єктивними факторами, спрямованими на дезорганізацію роботи з розслідування злочину, перешкоджанню встановленню достовірних даних у кримінальному провадженні та здійсненню правосуддя [115, с. 230].

Протидія розслідуванню завжди передбачає декілька взаємозалежних дій, причому в кримінальних провадженнях про тяжкі злочини кількість прийомів, реалізованих у межах протидії, значно більша, ніж під час розслідування менш тяжких злочинів. У такому співвідношенні знаходиться й кількість осіб, які активно протидіють розслідуванню. Ці дії можуть утворювати самостійну систему, бути різновидом протиправної діяльності, що не належить до змісту способу приховання як елементу структури способу вчинення злочину. Іншими словами, приховання злочинів є різновидом протидії розслідуванню, однак не вичерпує змісту протидії загалом [99, с. 57]. Намір на здійснення протидії розслідуванню в осіб, причетних до злочину, може виникати в момент одержання правоохоронними органами інформації про вчинення злочину або виникнути на етапі безпосередніх злочинних дій чи заключному етапі формування механізму злочину, коли злочинець або інші учасники події здійснюють приховання наслідків, і навіть значно пізніше, коли правоохоронні органи виявляють та розслідують злочин.

До дій з приховання злочинної діяльності НЗФ повною мірою належать такі: 1) маскуванню; 2) фальсифікація; 3) приховування та знищення доказової інформації [130, с. 22], причому вплив злочинця або інших осіб на матеріальні сліди є поширеним способом протидії розслідуванню злочинів.

Спектр прийомів впливу на матеріальні сліди досить широкий і передбачає цілеспрямоване переміщення матеріальних джерел інформації про злочин і злочинця, їх маскуванню, знищення, а також комбінацію цих прийомів. Безпосередньо після того, як особам, зацікавленим у залишенні в таємниці факту злочину, стало відомо, що правоохоронні органи мають інформацію про вчинення злочину, вони зазвичай використовують прийоми, що забезпечують знищення, приховування, маскуванню або фальсифікацію слідів злочину, речових доказів (якщо їх не знищено під час його вчинення).

Крім впливу на матеріальні сліди, злочинці або інші особи, зацікавлені в негативному результаті розслідування, розповсюджують неправдиву інформацію про злочин і його учасників.

Отже, приховання злочину – це дії, спрямовані на перешкоджання розслідуванню шляхом укриття, знищення, маскуванню або фальсифікації слідів злочину та злочинця або їх носіїв [217].

Перешкоджання полягає у недопущенні (в активній або пасивній формах людських поведінкових актів) включення відповідних доказів у сферу кримінального провадження та їх використання під час розслідування. Приховання здійснюють переважно злочинці або їхні співучасники.

Для приховання злочинів, пов'язаних зі створенням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, застосовують такі заходи: знищення слідів, що утворилися внаслідок вчинення злочину, аж до ліквідації його виконавців; виїзд в іншу місцевість, зайняття діяльністю, не пов'язаною з НЗФ, приховування зв'язків з ними тощо.

Застосування різних способів протидії розслідуванню має певні закономірності, залежить від характеру злочинної діяльності, виду злочину, особи винних, обстановки, що склалася після вчинення злочину, та інших факторів. Вони здатні не лише активізувати діяльність з протидії розслідуванню, а й сформувати у свідомості злочинців програми такої діяльності. Протидія розслідуванню має стійку тенденцію повторюваності в криміналістично схожих групах злочинів.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень надало можливість встановити, що типовими способами протидії розслідуванню аналізованого виду злочину є:

- надання неправдивих показань підозрюваними або зміна їх змісту чи відмова від дачі показань. Зокрема, визнавали себе винними на досудовому розслідуванні, але не визнали винними в суді – 36 (30 %) осіб, не визнали себе винними ні на досудовому розслідуванні, ні в суді – 34 (28 %). Пояснюючи причини зміни показань, 10 (8 %) осіб посилалися на те, що підписували протоколи допитів, не читаючи їх, а 26 (22 %) – що до них застосовувалися методи фізичного впливу, погрози й інші заборонені прийоми провадження досудового розслідування. Натомість позицію співробітництва зі слідством займали 50 (42 %) осіб (повністю визнали себе винними, сприяли встановленню достовірних даних під час розслідування – 29 (24 %), частково визнали себе винними – 21 (18 %);

- неявка підозрюваного за викликом в органи досудового розслідування – 17 (14 %).

- висунення підозрюваним неправдивого алібі – 12 (10 %);
- знищення або укриття речових доказів (переважно засобів вчинення злочину, особистих речей, одягу – 10 (8 %);

- зміна місця проживання підозрюваним – 13 (11 %), свідком або потерпілим – 1 (0,8 %) (додаток Б).

Для прикладу, внаслідок проведеної спецоперації співробітники військової контррозвідки СБУ зі складу Об'єднаних сил виявили та у взаємодії з НПУ затримали учасника НЗФ, мешканця Херсонської області. Він у 2014 році вступив на службу до штабу «ДНР» у м. Часів Яр, де зі зброєю в руках виконував вказівки своїх ватажків з виявлення та затримання патріотично налаштованих громадян України в Артемівському районі Донецької області. У липні 2014 року, з початком звільнення українських міст, затриманий залишив службу в «ополченні Новоросії» та повернувся до Херсонщини. Згодом, з метою уникнення кримінальної відповідальності та покарання, цей юнак був мобілізований до ЗСУ, згодом уклав контракт на проходження військової служби в одній з військових частин, яка була залучена до ООС. Працівники оперативних підрозділів військової контррозвідки викрили та протягом певного часу тримали колишнього бойовика під контролем. 6 липня 2018 року матеріали щодо протиправної діяльності цієї особи було передано до Бахмутського відділу поліції ГУ НПУ в Донецькій області, було розпочато досудове розслідування за ознаками злочину, передбаченого статтею 260 КК України «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» [186].

Притаманною аналізованій категорії кримінальних проваджень лінією сторони захисту є спроби використати для уникнення кримінальної відповідальності доводи про можливість застосування до підсудних частини 6 статті 260 КК України щодо звільнення від кримінальної відповідальності в разі добровільного виходу з НЗФ і повідомлення про його існування органам державної влади чи органам місцевого самоврядування (використовували 7 (6 %) підсудних та їхні захисники). Ця обставина засвідчує необхідність ретельної фіксації в процесуальних документах конкретних обставин затримання та роззброювання таких осіб з метою обґрунтованого застосування до них зазначеної норми КК України.

Наприклад, у м. Костянтинівці 45-річний чоловік добровільно здався правоохоронцям. Поліцейські встановили, що в період окупації цей чоловік піддався впливу проросійської пропаганди і вступив у лави НЗФ. Новобранець отримав розподіл на блокпост, де обстежував транспорт і громадян та незаконно обмежував їх проїзд. Але служба виявилася не така, як обіцяли. Тому невдовзі чоловік залишив службу та впродовж майже чотирьох років приховував своє минуле. Коли життя в постійній напрузі йому набридло, він вирішив повернутися до нормального життя. Довідавшись, що осіб, які перебували в складі НЗФ, якщо вони добровільно виходять з такого формування та повідомляють про його існування органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, звільняють від кримінальної відповідальності, цей чоловік добровільно здався правоохоронним органам України [186]. Такі випадки є непоодинокими.

У криміналістичному аспекті подію злочину слід розуміти як факт створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань за певних умов й обставин, тобто в певній обстановці. Умови й обставини обстановки вчинення злочину, що детермінують спосіб його вчинення, знаходяться в одній площині, їх вивчення сприяє реалізації завдання щодо встановлення події злочину, винуватості особи, яка його вчинила.

Саме такий підхід забезпечить ефективний і якісний аналіз цього виду злочину, дасть змогу слідчому під час розслідування правильно побудувати криміналістичні версії, організувати взаємодію з оперативними підрозділами, виконати низку інших важливих тактичних і стратегічних завдань.

Не заглиблюючись у зміст цього питання, оскільки воно виходить за межі предмета дослідження, зазначимо лише, що в криміналістиці є два підходи до визначення поняття «обстановка вчинення злочину»: у вузькому значенні – це обстановка місця події (злочину), а в широкому – сукупність матеріальної обстановки місця події та обставин, умов зовнішнього середовища вчинення злочину [45, с. 242].

Криміналістична сутність обстановки вчинення злочину, її функціональне призначення, з огляду на специфіку криміналістичних методів пізнання, полягає в закономірному відображенні події злочину в різного виду слідах, які зумовлені механізмом їх утворення та можливістю використання таких слідів у цілісній «слідовій картині» злочину.

Дослідження обстановки вчинення злочину має важливе значення для розслідування будь-яких злочинів. Однак у кожній події злочину під час аналізу обстановки необхідно виявляти низку характерних взаємозв'язків об'єктів, явищ і процесів, що надають криміналістично значущу інформацію для вибору найбільш оптимальних прийомів і методів розслідування. Тому зміст обстановки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань має охоплювати місце, час та інші умови, зокрема фактори навколишнього середовища.

Отже, сукупність умов, у яких було вчинено злочин, становить обстановку вчинення злочину або обстановку злочину. Її визначають часом доби, днем тижня, місяцем, територією, місцем, погодними умовами, наявністю комунікацій, житлових і промислових об'єктів тощо.

Елементи обстановки вчинення злочину залишають зовні різні сліди, які може бути виявлено під час криміналістичного аналізу розслідуваного злочину. Виявлення та дослідження такої інформації, передусім на початковому етапі розслідування, дають змогу зібрати важливі відомості про типову ситуацію, що виникла до й на момент вчинення злочину. Виявлення та аналіз елементів зазначеної обстановки надають досить цінну криміналістичну інформацію для вибору й застосування найбільш правильних засобів і методів розслідування.

Обстановка, у якій відбувається створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, дещо відрізняється від обстановки вчинення інших видів злочинної діяльності, хоча й у цій обстановці просторові, часові та поведінково-психологічні фактори відіграють істотну роль.

Місце та час вчинення злочину є складовими обстановки, її обов'язковими елементами, оскільки злочинна діяльність особи неможлива поза простором і

часом. Під час цієї діяльності в певному місці та часі відбувається утворення, розвиток і зникнення матеріальних об'єктів, що безпосередньо стосуються способу вчинення злочину.

Визначення місця та часу вчинення злочину – найважливіше завдання слідчого, якому необхідно «прив'язати» виявлене діяння до встановлених обставин. Ці поняття можна розглядати в різних аспектах: як місце та час вчинення злочину загалом або реалізації окремих його етапів. На думку І. Ю. Саліхової, настання часу вчинення злочину та часу його закінчення мають різні юридичні наслідки. Зокрема, від часу вчинення залежить, за яким законом діяння будуть визнавати злочинним, а за яким – здійснювати кримінальне провадження [183, с. 123]. Правильне розуміння змісту цих структурних елементів має принципово важливе значення.

Місце – це реально наявний, локалізований злочинними діями простір, у якому протікає та відображається реальна діяльність суб'єкта злочину щодо виконання окремих кримінальних дій, спрямованих на створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Встановлення конкретного місця вчинення злочину надає можливість цілеспрямовано здійснювати пошук, виявлення, фіксацію та вилучення матеріальних слідів злочину, визначати ті з них, що мають безпосереднє відношення до події, висувати початкові типові версії щодо механізму злочину та осіб, які його вчинили, визначити мету та напрями проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій.

Специфіка суспільно-політичної обстановки на Сході України засвідчує, що збільшення кількості не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань й активізація їхньої діяльності безпосередньо залежать від рівня матеріальних статків населення та політичної стабільності в державі.

В Україні найбільшою є ймовірність виникнення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань у прикордонних районах з небезпечною суспільно-політичною обстановкою і сильним сепаратистським рухом. Основною

метою створення НЗФ є відокремлення частини території України для створення так званої нової самостійної (суверенної, незалежної) держави, або переходу до складу іншої держави, чи набуття статусу широкої автономії. Через неконтрольовані ділянки кордону України виникають можливості переправлення найманців, організації каналів фінансування під виглядом гуманітарної допомоги, здійснення постачання озброєння, боєприпасів, військової техніки та матеріальних засобів [81, с. 48–49]. Саме тому не передбачені законом воєнізовані або збройні формування за ступенем охоплення територій можуть мати як регіональний, так і міжрегіональний рівень, виходити за межі національних кордонів і набувати транснаціонального характеру.

Аналіз конфліктогенності [33] дає підстави виокремити найбільш вразливі для створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань регіони України:

– Харківська, Донецька, Луганська, Сумська області. Серед їх мешканців значною є частка етнічних росіян, а наявні мовні суперечності вже призвели до виникнення збройного конфлікту на територіях Донецької, Луганської областей у 2014 році, що триває дотепер;

– Одеська, Чернівецька області. Зона геополітичних інтересів Румунії, яка не відмовляється від своїх територіальних претензій, провадить націоналістичну політику й може спровокувати внутрішній збройний конфлікт з метою дестабілізації обстановки, щоб встановити контроль за цими територіями. Ситуація ускладнюється наявністю в регіоні призупинених, однак не вирішених конфліктів, наприклад, у Придністров'ї;

– Закарпатська область. Сепаратистські настрої підтримує Угорщина, яка вважає ці території споконвічно угорськими. Нерозв'язаною є проблема національних меншин (русини). Високий ступінь небезпечності цього регіону засвідчують події в м. Мукачеві влітку 2015 року;

– Львівська область – зона геополітичних інтересів Польщі. Має дуже сильні західно орієнтовані пропольські настрої. Під час Революції Гідності 2013 року

були збройні виступи й захоплення військових частин та органів влади. Улітку 2015 року відбувалися виступи громадян у м. Львові за надання регіону статусу автономії (передусім економічної).

Крім цього, гостро постала проблема діяльності воєнізованих або збройних об'єднань, що захищають інтереси України, однак не належать до передбачених законом. Зокрема, йдеться про діяльність Організації українських націоналістів (ОУН), Добровольчого українського корпусу (ДУК) «Правий сектор», загонів українських партизанів та інших патріотичних об'єднань, що наразі недостатньо врегульована в межах вітчизняного законодавства [83]. Подеколи трапляються випадки вчинення злочинів під виглядом учасників добровольчих воєнізованих формувань. У засобах масової інформації періодично повідомляють про рейдерські атаки, в яких беруть участь бійці «Правого сектора». Дедалі вищу активність виявляє «псевдоайдар», з'являючись то на картонній фабриці в м. Житомирі, то в регіоні видобутку бурштину, то в м. Києві на різноманітних акціях протесту. У сучасних умовах загрози суверенітету, незалежності, територіальній цілісності України, пише А. А. Вознюк, активно створюються і функціонують воєнізовані та збройні формування, які спеціалізуються на різноманітних протиправних діях, спрямованих на насильницьку чи іншу протиправну зміну або повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, зміну меж території чи державного кордону України, порушення громадської безпеки, залякування населення, провокування воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення тощо [28, с. 40–42].

Специфічним і показовим, згідно з результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень, є національний склад осіб, засуджених за статтею 260 КК України: 98 % осіб представляють народ регіону (відповідно до місць вчинення злочину), тому переважна більшість учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – місцеві мешканці (94 %). Решта – це особи без постійного місця проживання, які прибули з інших місцевостей, з-за кордону (додаток Б). Тож бойові загони НЗФ найчастіше формуються за

територіальним принципом. До них, зауважують В. М. Серватюк та М. М. Поліщук, можуть входити мешканці одного населеного пункту (загони самооборони) чи району, області. Для прикладу, на початковому етапі ескалації збройного конфлікту формувалися «Луганська гвардія», «Народне ополчення Донбасу», «Армія Південного Сходу» тощо, дії яких, як правило, обмежувалися територією певного регіону [185, с. 134].

Специфічні соціальні умови, що детермінують злочинність в окремому регіоні, формуються, зокрема, під впливом національного (етнічного) фактора. Його слід враховувати як на макрорівні, наприклад, під час великомасштабних заходів щодо усунення (блокування, нейтралізації) причин та умов вчинення злочинів, так і на мікрорівні (врахування особливостей національного менталітету, специфіки етнопсихології, місцевих звичаїв, традицій під час проведення оперативно-розшукових заходів, формування й перевірки слідчих версій, здійснення процесуальних дій тощо), у процесі реалізації антикримінальної стратегії.

Аналіз кількості зареєстрованих злочинів проти громадської безпеки засвідчує динаміку її збільшення не лише на Сході України, а й майже на всій території держави. На цій підставі можна дійти висновку, що нині в суспільстві, на жаль, існують умови для створення та діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, чому, зокрема, сприяють потоки нелегальної зброї із зони проведення ООС.

Отже, способи вчинення аналізованого злочину є різноманітними, у кожному конкретному випадку їх обирають залежно від конкретних обставин. Встановлення способу вчинення злочину під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань важливе не лише для кваліфікації злочину, а й для визначення інших елементів криміналістичної характеристики, які у своїй сукупності надають можливість обрати й реалізувати криміналістичну методику розслідування. Знання способів вчинення цього злочину істотно полегшує прогнозування напрямів досудового розслідування й пошуку слідової картини та відомостей, необхідних для встановлення і

притягнення до відповідальності учасників НЗФ та інших осіб, які сприяли їх протиправній діяльності.

Між усіма елементами криміналістичної характеристики наявні усталені кореляційні зв'язки, взаємозалежність і взаємообумовленість. Визначення одного з елементів криміналістичної характеристики дає змогу прогнозувати наявність і зміст інших її елементів, що суттєво спрощує їх встановлення, фіксацію та використання під час досудового розслідування.

З огляду на зазначене, посилений інтерес викликає *слідова картина* створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Наявність належно встановлених і зафіксованих відображень, залишених під час вчинення цього злочину, сприяє з'ясуванню його способу, вказує на окремі характеристики особи злочинця, а в низці випадків – надає можливість її швидкої ідентифікації, встановлення місця знаходження й затримання для притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності. Тож слідова картина як елемент криміналістичної характеристики є практичним інструментом і своєрідним орієнтиром у виборі напрямів розслідування злочинів, зокрема їх правильної кримінально-правової кваліфікації [52, с. 218].

Злочин завжди матеріальний і спричиняє сукупність пов'язаних із ним змін, що відбуваються в природі. Такі відображення в криміналістиці традиційно поділяють на матеріальні (що виникають як результат взаємодії різних об'єктів) та ідеальні сліди, утворені у свідомості людини, які є специфічною формою вищого рівня психічного, цілеспрямованого, активного, вибіркового відображення, що здійснюється у чуттєво-раціональній формі, наслідком якого є формування порівняно адекватного, суб'єктивно-об'єктивного «відбитка» – уявного образу в пам'яті людини, що базується на раніше сприйнятій інформації та є формою збереження відповідної інформації [62, с. 7].

Будь-яка подія злочину неминуче супроводжується виникненням слідової картини, що її відображає, яка може належати як до неживої, так і до живої природи. Такі відображення виявляються як певні зміни середовища [56, с. 75], причинно пов'язані з подією злочину.

На жаль, досі не сформувалося однозначне тлумачення поняття «слідова картина». Слушною, на нашу думку, є позиція М. В. Салтевського, який вважав слідову картину поняттям збірним, що охоплює опис матеріальних та ідеальних слідів-відображень. Слідова картина, зазначав цей учений, містить типовий опис слідів та їхніх джерел (людей, речей) і обставин події. Тому вона, як будь-яке загальне, менш конкретна у деталях (подробицях), але більш змістовна як ідеальна модель конкретного виду злочинів, що дає змогу більш повно визначити окреме на підставі загального. У цьому полягає прогностична роль криміналістичної характеристики, що надає можливість будувати версії про місце знаходження ще не виявлених об'єктів, ознак і властивостей [184, с. 420–421].

Досліджуючи механізм слідоутворення під час створення злочинної організації, К. Ю. Бобрик визначає типову слідову картину цього виду злочинів, яку становлять сліди однорідних злочинів, учинених в одному або прилеглих один до одного районах (регіонах); ідеальні та матеріальні сліди одних і тих самих злочинців, виявлені на різних місцях; сліди застосування одних і тих самих способів протидії розкриттю та розслідуванню злочинів, сукупність одних і тих самих прийомів дій злочинців; сліди викрадення подібних за структурою предметів, цінностей, документів; схожі зовнішні ознаки декількох злочинців, що відобразилися у свідомості потерпілих і свідків під час розслідування різних злочинів; ознаки матеріального фінансування злочинної організації [15, с. 8–9].

Сутність й ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, що мають певну специфіку й відрізняються від створення злочинної організації, ми досліджували в спеціальній літературі раніше [53, с. 189–197]. З огляду на зазначене, для розробки криміналістичних рекомендацій щодо розслідування створення цих формувань важливе значення має

встановлення слідової картини як поєднання матеріальних та ідеальних слідів, відображених в довколишній обстановці під час вчинення цього злочину.

Досвід розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань засвідчує, що залежно від обраного способу вчинення злочину, визначеного в статті 260 КК України, слідова картина цього виду злочину може суттєво варіюватися. Тому слідчому необхідно знати, які саме сліди мають залишатися під час вчинення цього злочину визначеними у законі способами, щоб встановити інші елементи криміналістичної характеристики, взаємозв'язок їх між собою, а зрештою – правильно обрати криміналістичну методику розслідування.

Водночас є такі сліди, що є загальними, незалежно від способу вчинення аналізованого злочину. Насамперед до них належить оснащення учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань амуніцією (взуттям, формою, нашивками, стрічками, прапорами, іншими знаками розрізнення), що свідчить про належність формування до конкретного табору, підрозділу тощо.

Крім цього, зазначені формування дислокуються на певній території, де розташовані тренувальні центри, обладнані всім необхідним для проживання й облаштування побуту (спальні місця, столи для прийому їжі) та навчання (класи, полігони для зайняття стрийовою чи фізичною підготовкою тощо). Перебування на таких територіях у будь-якому статусі (інструктор, особа, яка проходить тренування) підтверджує, залежно від встановлених обставин злочину, належність до не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування [52, с. 220].

Якщо у визначенні воєнізованих формувань передбачено наявність військової або стрийової чи фізичної підготовки (пункт 1 примітки до статті 260 КК України), то збройними формуваннями слід вважати воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю (пункт 2 примітки до зазначеної правової норми). Отже, використання під час навчання непридатної вогнепальної зброї, муляжів мін,

гранат, холодної зброї є характерною слідовою картиною для створення не передбачених законами України саме воєнізованих формувань та участі в їхній діяльності й навпаки – не є слідовою картиною створення збройних формувань.

Відмітною ознакою створення збройних формувань або участі в їхній діяльності є саме наявність зброї, незалежно від її виду (вогнепальна чи холодна, рухома чи переносна, автоматична чи неавтоматична тощо) та факту її застосування. Зазначені формування використовують військову техніку, озброєння різного виду, транспорт із певними маркуваннями. Використання їх утворює сліди на довколишній обстановці у вигляді відбитків гусениць, коліс, залишків паливно-мастильних матеріалів, пакувальної тари від набоїв, відстріляних гільз тощо. Наявність зброї та набоїв до неї, що не мають ознак використання, також може свідчити про участь у не передбаченому законом збройному формуванні, зокрема під час чергування на блокпостах. Дослідження цих слідів надає можливість отримати інформацію щодо членів формування, їх приналежності, виробників зазначеної техніки, у кого на озброєнні вона знаходиться [52, с. 220].

Під час досудового розслідування аналізованого виду злочинів важливе значення мають документи в письмовій формі (паспорти, військові білети, фотознімки, матеріали, отримані оперативними підрозділами, тощо). У кримінальному провадженні документи можуть мати значення речових доказів, якщо вони, відповідно до частини 1 статті 98 КПК України, були знаряддям вчинення злочину, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження, а саме предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом. Такими документами можуть бути: списки осіб, які знаходяться в тренувальному таборі чи проходять військову підготовку в іншому місці; відомості про отримання амуніції, посібників чи коштів; посвідчення особи, видане незаконним формуванням; платіжні доручення, що підтверджують фінансування не передбачених законом формувань, офіційні документи, які

виготовляють організації, установи чи підприємства на території самопроголошених «ДНР» та «ЛНР» тощо. Для прикладу, за результатами проведеного нами узагальнення практики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, у 20 % випадків було виявлено підроблені паспорти (додаток Б).

Останніми роками важливим джерелом отримання інформації про осіб, які вчинили злочин, а також причетних до нього, стають відомості, надані операторами мобільного зв'язку. Загальновідомо, що компанії-провайдери використовують ідентифікаційні службові сигнали для визначення місцеперебування абонента в конкретний проміжок часу. Відомості щодо наданих телекомунікаційних послуг, зокрема факт отримання послуг, їхні тривалість, зміст, маршрути передавання тощо, є цінною інформацією для встановлення місця, де перебувала особа, з ким вона спілкувалася. Під час укладання договору може бути надано відомості про споживача:

- а) прізвище, ім'я, по батькові;
- б) місце реєстрації, фактичного проживання; місце роботи, посада;
- в) реєстраційні дані документа, що підтверджує особисті дані (паспорт, посвідчення водія, службове посвідчення працівника органів державної влади або місцевого самоврядування) – серія, номер, коли, ким і де виданий;
- г) ідентифікаційний номер платника податків;
- г) назва, код ЄДРПОУ, банківський рахунок, назва банку та МФО, номер свідоцтва платника податків та його код, юридична адреса, прізвище, ініціали уповноваженої особи, адреса доставки кореспонденції, контактний телефон, адреса електронної пошти для абонента – юридичної особи тощо [52, с. 221].

Безумовно, важливим є те, що відомості, отримані від операторів мобільного зв'язку, можуть бути використані для встановлення: факту вчинення злочину; часу, місця, способу його вчинення; осіб, що його вчинили (у тому числі співучасників та причетних осіб) тощо [196, с. 89–91]. Також можна отримати інформацію щодо наданих телекомунікаційних послуг (факт їх надання,

тривалість, зміст, маршрути тощо) та відомості про споживача (надані під час укладання договору) [106, с. 40].

Сліди залишаються в операторів зв'язку у вигляді вхідної та вихідної інформації, пов'язаної з номерами абонентів. Такі сліди можуть знаходитися на значній відстані від місця вчинення злочину, не обов'язково навіть у тих містах чи області, де перебуває злочинець. Залежно від того, у який спосіб він передавав повідомлення, будуть визначати й розташування слідів злочину.

Нині важливим джерелом інформації є соціальні мережі не лише для широкого загалу, а й для засобів масової інформації, правоохоронних органів. Значний обсяг відомостей можна отримати із соціальних мереж завдяки фотографіям, які підтверджують наявність центрів підготовки не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, склад їхніх учасників, допомагають визначити керівників, підбурювачів, пособників та осіб, які фінансують ці формування, умови й місце перебування, озброєння, символіку, участь у бойових діях на території України, вчинення цими особами інших злочинів, зокрема тих, про які ще не було відомо органам досудового розслідування, тощо [52, с. 221].

Проанкетовані нами слідчі НПУ стверджують, що до типової матеріальної слідової картини під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань належать (згідно з умовами анкетування, відповідь на це питання може охоплювати декілька варіантів): зброя, набої, вибухові пристрої – 120 (64,9 %); військова техніка – 93 (50,3 %); засоби мобільного зв'язку – 83 (44,9 %); військова амуніція та документи, що підтверджують створення НЗФ (платіжні доручення, списки, відомості тощо), – по 65 (35,1 %); транспорт – 62 (33,5 %); література, листівки, буклети, плакати – 46 (24,9 %); перебування на території дислокації (на плацу, у тирі чи на стрільбищі, наявність манекенів, тренажерів тощо) – 37 (20 %); макети зброї, набоїв, вибухових пристроїв – 19 (10,2 %); на переконання 46 (24,9 %) слідчих, до матеріальної слідової картини аналізованого злочину належать усі перелічені варіанти (додаток А).

Ідеальна слідова картина під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – це показання учасників кримінального провадження (потерпілі, свідки, підозрювані), що мають значення для встановлення окремих елементів криміналістичної характеристики та події злочину й інших обставин, які підлягають доказуванню, відповідно до частини 1 статті 91 КПК України.

На нашу думку, важливою для виявлення та розслідування аналізованої категорії злочинів інформацією володіють очевидці, оскільки злочинна подія загалом та окремі її складові (час, місце, спосіб та інші обставини), безсумнівно, сприймаються ними особисто та зберігаються в їхній пам'яті. Певною інформацією, яка має криміналістичне значення, можуть володіти особи, які стали свідками виконання підготовчих дій, дій з безпосереднього вчинення та приховання цього злочину. Такими особами є: свідки з числа цивільного населення, військовослужбовців ЗСУ, НГУ, працівників правоохоронних органів України, а також безпосередні учасники воєнізованих або збройних формувань, які потрапили в полон чи прийняли самостійне рішення більше не брати участь у цих формуваннях, добровільно вийшли з них і повідомили про його існування органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, тому, відповідно до частини 6 статті 260 КК України, можуть бути звільнені судом від кримінальної відповідальності. Для прикладу, на Донеччині рішенням Артемівського районного суду звільнено від кримінальної відповідальності колишнього бойовика, який скористався умовами програми СБУ «На тебе чекають вдома». Під час розгляду справи суд врахував, що, перебуваючи в складі НЗФ «ДНР», бойовик не брав участі в бойових діях і не стріляв у мирне населення [197].

З огляду на зазначене, вважаємо, що слідова картина створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є досить різноманітною і залежить від того, яка саме особа та яким способом вчинила цей злочин. Сукупність можливих матеріальних та ідеальних слідів у кожному конкретному випадку може різнитися, оскільки в механізмі події беруть участь

люди та речі, які взаємодіють й утворюють матеріальні та ідеальні сліди. Саме тому ці сліди потребують подальшого поглибленого дослідження, щоб встановити всі обставини вчиненого злочину й притягнути до відповідальності осіб, причетних до нього. Водночас загальною слідовою картиною під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є розглянуті нами групи матеріальних об'єктів і сліди, залишені у свідомості окремих учасників кримінального провадження [52, с. 222].

Таким чином, встановлення й дослідження слідів злочину як результату зміни матеріальної обстановки, що відбулася після вчиненого злочину, сприяє визначенню його механізму, обставин, місця, часу та способу вчинення, виявленню характеру дій та особистих рис злочинця.

Природно, що механізм слідоутворення під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань має низку особливостей, які визначають типову слідову картину цього виду злочину. Такими типовими слідами, згідно з вивченими нами матеріалами кримінальних проваджень, переважно є матеріальні сліди у вигляді речових доказів, виявлених у злочинців або у схованках, а саме: автоматична зброя; боєприпаси та гранати; засоби мобільного зв'язку; медичні аптечки з препаратами; камуфляжний одяг; інші речі (маскувальні халати, сухе пальне, металеві кружки, каремати темно-зеленого кольору, спальні мішки; наркотичні засоби).

Знаючи типову слідову картину і усвідомлюючи, які сліди і де можуть бути залишені залежно від способу й місця вчинення злочину, слідчий цілеспрямовано здійснює їх пошук під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. За кожним фактом вчинення аналізованого злочину перелік і послідовність слідів залежатиме від різних обставин. Однак ці дані можуть сприяти виявленню всіх слідів, зокрема тих, що раніше залишалися непоміченими. Надзвичайно важливою ця обставина є під час збирання доказів на початковому етапі розслідування, коли слідчий працює здебільшого в умовах інформаційної недостатності.

Попередження, виявлення та розслідування злочинів, передбачених статтею 260 КК України, передбачає належне знання їх об'єктивних і суб'єктивних ознак, вміння аналізувати як відповідні діяння, вчинені в реальному житті, так і властивості осіб, винуватих у цих злочинах. Без цього не можна надати правильну юридичну оцінку вчиненого, визначити адекватні заходи профілактики, запобігання та припинення злочинів, обрати й застосувати найдоцільніші тактичні прийоми розслідування, індивідуалізувати покарання тощо. Помилковим є обмеження розгляду лише загальних і спеціальних ознак суб'єкта злочину (їх передбачено в законі), тому важливо кримінально-правовий аналіз суб'єкта злочину, передбаченого статтею 260 КК України, доповнити його соціально-правовою характеристикою (зокрема соціально-психологічною). Оскільки в цьому разі йдеться про діяння, визнані злочинними порівняно нещодавно, навіть елементарні дані (вік, освіта, національна приналежність тощо) становлять значний як науковий, так і практичний інтерес.

Дослідження *особи злочинця* є центральним, вузловим для наук кримінально-правового циклу. Злочинець як особа, яка вчинила кримінально каране діяння, привертає увагу представників різних юридичних наук. Зокрема, у кримінальному праві вивчають суб'єкта злочину, у кримінальному процесі оперують поняттями «підозрюваний», «обвинувачений», «підсудний», «засуджений», у криміналістиці – «особа злочинця».

Поняття «особа злочинця» тісно пов'язане із загальносоціологічним поняттям «особистість людини», його розробляють в контексті загальнофілософського вчення про особистість. Особистістю вважають стійку систему соціально значущих рис, що характеризують особу як члена певного суспільства або спільноти. З огляду на це, особистість злочинця визначають як сукупність його соціально значущих властивостей, що впливають у комбінації із зовнішніми умовами (ситуацією) на злочинну поведінку. Це найширше та найбільш ємне поняття, що виражає соціальну сутність особи, складний комплекс ознак, що її характеризують, властивостей, зв'язків, відносин, її моральний і

духовний світ. Вони знаходяться в розвитку, у взаємодії із соціальними й індивідуальними життєвими умовами й певною мірою визначають факт вчинення злочину [104, с. 9, 21].

Дослідження особи злочинця є складною та багатогранною проблемою, яка потребує різнобічного підходу до з'ясування її сутності. Проте базове значення для всіх наук кримінально-правового циклу (і відповідних напрямів правозастосовної та правоохоронної практики) має кримінологічне вчення про особу злочинця. Для прикладу, вивчення особи корисливо-насильницького злочинця, причин і механізму корисливо-насильницьких злочинів має вагоме значення для пізнання всієї корисливої злочинності та її причин, дозволяє зробити більш широкі соціальні узагальнення. Особи, які вчиняють корисливо-насильницькі злочини, мають чимало спільних рис, вивчення й узагальнення яких може сприяти швидкому розслідуванню злочинів [117, с. 186].

Проблема дослідження особи злочинця має, безумовно, й оперативно-розшуковий та криміналістичний аспекти, тому криміналістичне забезпечення розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань повинно ґрунтуватися на комплексному дослідженні елементів її криміналістичної характеристики, одним з яких є відомості про типову особу злочинця.

Характеристику особи злочинця аналізованого злочину надаватимуть за відомою схемою, що неодноразово себе виправдала та охоплює такі групи демографічних (стать, вік, стан здоров'я), моральних (світогляд, інтереси, спрямованість), соціальних (трудових, сімейно-побутових) і психологічних (емоції, темперамент, вольові якості тощо) ознак [75, с. 146].

Під час розслідування першочерговим завданням слідчого є встановлення даних про особу, яка вчинила злочин, та її розшук. На відміну від кримінального права, у криміналістиці не завжди одразу можна знати, хто саме вчинив злочин. Однак дослідження способу вчинення та слідової картини дають змогу характеризувати особу злочинця, його зовнішні ознаки та внутрішні властивості.

Тому криміналістичне дослідження особи злочинця за його слідами матеріального та ідеального характеру, його поведінкою до, під час і після вчинення злочину має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки надає можливість моделювати особу злочинця за залишеними слідами ще до того, як будуть встановлені його персонографічні (демографічні) дані.

Особа злочинця, зазначає М. Т. Ведерніков, – це конкретна особа, якій притаманні прояви почуттів і в основних сферах діяльності людини, і в специфічній правовій сфері під час реалізації спеціального правового статусу і виконання правової соціальної ролі [27, с. 45–46]. Поняття особи злочинця відображає сутність особи, яка вчинила злочин, тому, на думку В. Ю. Шепітька, може йтися про типові ознаки особи, схильної до вчинення певного виду злочину. Дані про типові мотиви злочину дозволяють окреслити загалом потреби злочинця, що наштовхнули його на вчинення злочину, і, як наслідок, встановити основні напрями розслідування [221, с. 258].

Інші науковці стверджують, що особа злочинця поза межами вчинення злочину не становить інтересу для юридичної науки та практики, проте недостатня увага до особи злочинця призводить до втрати інформації на тактичному та стратегічному рівнях під час розслідування окремих видів злочинів [65, с. 11].

Враховуючи важливість інформації про типову особу злочинця, вважаємо, що до факторів, які пов'язують особу з кримінальною діяльністю і надають можливість встановити особу злочинця, належать закономірні зв'язки особи злочинця зі вчиненням злочином. Поєднання цих понять характеризує особу злочинця як людину, яка перебуває в певних відносинах з іншими. Такі зв'язки відображаються в способах підготовки, вчинення та приховування злочину, залишають на об'єктах навколишнього середовища індивідуальні сліди, які дають підстави дійти висновку про вчинення певного злочину конкретною особою. За виявленими слідами можна не лише охарактеризувати фізичні властивості та «професійні» навички злочинця, а й встановлювати соціальні, психологічні та вольові якості його особистості, пов'язані з досягненням злочинного результату.

Всі ці особливості, вважає В. Б. Стукатулін, мають важливе значення для розшуку й оптимізації процесу розслідування, тому їх слід включити в криміналістичну характеристику злочину [195, с. 46].

Особу злочинця розглядають також як носія інформації про його властивості, навички та звички [219, с. 160–167]. За допомогою цих властивостей і поведінки, навичок та звичок, що поєднують фізичні та психічні чинники, особа злочинця, взаємодіючи з навколишнім середовищем, фіксовано відображається в ньому, залишає в певних ситуаціях характерні сліди [113, с. 84–85].

Отже, значущість дослідження особи злочинця полягає у зв'язку цього елемента криміналістичної характеристики з іншими її елементами, оскільки особа злочинця є найактивнішою складовою всієї системи цих елементів. Таким чином, дані про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики мають основоположне значення, оскільки вони є потужною інформаційною базою, що надасть можливість під час встановлення відповідних кореляційних зв'язків встановити інші невідомі елементи характеристики [201, с. 127].

Крім цього, сутність криміналістичного аспекту вивчення особи злочинця тлумачать як отримання про неї криміналістично значущої інформації, що охоплює відомості про притаманні їй анатомічні, біологічні, психологічні та соціальні властивості, що є необхідними для ідентифікації особи, виконання тактичних завдань і встановлення фактичної картини події злочину під час його розкриття та розслідування [39, с. 3].

Дослідники впливу особистих якостей злочинця на процес розслідування зауважують, що вони є суб'єктивним фактором створення певної слідчої ситуації [87, с. 5], а тому, криміналістичний аспект вивчення особи злочинця передбачає збирання та аналіз інформації про неї з метою окреслення напрямів розслідування, вибору відповідних прийомів і засобів впливу на особу [98, с. 48].

Таким чином, на нашу думку, особа злочинця є основною сполучною ланкою криміналістичної характеристики злочину, яка має вагоме значення для розробки основ методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих

або збройних формувань.

Характерною рисою злочинної діяльності осіб у разі вчинення цього злочину є наявність у їхніх діяннях ознак інших злочинів. Сам факт, що людина для досягнення своїх життєвих цілей бере в руки зброю, є показовим для характеристики особи та засвідчує виражену антигромадську спрямованість агресивно-насильницького характеру. Більшість учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (а їхні організатори і керівники – і поготів) здатні стріляти на враження в людей (і переважно вчиняли саме так). Довести це доволі складно, проте, безумовно, саме в цьому й полягає основне злочинне завдання створених НЗФ, а не у виконанні допоміжних функцій, таких як догляд за пораненими або пошук продуктів харчування.

Аналізуючи соціально-демографічні і соціально-рольові ознаки особи злочинця, зазначимо, що певний криміналістичний інтерес у практичному аспекті становить розгляд інформації про типову особу злочинця з урахуванням вікових показників і статі злочинців. Ці ознаки суттєво позначаються на фізичному стані й можливостях особи, її потребах та інтересах, життєвих установках, орієнтаціях, прагненнях і бажаннях, реакції на різноманітні конфліктні ситуації, мотивації злочинної поведінки тощо [77, с. 159–162].

Згідно з результатами анкетування слідчих НПУ, майже дві третини учасників таких формувань – це особи зрілого й активного віку: 26–40 років (58,4 %), 41–55 років (5,4 %). Водночас серед них значною є частка молодих людей віком 19–25 років (28 %), неповнолітніх серед них (14–18 років) – 4,9 %, 1,1 % – особи, молодші за 14 років, а особи віком старше 55 років – 2,2 % (додаток А). Аналогічні дані отримали й інші дослідники, які з'ясували, що комплектування НЗФ здійснюють особовим складом різних вікових категорій (у середньому 20–50 років) [185, с. 131–143].

Чимало дослідників констатує наявність організацій, які діють на території України та підпадають під ознаки не передбачених законом збройних формувань, що залучали до своєї діяльності осіб віком 12 років [76].

Наприклад, в Афганістані діють збройні формування за національною ознакою та релігійними переконаннями, які є народним ополченням і створені з метою захисту населення й боротьби з прихильниками інших релігій. Зазначені угруповання формують переважно випускники медресе (релігійних шкіл), які передбачають випуск осіб з 15 років [6].

У Чеченській Республіці функціонували спеціальні табори з підготовки смертників. Основний контингент цих таборів – молоді люди віком від 14 до 25 років [1, с. 78].

У зв'язку з викладеним, низка авторів обстоює необхідність зниження віку, з якого настає кримінальна відповідальність за окремі злочини, до віку 12–13 років [20, с. 13; 132, с. 35].

Натомість, як засвідчує узагальнення практики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, лише 1,1 % цих злочинів вчиняють особи, які не досягли віку кримінальної відповідальності і щодо яких слід вирішувати питання про застосування примусових заходів виховного характеру. Відповідно до частини 1 статті 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, які до вчинення злочину досягли віку 16 років. Це є загальний вік кримінальної відповідальності. Закон (частина 2 цієї самої статті КК України) передбачає також знижений вік кримінальної відповідальності – від 14 до 16 років. Особи віком від 11 до 14 років не можуть бути суб'єктами злочину, оскільки не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Проте частина 2 статті 97 КК України встановлює, що до цих осіб все ж таки може бути застосовано примусові заходи виховного характеру, передбачені частиною 2 статті 105 КК України, з дотриманням таких умов: по-перше, неповнолітньому виповнилося 11 років; по-друге, ця особа вчинила діяння, що підпадає під ознаки злочину, передбаченого Особливою частиною КК України.

Водночас процесуальний порядок кримінального провадження щодо неповнолітніх врегульований § 2 глави 38 КПК України. Серед особливостей цього провадження слід виокремити поміщення особи, яка вчинила суспільно

небезпечне діяння, у приймальник-розподільник на строк до 30 днів на підставі ухвали слідчого судді, суду, постановленої за клопотанням прокурора згідно з правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Цей строк може бути продовжено ще на 30 днів, відповідно до частини 4 статті 499 КПК України. Своєю чергою досудове розслідування має бути закінчено протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру. Особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, про підозру не повідомляють. Однак у випадках, коли внаслідок різних факторів (призначення експертизи, проведення допитів значної кількості осіб, які перебувають у різних місцях, визначення дорослих підбурювачів тощо) слідчий не встигає провести досудове розслідування у двомісячний строк, а 60-денний подовжений строк тримання цієї особи в приймальнику-розподільнику більше подовжити не можна, виникає питання щодо звільнення цієї особи.

Очевидно, що окреслені проблемні питання потребують свого врегулювання шляхом внесення змін до КПК України. Тому вважаємо, що в невідкладних випадках необхідно продовжити термін поміщення в приймальник-розподільник на строк до шести місяців. Цього терміну буде цілком достатньо для провадження досудового розслідування та направлення матеріалів кримінального провадження до суду.

Постає також питання і щодо передачі неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників або адміністрації дитячої установи. На наш погляд, під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань застосування цього запобіжного заходу, передбаченого статтею 493 КПК України, є недоцільним. На жаль, діти є заручниками вситуацій, коли їхні батьки чи загалом дорослі розв'язують свої проблеми. Вони не можуть уникнути впливу їхніх політичних поглядів, проходять військову підготовку, слухають розповіді про жорстокість «хунти», чують постійну пропаганду «не забудемо – не пробачимо». Тому вважаємо, що немає потреби знижувати вік кримінальної відповідальності за цей вид злочину, однак доречно внести зміни до КПК України

в частині досудового розслідування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань і застосування до неповнолітніх осіб заходів виховного впливу.

Абсолютна більшість дорослих учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, за результатами анкетування слідчих НПУ та вивченими матеріалами кримінальних проваджень щодо створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, є чоловіками. За принципом громадянства серед них 46,5 % громадян України та 53,5 % – громадян РФ (додаток А).

Водночас ці дані не цілком адекватно відображають реальну ситуацію. Значна кількість іноземних найманців, які є активними злочинцями, ретельно маскують свою кримінальну поведінку, ухиляються від відповідальності. Сучасний досвід Донбасу продемонстрував, що в лавах НЗФ перебувають найманці з-поміж так званих добровольців з інших регіонів. Здебільшого, найманці є найбільш боєздатними та підготовленими бойовиками. Їх використовують для виконання найскладніших завдань, що потребують високої кваліфікації у військових спеціальностях, а також як військових радників та інструкторів для навчання бойовиків. Інколи найманці формують ядро загонів бойовиків, передусім там, де переважають так звані добровольці з РФ. Також вони можуть об'єднуватися в окремі загони для виконання диверсійно-розвідувальних дій або вчинення терористичних актів.

До НЗФ можуть входити військовослужбовці Збройних сил РФ і співробітники приватних військових компаній. На них покладають завдання щодо: керування процесом організації бойових загонів бойовиків; фахової підготовки бойовиків; у низці випадків керування діями бойовиків під час виконання особливо важливих і складних завдань; організації постачання бойовикам озброєння та техніки; забезпечення бойових дій загонів бойовиків військовим зв'язком і ведення військової, радіо- та радіотехнічної розвідки, радіоелектронної боротьби; здійснення розвідувально-диверсійних заходів. Для

прикладу, у другій половині січня 2015 року підрозділи Збройних сил РФ було використано для вогневої та силової підтримки наступальних дій бойовиків «ДНР». Про це свідчать бойові дії в районі населених пунктів Дебальцеве, Вуглегірськ, Авдіївка, Горлівка, Щастя, Попасна, Піски, Саханка, Сартана, Комінтернове тощо [185, с. 135].

За отриманими під час узагальнення результатів анкетування слідчих НПУ даними, серед членів НЗФ питома вага осіб, що не працювали на момент вчинення злочину, – 69,7 % – перевищує середньостатистичні дані. Очевидно, це пов'язано як із соціально-негативними орієнтирами злочинців, так й особливостями загальної соціально-економічної ситуації в регіоні (високим рівнем безробіття); 56,2 % типових злочинців одружені, більшість із них мають на утриманні дітей, зокрема неповнолітніх (додаток А).

Привертає увагу порівняно незначна частка раніше засуджених – усього 3,2 % (додаток Б). Вочевидь, цей показник міг би бути вищим, якби під слідством опинилися всі організатори, керівники й найбільш активні учасники не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, значна кількість яких, з огляду на наявні дані, таки мають судимості.

Суттєвого значення для вивчення особи злочинця набуває інформація щодо освітнього рівня злочинців, яка сприяє обранню слідчим оптимального переліку тактичних і психологічних прийомів та методів, застосування яких стане максимально доцільним та ефективним, зокрема під час допитів підозрюваних та інших процесуальних дій. За підсумками проведеного нами анкетування слідчих НПУ, повну середню (базову) освіту мали 121 (65,4 %) особи, незакінчену вищу – 7 (3,8 %), вищу – 21 (11,3 %). Водночас 36 (19,5 %) з таких осіб мали лише незакінчену середню освіту (додаток А).

Натомість вивчення матеріалів кримінальних проваджень надало можливість визначити тривалість участі у не передбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях: у 14 % осіб – до одного місяця, у 40 % – від місяця до одного року, у 46 % – понад рік (додаток Б).

Лише в 9 % кримінальних проваджень за статтею 260 КК України було засуджено одночасно три і більше злочинців, ще в 9 % – дві особи. У більшості ж вивчених кримінальних проваджень (82 %) засуджено одну особу. Створення не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування або участь у ньому припускає наявність двох і більше осіб. Але поширеними є випадки, пов'язані з необхідністю виділення із загального кримінального провадження матеріалів щодо ще не встановлених осіб, їх розшуку та викриття (додаток Б).

У криміналістичній характеристиці злочинів важливе значення мають узагальнені відомості про типові *мотив і мету* вчинення окремих видів (груп) злочинів, їхні загальні й особливі риси, сліди – наслідки вияву в матеріальній обстановці та свідомості осіб, причетних до злочину. Знання їх сприяє цілеспрямованому висуненню версій про суб'єкта й суб'єктивну сторону злочину в ситуаціях, що виникають під час розслідування. Загалом інформація про типові мотиви й мету вчинення та приховання злочинів сприяє виявленню значущих фактів та обставин, що, відповідно до частини 1 статті 91 КПК України, підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Важливими є відомості про мотиви вчинення та приховання злочину декількома особами. На певних етапах розслідування цих злочинів виникають ситуації, коли інтереси не лише злочинців, а й інших осіб, причетних до злочину, починають різнитися. Це призводить до неузгодженості їхніх дій і може сприяти ефективному виконанню завдань розслідування.

Знання максимально можливого, деталізованого переліку мотивів і мети вчинення та приховання злочинів має важливе практичне значення у встановленні їх обставин. Адже мотив обумовлює мету, а мета – певні дії з вчинення та приховання злочину та його наслідків. Ці дії відображаються в предметах (об'єктах) і матеріальних слідах. Зазначений ланцюжок компонентів, що послідовно обумовлюються між собою, може бути розглянуто також з протилежного боку. Це надає можливість, спираючись на матеріальні сліди або наслідки, визначати мотиви суспільно небезпечного діяння, його приховання, а

також умови, що об'єктивно сприяли настанню злочинного результату й ухиленню злочинця (злочинців) від кримінальної відповідальності та покарання.

Мотив не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони цього складу злочину, ним можуть бути будь-які спонукання осіб, які створюють не передбачені законом воєнізовані або збройні формування. Вважаємо, що вони можуть бути створені для силового впливу на органи влади або місцевого самоврядування, опору працівникам правоохоронних органів; забезпечення охорони (будь-кого або будь-чого), вчинення будь-яких інших дій.

Законодавець не встановив конкретної мети як обов'язкової ознаки створення не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування, і це видається цілком логічним. Проте якщо детальніше розглянути суб'єктивні ознаки таких злочинних дій, то можна визначити початкову та кінцеву мету злочину. Початкову мету доцільно з'ясовувати під час розгляду таких форм вчинення об'єктивної сторони, як створення не передбаченого законом воєнізованого формування та не передбаченого законом збройного формування. У цих випадках, незалежно від кінцевої мети, спочатку перед злочинцями постає мета створити зазначені формування, а вже потім за їх допомогою досягати визначених цілей.

Оцінюючи результати дослідження аналізованої категорії злочинів, необхідно зауважити, що мотивація поведінки злочинців у матеріалах кримінальних проваджень повною мірою не відображена, а тому вивчена загалом недостатньо. Це може бути пов'язано з браком психологічних знань у слідчих, прокурорів, оперативних працівників, суддів, а також портативних методик психологічних експрес-досліджень, придатних для використання практичними працівниками, складнощами в організації проведення психологічних і психолого-психіатричних експертиз тощо. Тим часом ретельне, науково обґрунтоване дослідження мотивації досліджуваної категорії злочинців має досить вагоме значення для загальної та індивідуальної профілактики; побудови й перевірки криміналістичних версій; вибору і використання оптимальних тактичних прийо-

мів допиту й проведення інших слідчих (розшукових) дій; диференціації та індивідуалізації покарання; раціональної організації виправлення засуджених тощо.

Поряд з корисливою та агресивно-насильницькою мотивацією, які становлять суб'єктивну основу більшості злочинних діянь, слід виокремити політичну, анархо-індивідуалістичну й легковажно-безвідповідальну кримінальну мотивацію [110, с. 186–187]. Специфіка створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань полягає в тому, що загалом цей злочин належить до полімотивованих, а суб'єктивною причиною його вчинення є не один, а декілька кримінальних мотивів, які багато в чому різняться за своїм морально-психологічним змістом. Поширеними є випадки, коли один мотив (основний) доповнюється супутніми (додатковими) мотивами.

Усі злочинці аналізованої категорії мають агресивно-насильницьку мотивацію. У матеріалах кримінальних проваджень її констатують не завжди, проте не можна заперечувати її наявність. Зрозуміло, що вона з різним ступенем інтенсивності й виразності наявна в осіб, які, вступаючи до не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, протизаконно беруть у руки зброю, призначену для ураження інших людей.

Джерела придбання зброї вірогідно встановлюють не завжди, вона може бути придбана чи отримана в інший спосіб самостійно, проте цей факт характеризує учасників НЗФ як людей, налаштованих агресивно, які свідомо прагнуть розв'язувати свої проблеми зі зброєю в руках.

Агресивно-насильницька мотивація певною мірою властива й тим особам, які безкоштовно отримали зброю від інших учасників НЗФ. Згідно з підсумками проведеного нами анкетування слідчих НПУ, НЗФ найчастіше створюють з метою (за умовами анкетування, відповідь на це питання може охоплювати декілька варіантів): захоплення підприємств, установ, організацій різних форм власності – 106 (57,3 %); дестабілізації політичної ситуації в місті, країні – 102 (55,1 %); зміни територіальної цілісності – 99 (53,5 %); заволодіння матеріальними цінностями, грошовими коштами, правом на майно – 56 (30,3 %); чергування на блокпостах,

охорони території, приміщень тощо – 37 (20 %); отримання зброї, вибухових речовин, військового спорядження – 9 (4,9 %); водночас 19 (10,2 %) слідчих переконані, що всі зазначені відповіді є правильними (додаток А).

Особи, які брали участь у НЗФ без зброї в руках, допомагаючи та сприяючи злочинній діяльності агресивно налаштованих озброєних людей, тим самим беручи участь у цьому злочині, також є співучасниками агресивно-насильницьких діянь. Необхідно акцентувати увагу й на тому, що будь-які дії бойовиків мають зухвалий характер. Вони нехтують міжнародними нормами військового права, тому здатні діяти за межами правового поля [185, с. 135].

Наступний вид кримінальної мотивації, притаманний розглянутій категорії злочинців, належить до політичних. Вчинення злочинів, передбачених статтею 260 КК України, із суто політичних мотивів, пов'язаних з метою відокремлення від України, насильницької зміни законних органів влади й утвердження антиконституційного ладу, за матеріалами кримінальних проваджень констатується в 9 % випадків (додаток Б).

Насправді ця мотивація є значно поширенішою, оскільки більшість організаторів і керівників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань ухиляються від кримінальної відповідальності. Істотним є і той факт, що ця мотивація, яка є особливо небезпечною, ретельно приховується. Слід також врахувати, що в контексті розглянутих злочинів саме до політичної належить мотивація, яку можна вважати ідейно-релігійною. Націоналізм, шовінізм або фундаменталізм обстоюють яскраво виражені політичні цілі. Реалізуючи свої ідеї, так звані апологети прагнуть до ліквідації легітимних органів влади, перегляду державних кордонів і, зрештою, створення псевдодержавних утворень, що ґрунтуються на «чистій» вірі. Це конкретна геополітика, а не просто абстрактні спори вчених-богословів про догмати «істинної» віри. Релігійні підстави є одночасно й мотивацією дій, і фактором легітимації крайнього ступеня насильства (боротьба за віру виправдовує усе), і обставиною, що інтернаціоналізує конфлікти, оскільки їх необхідно розглядати в контексті загальних погоджених дій

екстремістів в усьому світі. Гасла, пов'язані з релігією (наприклад, «руським миром», «православним миром» або ісламом), використовують як засіб мобілізації під час досягнення суто політичних, зокрема сепаратистських цілей [26, с. 427–432].

З огляду на таке розуміння ідейно-релігійної мотивації (як різновиду політичної), вона наявна за прямими і непрямими ознаками у 18 % осіб, засуджених за статтею 260 КК України (додаток Б). Можна припустити, що насправді вона значно поширеніша, оскільки в низці випадків залишилася невиявленою, а в матеріалах кримінальних проваджень найчастіше фіксують лише її найяскравіші вияви.

Той факт, що понад чотири п'ятих із загальної кількості осіб були притягнуті до кримінальної відповідальності також за діяння, пов'язані з незаконним обігом зброї, засвідчує наявність у них анархо-індивідуалістичної мотивації. Деяким особам, передусім неповнолітнім, соціально не зрілим юнакам притаманна легковажно-безвідповідальна кримінальна мотивація.

Крім зазначених, виявлено також інші мотиви дій злочинців: користь – 2 %; конформізм («не замислюючись над наслідками, підкорився рішення авторитету чи більшості») – 3 %; брали участь у формуванні під впливом погроз, інших примусових заходів з боку бойовиків, керівників та інших активних учасників НЗФ – 3 %. У низці випадків окремі учасники НЗФ керувалися мотивом помсти за загиблих під час збройного конфлікту родичів, зруйноване житло, прагнули ухилитися від відповідальності за раніше вчинені злочини.

Стосовно 77 % засуджених мотивація їхніх дій чітко не встановлена. Частина злочинців керувалася не одним, а двома й більше мотивами (додаток Б).

Доповнюють соціально-моральний стан злочинців, які вчиняють аналізований злочин, дані про їхню спеціальну (військову й іншу) підготовку, посткримінальну поведінку. Майже 25 % учасників НЗФ пройшли військову та іншу підготовку в спеціальних (диверсійно-терористичних) навчальних центрах (таборах), зокрема тих, що розміщені за межами України (додаток Б). Зокрема,

прокуратура Новоайдарського району Луганської області провела досудове розслідування та направила до суду обвинувальний акт стосовно учасника НЗФ підрозділу «Народна дружина» терористичної організації «ЛНР» за ознаками злочинів, передбачених частиною 2 статті 260 КК України), частиною 1 статті 263 КК України. Встановлено, що в період з липня до грудня 2014 року підозрюваний здійснював патрулювання в м. Луганську, брав участь у бойових діях проти Збройних сил України, а також проходив місячну підготовку в розвідувальній школі на території колишнього Луганського військового авіаційного училища штурманів. 28 січня 2015 року цій особі повідомлено про підозру й обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [123].

Таким чином, цілком поділяємо позицію В. М. Тихоненка щодо переліку криміналістично значущих завдань, реалізації яких сприяє система даних про особу злочинця як елемента криміналістичної характеристики, серед яких:

- завдання зі створення базової криміналістичної моделі особи злочинця;
- завдання з оптимізації процесу розслідування і тактичного впливу на особу;
- завдання зі встановлення невідомої особи, яка вчинила злочин, та її пошуку;
- завдання з акумуляції інформації про типові ознаки особи, яка вчинила злочин, й раціональної методики його розслідування;
- завдання з попередження вчинення злочину на підставі даних, отриманих унаслідок аналізу інформації про типові характерні ознаки особи, яка вчиняє злочин [201, с. 127].

Отже, центральним елементом криміналістичної характеристики будь-якого злочину, зокрема створення не передбаченого законом воєнізованого формування чи збройного формування, є дані про особу, яка його вчинила, оскільки розслідування жодного злочину не може бути реалізоване за відсутності цієї особи.

Висновки до розділу 1

За будь-яких політичних і соціально-економічних умов держава завжди намагалася протидіяти всіма доступними методами створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Вивчення проблем, пов'язаних з їх створенням, засвідчило потребу подальшого дослідження цього виду злочину, зокрема його криміналістичної характеристики.

Криміналістична характеристика створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – це результат наукового аналізу й узагальнення емпіричних матеріалів у вигляді систематизованого опису типових криміналістично значущих ознак, що надає можливість ефективно виявляти та розслідувати цей вид злочину. З-поміж елементів криміналістичної характеристики доцільно виокремити спосіб вчинення злочину, типову слідову картину, особу злочинця, мотиви й мету вчинення злочину, які знаходяться в кореляційній взаємозалежності та визначають характер й особливості його розслідування.

Типовими слідами переважно є матеріальні сліди у вигляді речових доказів, виявлених у злочинців або у схованках: автоматична зброя, боєприпаси та гранати, засоби мобільного зв'язку; камуфляжний одяг, медичні аптечки з препаратами, наркотичні засоби, інші речі (маскувальні халати, сухе пальне, металеві кружки, каремати, спальні мішки тощо, а також ідеальні відображення у свідомості осіб, які мають відношення до розслідуваної злочинної події.

Сполучною ланкою між елементами криміналістичної характеристики є особа злочинця. Її дослідження надає можливість встановити вік, стать, громадянство, освіту, соціальний статус, рід занять, рівень підготовки для активної участі в діяльності НЗФ, а також визначити інші елементи – спосіб вчинення злочину, слідову картину, мотив і мету злочинних дій цієї особи, що має

важливе значення для розробки основ методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Нині за безпосередньої ідейної, організаційної, кадрової, матеріально-технічної, фінансової підтримки російських спецслужб і розвідувальних органів створено незаконні воєнізовані формування на території Донецької та Луганської областей («Народне ополчення Донбасу», «Міністерство оборони ДНР», «Міністерство оборони ЛНР»). Координуючи свої дії з групами спеціального призначення Збройних сил РФ, що незаконно перебувають на території України, вони зосередили свою діяльність на розгортанні партизанської війни в міських умовах та диверсійно-підривних діях, які призводять до значних втрат серед особового складу ЗСУ, правоохоронних і безпекових органів, цивільного населення, а також до масштабних руйнувань об'єктів соціальної та народногосподарської інфраструктури [26, с. 430].

Такі діяння підпадають під правовий вплив держави й тягнуть за собою кримінальну відповідальність. До ознак злочину, передбаченого статтею 260 КК України, належить, насамперед, створення не передбачених законами України воєнізованих (мають організаційну структуру військового типу: єдиноначальність, підпорядкованість і дисципліну, у них проводять військову, стройову чи фізичну підготовку) або збройних (воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю) формувань або участь у їхній діяльності; керівництво цими формуваннями, їх фінансування, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової

техніки. Саме ці ознаки насамперед становлять предмет доказування під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Закріплені в частині 1 статті 91 КПК України обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, мають бути встановлені в будь-якому провадженні, зокрема за фактами створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Однак цей загальний для всіх злочинів предмет доказування необхідно деталізувати з огляду на об'єктивні та суб'єктивні чинники аналізованого виду злочину, передбаченого статтею 260 КК України. Однією з його особливостей є взаємозв'язок діяння та осіб, які його вчинили: неможливим є створення НЗФ без з'ясування того, хто, коли, за яких обставин його організував, хто до нього входить і яку роль відіграє в процесі його злочинної діяльності. Ця особливість зумовлює встановлення одразу двох елементів предмета доказування – події злочину (час, місце, способи вчинення; наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями й настанням шкідливих наслідків) і кола осіб, причетних до цієї події, ступеня їх винуватості, форми вини, мотиву, мети його вчинення. Аналіз практики розслідування цього злочину засвідчує, що доказування доцільно здійснювати не від події злочину до винуватості особи, а навпаки – від виявлення осіб, причетних до створення НЗФ, і до діяльності власне НЗФ. Під час розслідування цієї діяльності дії учасників НЗФ кваліфікують переважно за сукупністю злочинів (терористичний акт (стаття 258 КК України), створення терористичної групи чи терористичної організації (стаття 258³ КК України), умисне вбивство (стаття 115 КК України), розбій (стаття 187 КК України), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (стаття 263 КК України) тощо.

Водночас поодинокими є випадки притягнення до кримінальної відповідальності осіб лише за статтею 260 КК України. У цьому разі процес доказування здійснюють шляхом збирання доказів вчинення окремих тяжких й особливо тяжких злочинів, характер яких надає можливість сформулювати й

обґрунтувати версію про існування НЗФ, а лише потім встановлюють обставини, що утворюють склад злочину, передбачений статтею 260 КК України.

Поділяючи погляди К. Ю. Бобрика, який досліджував розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації [16], вважаємо, що під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, крім визначеного в частині 1 статті 91 КПК України предмета доказування, необхідно також встановити й довести такі обставини:

- структуру НЗФ;
- характер розподілу ролей його членів; наявну систему правил поведінки для членів НЗФ, а також санкцій за їх порушення;
- характер заохочень і покарань його членів з боку організаторів;
- факти застосування санкцій і заохочень до окремих членів НЗФ;
- способи конспірації злочинної діяльності, використовувані у НЗФ;
- характер зв'язків його членів (насамперед керівництва) з представниками органів влади;
- характер технічних засобів, використаних членами НЗФ для полегшення вчинення злочинів, приховування їхніх слідів і забезпечення безпеки членів НЗФ, а також для підвищення ефективності протидії діяльності правоохоронних органів з розслідування й судового розгляду кримінальних проваджень стосовно членів НЗФ;
- розміри грошових фондів, використаних членами НЗФ для забезпечення розширення злочинної діяльності й наявності своєрідного фонду «соціального страхування», допомоги засудженим співникам і членам їхніх родин;
- місця зберігання цих коштів й озброєння;
- особи, відповідальні за схоронність цих грошових фондів, що стежать за правильністю використання, витратами та доходами;
- мету створення таких фондів і факти їх використання; характер зв'язків НЗФ з іншими злочинними угрупованнями; обставини, що свідчать про боротьбу за сфери впливу в регіоні, характер цієї боротьби, її засоби й методи;

– обставини, що засвідчують кооперацію злочинної діяльності, розділ сфер впливу.

Крім зазначених, вважаємо за доцільне обставинами, які підлягають встановленню, визначити такі:

- чи проводять військову, стройову чи фізичну підготовку з учасниками НЗФ;
- які завдання ставлять перед такою організацією, які методи вона використала; чи мають вони воєнізоване спрямування.
- чи здійснюють створені НЗФ захоплення заручників, посягання на життя працівників правоохоронних органів, військовослужбовців;
- ким створено НЗФ, хто його фінансує;
- хто виконує організаційно-розпорядчі функції в НЗФ (наприклад, пошук співучасників, розподіл між ними обов'язків, планування діяльності);
- яка ієрархія серед членів цього НЗФ;
- хто дає накази про виконання злочинних дій;
- які способи поповнення НЗФ новими членами тощо.

Водночас практика розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, засвідчує наявність низки проблем, що постають під час встановлення й доказування зазначених обставин. Насамперед ці проблеми спричинені складністю вирішення питання, які ж саме ознаки вказують на наявність НЗФ. Слідчі й оперативні працівники під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій основні зусилля спрямовують на збирання фактичних даних, що свідчать про вчинення членами НЗФ конкретних злочинів. Натомість збиранню доказів безпосереднього створення НЗФ, наявності керівництва ним та участі його членів у діяльності НЗФ, характерним ознакам про те, що діє саме НЗФ, приділяють недостатньо уваги.

Вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень щодо створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань дає підстави стверджувати, що поширеними стали факти фіксації слідчими в обвинувальному акті, що хтось створив НЗФ з відповідною ієрархічною структурою, чітким

розподілом ролей та іншими ознаками, однак згодом наводять лише докази винуватості його членів до вчинення інших злочинів. Також в обвинувальному акті слідчі іноді не зазначають про факти створення НЗФ, докази, що засвідчують його згуртованість, мету вчинення злочинів, керівництво конкретною особою, розподіл ролей тощо у зв'язку з браком таких доказів. Тому суди зрештою виключають з обвинувачення статтю 260 КК України (додаток Б).

Для уникнення цього суттєвого недоліку в діяльності органів досудового розслідування вважаємо за необхідне акцентувати увагу на потребі виявлення НЗФ на ранніх стадіях їхньої діяльності ще до того, як ці НЗФ вчинять тяжкі чи особливо тяжкі злочини. Факт вчинення злочинів, заради чого створено НЗФ, не є елементом об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 260 КК України, тож достатньо встановити, що вчинення таких злочинів є метою НЗФ. Саме такий підхід свого часу було запропоновано щодо розслідування створення злочинної організації, і з такою позицією цілком можна погодитися [16].

Кримінальне провадження досліджуваних злочинів у більшості випадків здійснюють за наявності ознак конкретних діянь, під час розслідування яких відбувається збирання доказів, що вказують на наявність ознак злочину, передбаченого статтею 260 КК України. Однак досудове розслідування може бути розпочато й одразу за цією статтею на підставі подання заяви, повідомлення про вчинення зазначеного злочину або після безпосереднього виявлення ознак діяльності НЗФ. Згідно з результатами проведеного анкетування слідчих НПУ, виявлення злочинів, пов'язаних зі створенням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, переважно здійснюють шляхом (за умовами анкетування, відповідь на це питання може охоплювати декілька варіантів): реалізації інформації, отриманої під час проведення ОРД, – 102 (55,1 %) слідчих; проведення НСРД за дорученням слідчого – 65 (35,1 %); аналізу повідомлень у засобах масової інформації – 46 (24,9 %); подання заяви чи повідомлення – 42 (22,7 %); реалізації програми СБУ «На тебе чекають вдома» – 37 (20 %); проведення слідчих (розшукових) дій) по іншому кримінальному

провадженню – 28 (15,1 %); на думку 19 (10,2 %) слідчих, за наявності будь-якого з перелічених варіантів виявлення ознак злочину має бути розпочате досудове розслідування злочину, передбаченого статтею 260 КК України (додаток А).

Про діяльність НЗФ можуть свідчити такі факти, що підлягають внесенню до ЄРДР:

- напад учасниками НЗФ на військовослужбовців і працівників правоохоронних органів із застосуванням вогнепальної зброї та вибухових пристроїв;
- вторгнення НЗФ у населені пункти й на територію областей України;
- обстеження приміщень, унаслідок чого виявлені схованки зі зброєю, боєприпасами, цехи, де їх підпільно виготовляють;
- затримання учасників НЗФ як безпосередньо під час проведення, так і після закінчення спеціальних адресних операцій з припинення їхньої незаконної діяльності;
- затримання на блокпостах осіб, які рухалися пішим порядком або на автомашинах, за наявності в них вогнепальної зброї, боєприпасів (патронів розсипом і в магазинах, гранат, запалів), вибухових речовин промислового й кустарного виготовлення;
- наявність документів, що засвідчують приналежність конкретних осіб до НЗФ, що потрапили в розпорядження правоохоронних органів;
- затримання особи, яка обладнала схованку для зберігання зброї та вибухових речовин з метою забезпечення діяльності НЗФ.

З огляду на зазначене, важливим у практичній діяльності з розслідування злочинів є питання правильної кваліфікації дій осіб, які створили НЗФ або брали у них участь, встановлення та доказування всіх обставин цієї злочинної діяльності. Тривалий досвід роботи в органах досудового розслідування й результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень дають підстави стверджувати, що з 2014 року з початку розслідування аналізованих злочинів за значною їх частиною поставали проблеми щодо їх правильної кваліфікації. Під час внесення

відомостей до ЄРДР попередню правову кваліфікацію злочину було визначено за частиною 2 статті 260 КК України – створення не передбачених законом збройних формувань та участь у їхній діяльності. На необхідність такої кваліфікації вказували факти створення кількох воєнізованих груп у «ДНР» та «ЛНР», що мали на озброєнні придатну до використання вогнепальну та вибухову зброю, військову техніку, а також участь у діяльності НЗФ значної кількості осіб – як місцевих мешканців, так й осіб з інших регіонів Донецької області та держави, а також тих із них, які прибули з РФ.

Органи досудового розслідування в Донецькій та Луганській областях встановили непоодинокі факти нападу учасників НЗФ на громадян, підприємства, установи й організації, що призвело до загибелі людей та інших тяжких наслідків, а ці дії підпадають під ознаки злочину, передбаченого частиною 5 статті 260 КК України. У зв'язку з відсутністю практики розслідування злочинів цієї категорії та незначної судової практики розгляду зазначених матеріалів кримінальних проваджень перед слідчими постало питання: чи потребує цей факт додаткової кваліфікації в контексті частини 2 статті 260 КК України, чи необхідно попередню правову кваліфікацію в кримінальному провадженні змінити з частини 2 на частину 5 статті 260 КК України, зокрема щодо осіб, які не лише брали участь у нападах НЗФ на громадян, а й створили ці формування. У цьому конкретному випадку судова практика обрала шлях попередньої правової кваліфікації злочину за частиною 5 статті 260 КК України, що охоплює також дії, передбачені частиною 2 зазначеної статті. Водночас щодо осіб, які здійснювали керівництво НЗФ (І. В. Гіркін, І. М. Безлер, В. Ю. Аносов, С. А. Здрілюк, М. І. Козіцин та інші) та в діях яких була ознака об'єктивної сторони частини 3 статті 260 КК України – керівництво зазначеними в частині 2 цієї статті формуваннями, була наявна додаткова кваліфікація за цією частиною. На підставі отриманих даних дії цих осіб мають бути кваліфіковані відповідно до вчинених ними злочинів – за частинами 2, 3 та 5 статті 260 КК України. Матеріали кримінального провадження щодо них, відповідно до частини 1 статті 217 КПК України, мають бути об'єднані

прокурором в одне провадження.

Актуальною є й інша позиція стосовно цього питання: якщо особа свідомо вступає до НЗФ, бере участь у його діяльності, обізнана щодо вчинення нападів учасниками НЗФ на громадян, а також наслідків таких нападів, то її дії слід кваліфікувати саме за частиною 5 статті 260 КК України, попри брак прямих доказів того, що вона брала безпосередню участь у нападах. Проте ця позиція не знайшла підтримки в діяльності судів у зв'язку з відсутністю практики застосування статті 260 КК України та досліджень із цього питання.

Під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань мають бути встановлені відомості щодо структури НЗФ. Зазвичай ці формування мають чітку структуру за прикладом армійської, поділяються на відділення, роти, батальйони, полки, окремі групи, підрозділи медичного та господарського забезпечення, ремонтно-технічні, навчальні, тренувальні підрозділи, в яких учасники розподілені за штатним розписом і посадами, зокрема керівними – начальники штабів, командири рот, батальйонів тощо та їх заступники. У зв'язку з цим поставали питання щодо кваліфікації дій цих осіб середньої ланки: чи потрібно притягати їх до відповідальності за частиною 3 статті 260 КК України як за керівництво воєнізованими або збройними формуваннями. Це питання має бути роз'яснене Верховним Судом, оскільки досі судова практика не має усталеної позиції.

Ситуація щодо правильної кваліфікації дій учасників НЗФ ускладнена ще й об'єктивними обставинами. Ці особи були встановлені та затримані на територіях, звільнених від НЗФ, а не під час бойових зіткнень, у зв'язку з чим отримані фактичні дані доводили лише їх участь у НЗФ. Водночас не було прямих доказів участі членів НЗФ у нападах на громадян, підприємства, установи й організації.

Крім цього, робота органів досудового розслідування в зоні проведення АТО, а нині – ООС, виявила й інші проблемні питання кваліфікації, зокрема щодо відсутності координації між правоохоронними органами, а також єдиної позиції керівництва правоохоронних органів та суду.

Для прикладу, слідчі НПУ в разі затримання членів НЗФ кваліфікували їхні дії за статтею 260 КК України, а в окремих випадках – за частиною 1 статті 255 КК України як створення злочинної організації. Слідчі СБУ та ГПУ фактично ті самі діяння кваліфікували за статтею 110 (посягання на територіальну цілісність і незалежність України) або статтею 258³ (створення терористичної групи чи терористичної організації) КК України. Тобто різні органи досудового розслідування по-різному застосовують норми цього Кодексу (додаток Б).

Зокрема, у вересні 2019 року працівники Луганського управління Департаменту внутрішньої безпеки НПУ отримали інформацію про те, що один зі співробітників ДПС України старший солдат Лисичанського прикордонного загону брав участь у бойових діях проти ЗСУ і правоохоронних органів України. Правоохоронці з'ясували, що 27-річний колишній працівник управління Державної служби охорони ГУМВС у Луганській області, а нині – співробітник Лисичанського прикордонного загону ДПС України ще в червні 2014 року ввійшов до лав НЗФ «Привид», що діяло на території «ЛНР». Обов'язки бойовика передбачали несення служби на блокпостах, виявлення проукраїнськи налаштованих осіб і таких, які не підтримують режим самопроголошеної «ЛНР». Він також брав участь у бойових діях проти ЗСУ поблизу м. Дебальцеве та в інших населених пунктах на території Донбасу. За матеріалами внутрішньої безпеки НПУ слідчі територіального управління ДБР, розташованого в м. Краматорську, під процесуальним керівництвом ГПУ відкрили кримінальне провадження за частиною 1 статті 258³ КК України (створення терористичної групи чи терористичної організації) [24].

Зазначена проблема кваліфікації злочинного діяння є актуальною донині й може бути розв'язана лише шляхом прийняття остаточного й однозначного рішення керівниками правоохоронних органів, що здійснюють боротьбу із цим видом злочинів, формулювання своєї позиції Верховним Судом, дослідження науковцями питання: що є «ДНР» чи «ЛНР» – не передбачене законом збройне формування, терористична організація чи злочинна організація. Це питання

потребує негайного вирішення ще й тому, що нині значною є кількість вироків суду, що мають різні кваліфікацію та зміст за наявності суттєвого збігу обставин вчинення цих злочинів.

З окресленою проблематикою пов'язане й інше питання – розслідування злочинів щодо одних і тих самих осіб як різними уповноваженими на те органами (НПУ, ГПУ, СБУ), так і різними підрозділами цих органів (ГСУ ГПУ чи військовою прокуратурою). Роззосередженість, за якою матеріали кримінальних проваджень не було об'єднано в одне провадження, негативно позначається на якості розслідування. Надзвичайно актуальним є це питання під час використання в кримінальному провадженні легалізованих матеріалів НСРД. Найбільш ефективними серед них, на думку 157 (84,7 %) слідчих, є зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, 130 (70,3 %) вважають такою НСРД зняття інформації з електронних інформаційних систем, а 83 (44,9 %) – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (додаток А).

Крім цього, вимоги статті 217 КПК України порушували й у випадках, коли на початку розслідування гостро поставало питання об'єднання кримінальних проваджень щодо створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань із загальнокримінальними злочинами, вчиненими учасниками НЗФ (зокрема, статті 115, 121, 146, 185, 186, 187 КК України тощо). З огляду на значну поширеність на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, СОГ не мала об'єктивної можливості розслідування ще й цих злочинів. Тому, на наше переконання, цілком виправданою є практика розслідування злочинів під час проведення ООС, відповідно до якої СОГ здійснює досудове розслідування злочинів, передбачених статтею 260 КК України, та, у разі вилучення в затриманих осіб зброї, також статті 263 КК України. Натомість працівники ГУНП в Донецькій та Луганській областях і територіальні підрозділи поліції здійснюють розслідування загальнокримінальних злочинів, вчинених учасниками НЗФ. У разі затримання таких осіб матеріали кримінального провадження щодо них виділяють в окреме провадження та надсилають для

об'єднання з кримінальними провадженнями, що розслідують слідчі ГУНП цих областей. Тим самим існує реальна можливість систематизувати роботу СОГ зі слідчими підрозділами ГУНП й уникнути непоодиноких випадків дублювання в роботі органів досудового розслідування, коли слідчі різних підрозділів виконували фактично одну й ту саму роботу.

Ці та інші питання важливо вирішити одразу після виявлення ознак створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, щоб правильно кваліфікувати злочинні діяння та, не гаючи часу, після внесення відомостей про злочин до ЄРДР системно приступити до його розслідування.

Інша особливість встановлення та доказування обставин вчинення злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, полягає у латентному характері цього виду злочину. Тож під час розслідування злочинів, передбачених статтею 260 КК України, актуальним є проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Важливо, що отримані під час такої діяльності фактичні дані використовують у доказуванні на загальних підставах, як і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування (частина 1 статті 256 КПК України).

Однією з особливостей досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, є встановлення обставин, що виключають злочинність діяння їхніх учасників. Ця вимога передбачена не лише Загальною, а й Особливою частиною КК України. До неї може належати спеціальний вид необхідної оборони, передбачений окремою частиною сьомою статті 260 КК України. Ця норма може бути сформульована так, щоб не визнавати протиправними діяння учасників НЗФ, передбачені статтею 260 КК України, вчинені з метою захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності та недоторканності України від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання [30, с. 45–48; 84, с. 296].

Водночас, як зазначає А. А. Вознюк, посилаючись на С. В. Кучменко, під час вирішення питання про виключення кримінальної відповідальності таких осіб не

слід обмежуватися лише статтею 260 КК України, оскільки учасники НЗФ є озброєними і зброя ними одержана не завжди законно. Для прикладу, вона може бути одержана в бою. У такому разі в діях особи формально вбачаються ознаки злочину, передбаченого частиною 1 статті 262 КК України, – привласнення вогнепальної зброї та бойових припасів [28, с. 44]. Такий стан кримінально-правової охорони суспільних відносин змушує учасника воєнізованого або збройного формування в певних випадках утримуватися від реалізації свого права на самозахист, захист інтересів суспільства та держави, або ж реалізувати його, автоматично перейшовши в статус злочинців.

Звичайно, дії щодо захоплення зброї частково можна розглядати як необхідну оборону або крайню необхідність, якщо було дотримано умов застосування обставин, що виключають злочинність діяння. Після завершення таких дій зброю необхідно здати правоохоронним органам, оскільки в іншому випадку ці діяння може бути кваліфіковано як злочин.

Ми поділяємо пропозицію щодо нагальної необхідності легалізації не передбачених законом добровольчих воєнізованих або збройних формувань, діяльність яких спрямована на захист інтересів держави та її громадян. Саме такі формування було добровільно створено для захисту території України від агресії з боку РФ у 2014 році. Крім цього, потребує вдосконалення інститут обставин, що виключають злочинність діяння з метою ефективного захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України від протиправних посягань. Запропонована ідея передбачення спеціальної обставини, що виключає злочинність діяння, одночасно зі спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності забезпечують диференційований підхід до відповідальності учасників НЗФ. Це об'єктивно необхідно, оскільки деякі особи стають на злочинний шлях свідомо, прагнучи цього, а інші – вимушено, захищаючи державу та її громадян усіма можливими способами. Отже, протиправну діяльність одних можна усувати в межах інституту обставин, що виключають злочинність діяння, а за окремі злочини, вчинені іншими воєнізованими або збройними формуваннями,

що посягають на інтереси України, за певних обставин особу може бути звільнено від кримінальної відповідальності на підставі частини 6 статті 260 КК України. У зв'язку з цим учасники НЗФ, які вчиняють злочини проти інтересів держави та її громадян, можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності в разі активного сприяння виявленню, припиненню та розслідуванню цих злочинів, а також запобігання їм [28, с. 46].

Для зони проведення ООС на території Луганської та Донецької областей типовою є ситуація, коли кримінальні провадження за статтею 260 КК України розпочинають безпосередньо під час або одразу після проведення операцій контртерористичного спрямування й затримання учасників НЗФ. Тож головним завданням початкового етапу розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, є виявлення в досліджуваній події ознак його діяльності. Для цього, стверджує К. Ю. Бобрик, досліджуючи методику розслідування створення злочинної організації, необхідно насамперед орієнтуватися на типові ознаки організованої злочинності й специфічні ознаки, властиві її окремим видам [16, с. 112]. Виокремлені цим автором ознаки організованої злочинності цілком можуть стосуватися й злочинної діяльності НЗФ. Зокрема, до таких ознак належать: зухвалість злочину, ознаки його ретельного планування; тривале, ретельне та приховане здійснення спостереження за об'єктом злочинного посягання; наявність слідової картини вчиненого злочину, яка вказує на технічну оснащеність й озброєність його виконавців; ретельно продуманий (невипадковий) вибір об'єктів злочинного посягання; наявність відпрацьованих схем фінансування злочинної діяльності; наявність оперативно-розшукових даних, що безпосередньо вказують на зв'язок вчиненого злочину з діяльністю НЗФ, що перебуває під контролем відповідних правоохоронних органів, або на вчинення його ще не відомою групою; специфічна поведінка затриманих підозрюваних осіб (нахабність, конфронтація зі слідчим, складні відносини затриманих між собою тощо); відсутність свідків або їх повна «непоінформованість», нещирість потерпілих і свідків; наявність «захисних механізмів», притаманних саме НЗФ, яке

має корумповані зв'язки, групи безпеки, тиск на слідство різних впливових осіб, залучення до участі в справі найбільш досвідчених адвокатів, створення інших перешкод розслідуванню); наявність детальної інформації в злочинців про конкретний об'єкт посягання; високий рівень технічного забезпечення НЗФ (сучасні засоби зв'язку, засоби зняття інформації з каналів зв'язку, озброєність); використання НЗФ службових документів, форменого одягу, автотранспорту, іншої атрибутики правоохоронних і контролюючих органів; пригніченість, замкненість потерпілих і свідків під час контактів з правоохоронними органами; зухвала й цинічна поведінка підозрюваних у спілкуванні зі слідчими й оперативними працівниками; заперечення своєї причетності до злочинної діяльності навіть всупереч очевидним фактам; спроби дискредитувати слідство, саботувати хід розслідування; використання корумпованих та інших зв'язків у правоохоронних органах, владних структурах, засобах масової інформації з метою «тиску» на слідство та зміни його напрямку в інтересах підозрюваних; постійна «увага» до потерпілих і свідків з метою впливу на їхню позицію; спроби контролю ведення слідства, заволодіння ініціативою. Залежно від конкретних умов, крім зазначених, виявляють й інші ознаки, що засвідчують, що слідство має справу з НЗФ. Тож нагальною потребою під час досудового розслідування є спочатку встановлення факту вчинення злочину групою осіб, їх попередньої змови й сталості цієї групи, а потім – згуртованості в НЗФ.

Розглянуті основні проблеми й особливості встановлення та доказування обставин злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, є орієнтовними, не претендують на вичерпність, оскільки розслідування будь-якої діяльності НЗФ є специфічним, а кожний злочин завжди індивідуальний. Навіть конкретне завдання, що виконують під час проведення традиційних слідчих (розшукових) дій (огляд, допит, слідчий експеримент тощо), організація і тактика їх проведення мають певні особливості й характерні видові риси. Це стосується, зокрема, встановлення ієрархічних зв'язків між членами НЗФ і виявлення ролі кожного з них, документування фактичних даних, що підтверджують планування злочинів

тощо. Однак у слідчій та оперативно-розшуковій практиці важливо зосередити увагу саме на тих ознаках й обставинах, що засвідчують діяльність саме НЗФ.

2.2. Типові слідчі ситуації та напрями їх вирішення

Слідчі ситуації виконують у криміналістиці важливу функцію ситуаційного підходу до розслідування злочинів, виступаючи саме умовами розслідування, що суттєво впливають на вибір та застосування засобів і прийомів збирання доказів [31, с. 71]. Залежно від типовості слідчої ситуації, що неодноразово траплялася в практичній діяльності з розслідування злочинів, слідчий має реальну можливість скористатися криміналістичними рекомендаціями, спрямованими на її вирішення.

Поняття слідчої ситуації є узагальненим і фактично охоплює два поняття – типової та конкретної слідчої ситуації в кримінальному провадженні. Типовим ситуаціям розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, властива низка характерних особливостей, на відміну від ситуацій, що виникають під час розслідування злочинів, вчинених іншого виду організованими злочинними угрупованнями, а саме:

- розслідування ускладнене протидією з боку спільників затриманих, які перебувають на свободі, спробами перетворити ситуацію на сприятливішу для НЗФ;
- склад учасників за національністю (наявність бойовиків інших держав);
- в інформаційній основі таких ситуацій більше оперативно-розшукової інформації, ніж відомостей, одержаних із процесуальних джерел;
- нерідко відомості про наявні докази стають відомі членам НЗФ через корумповані зв'язки в правоохоронних органах;
- неможливість забезпечення збереження таємниці досудового слідства від членів НЗФ, які залишилися на волі, та його керівництва;

- наявні в слідчого засоби для забезпечення безпеки потерпілих і свідків є досить обмеженими;
- неналежний рівень підготовки слідчих та оперативних працівників з розслідування злочинів, вчинених саме НЗФ;
- засудження лише окремих членів НЗФ. У таких ситуаціях члени НЗФ, що залишилися на волі, відновлюють свій склад і невдовзі продовжують злочинну діяльність.

Слідчі ситуації може бути диференційовано за різними підставами, що виникають під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ.

Ситуації за етапами розслідування доцільно поділяти на ситуації стратегічного й тактичного характеру.

До ситуацій стратегічного характеру, на думку низки авторів, належать такі з них, які охоплюють не залежні від слідства позитивні або негативні фактори, що полегшують, або ускладнюють, або навіть унеможливлюють повне встановлення напрямів злочинної діяльності НЗФ, а також виконання усіх основних завдань розслідування діяльності НЗФ та його ліквідації. Здебільшого такі фактори пов'язані із впливом на хід розслідування різноманітних політичних, міжнародних, правових, національних та інших обставин аналогічного рівня, а також корумпованих зв'язків злочинців. Ці фактори часто перетворюють слідчого на заручника політичної або міжнаціональної боротьби, недосконалого кримінального та кримінального процесуального законодавства й інших складних об'єктивних обставин. Водночас ці обставини можуть чинити й позитивний вплив.

Ситуації тактичного характеру не спроможні суттєво вплинути або унеможливити виконання стратегічних завдань розслідування, проте й вони можуть ускладнити чи полегшити досягнення його важливих проміжних цілей. Наприклад, згода одного із затриманих членів НЗФ на співпрацю зі слідством може полегшити процес подальшого розслідування. Однак проведення невдалих тактичних операцій здатне серйозно ускладнити хід проведення досудового розслідування.

Слідчі ситуації, продовжують вказані автори, також можна поділити за ступенем можливості впливу на них: повністю керовані, частково керовані й некеровані.

Перші ситуації, своєю чергою, можна розділити на ситуації, керовані оперативно-розшуковими заходами, і ситуації, керовані процесуальними засобами, що виникають під час розслідування. Ці ситуації здебільшого є типовими.

Частково керовані ситуації виникають, коли вплив на них і прогнозування їх подальшого розвитку обмежений. Такими переважно бувають ситуації з майже однаковим змістом у них типових ознак. Це складніші для слідства ситуації, що вимагають нестандартного підходу до їхнього вирішення, на противагу типовим ситуаціям. Тут можуть бути застосовані, наприклад, організаційно-управлінські та психологічні засоби й прийоми [61, с. 532].

До таких організаційно-управлінських засобів впливу на ситуації розслідування, на думку К. Ю. Бобрика, слід віднести ініціювання різних зовні звичайних відомчих і позавідомчих контрольно-ревізійних перевірок. Надзвичайно ефективними такі засоби стають під час регулювання складних ситуацій розслідування, де організаційно-управлінський контроль – справа звичайна й може не викликати особливої підозри в членів угруповання, яке викривають [16, с. 118–119]. За допомогою таких засобів виникає імовірність змусити членів НЗФ змінити лінію поведінки й відповідно виявити себе, що дає змогу надалі контролювати цю діяльність.

У чинному КПК України немає норм, які передбачали б звернення до слідчого судді з клопотанням про призначення ревізії та перевірки й підстави для такого звернення. Цей порядок було розроблено на підставі положень КПК України в редакції 1960 року, тому нині є застарілим і таким, що не відповідає реальній ситуації. Тому нагальною є потреба розробки нового порядку призначення ревізій та взаємодії між правоохоронними органами під час її проведення, який відповідав би змінам, що відбулися в кримінальному процесуальному зако-

нодавстві України. З огляду на зазначене, доцільно внести зміни до КПК України, як варіант – до розділу II «Заходи забезпечення кримінального провадження», чітко регламентувавши дії учасників кримінального провадження щодо призначення, проведення та продовження строків проведення ревізій фінансово-господарської діяльності установ, підприємств та організацій [51, с. 38–42].

Розслідування злочинів як динамічна процесуальна діяльність є процесом переходу від початкових ситуацій інформаційної невизначеності до подальших, пов'язаних із накопиченням обсягу доказів під час розслідування кримінальних проваджень. На кожному етапі досудового розслідування така робота становить систему слідчих ситуацій, що постійно видозмінюються [37, с. 71].

Усі слідчі ситуації, що виникли під час розслідування злочинів аналізованого виду, можна поділити на ситуації, що склалися на початковому й наступному етапах розслідування. Початковий етап розслідування є найбільш відповідальним, оскільки саме на ньому закладають судову перспективу кримінального провадження з огляду на можливість природного зникнення чи умисного знищення слідів злочину. Можливість виокремлення типових слідчих ситуацій на цьому етапі зумовлена повторюваністю початкової інформації про певний вид злочину, яку вносять до ЄРДР і яка є підставою для початку досудового розслідування [91, с. 30].

Як правило, на початку досудового розслідування слідчому відомі лише деякі фактичні дані, що вказують на ознаки злочину. У зв'язку із цим виникає природна суперечність між знанням і незнанням, специфічне співвідношення відомого й невідомого, під час якого шукане прямо не дано й безпосередньо у вихідній інформації не міститься, однак знаходиться в неоднозначному, можливому зв'язку з вже встановленими фактами, що обмежує пошук рішення слідчим. Таку ситуацію називають проблемною, вона властива більшості кримінальних проваджень на початковому етапі розслідування [48, с. 14]. На кожному подальшому етапі розслідування таких завдань (проблем) з багатьма невідомими стає дедалі менше, однак вони потребують вирішення доти, доки справа не буде

вичерпно дослідженою [7, с. 55].

Під час проведення нами анкетування слідчих щодо методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань було досліджено питання типовості слідчих ситуацій, які найчастіше виникають на початковому етапі розслідування злочинів. До них належать, для прикладу, наявність відомостей про: а) організатора збройного формування та його учасників, але немає інформації про матеріальні сліди злочину, – 46 (24,9 %); б) створення незаконного формування, наявність матеріальних слідів злочину, але відсутня інформація про те, хто саме створив це формування та брав у ньому участь, – 25 (13,4 %); в) створення незаконного формування, встановлення його виконавців, виявлення матеріальних слідів злочину, але не встановлено, хто саме створив це формування, – 17 (9,2 %); г) створення незаконного формування, встановлення його виконавців, наявність матеріальних слідів злочину – 9 (4,9 %); г) організатора збройного формування, але бракує відомостей про створене ним незаконне формування та його учасників (цей варіант відповіді не визначив жоден проанкетований слідчий).

За умовами анкетування, під час відповіді на це питання можливим був лише один варіант, а якщо жоден із запропонованих варіантів не відповідав думці опитаних, вони могли дописати своє бачення щодо нього. Під час узагальнення одержаних результатів встановлено відхилення проанкетованих слідчих від усталених підходів щодо визначення типових слідчих ситуацій та окреслені ті з них, що найчастіше трапляються в практичній діяльності з розслідування аналізованого злочину та залежать від таких факторів:

- НЗФ, діяльність якого розслідують, перебувало під контролем оперативних працівників чи про нього стало відомо під час виявлення злочину, вчиненого його членами – 31 (16,8 %);

- затримано всіх членів відомого НЗФ на початку досудового розслідування чи лише декілька його рядових виконавців – 29 (15,7 %);

– ознаки НЗФ виявлено на початку досудового розслідування чи наприкінці початкового етапу – 28 (15,1 %).

Визначені слідчими ці три типові слідчі ситуації в сукупності становлять близько половини з тих, що характеризують початковий етап розслідування й засвідчують слушність позиції, згідно з якою є два шляхи інформаційного забезпечення розкриття злочину: виявлення та дослідження матеріальних об'єктів (речей, обстановки), та відшукування людей, які безпосередньо пов'язані з подією злочину чи були її учасниками [109, с. 49], які й потребують, на наш погляд, більш детального розгляду.

У *першій* типовій слідчій ситуації, коли НЗФ, діяльність якого розслідують, перебувало під оперативним контролем правоохоронних органів до початку розслідування, найчастіше:

- встановлюють структуру НЗФ;
- ведуть облік інформації, що надходить про факти можливого фінансування НЗФ;
- складають детальну карту – схему розташування блокпостів;
- проводять моніторинг інтернет-видань з метою отримання інформації про активних учасників НЗФ та осіб, які їх підтримують;
- виготовляють фотокопії документів, що стосуються діяльності НЗФ;
- встановлюють реквізити банківських рахунків, призначених для фінансування НЗФ;
- здійснюють моніторинг телефонних розмов;
- відпрацьовують осіб, які отримували будь-які вантажі з території України та з-за кордону в поштових підприємствах і службах доставки на причетність до участі в діяльності НЗФ;
- аналізують соціально-політичну ситуацію, зокрема, вивчають тенденції проведення масових акцій, результати соціальних опитувань населення в регіоні щодо бажання опитаних взяти участі в діяльності НЗФ;
- виявляють предмети й документи, що можуть стати речовими доказами в

кримінальному провадженні, зокрема, зброю, вибухівку, підроблені гроші, електронні платіжні картки, майно, викрадене під час вчинення злочину або набуте злочинним шляхом, символіку приналежності до НЗФ тощо.

У такий спосіб накопичують матеріал, що дає змогу провести операцію щодо затримання злочинців на місці вчинення злочину. Натомість якщо розслідування починають з виявлення злочину за ознаками злочинної діяльності НЗФ, яке невідоме правоохоронним органам, то в цих випадках, поряд з розслідуванням злочину, доцільно провести ОРЗ з метою виявлення реальності існування НЗФ, перевірки та документування його діяльності для отримання необхідної для розслідування інформації.

Після формування загального уявлення про наявність НЗФ слідчі й оперативні підрозділи мають спрямувати свої зусилля на пошук доказів, що підтверджують розподіл ролей між його членами, а також забезпечити виявлення всіх вчинених ними злочинних дій. Ефективним у цьому випадку буде проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Завдяки ним, за даними, які наводить М. А. Погорецький, розкривають і розслідують понад 85 % тяжких й особливо тяжких злочинів, а вчинених в умовах неочевидності, організованими злочинними угрупованнями, проти основ національної безпеки – 100 % [135, с. 271].

Водночас вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень щодо створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань засвідчило, що зібраним під час розслідування доказам бракує системності, інформації – обліку, а правовій основі – належного регулювання (додаток Б). Адже результати розслідування можуть створити підґрунтя для відстоювання позиції України в Європейському суді з прав людини, Міжнародному суді ООН, Міжнародному кримінальному суді. Кожне заявлене порушення має бути підкріплено належними доказами, щоб не поставало питань щодо заперечення діяння. Для цього важливо, щоб під час збирання доказів було дотримано вимоги зазначених міжнародних інстанцій [176].

Отримані оперативним шляхом дані, відповідно до абзацу другої частини 2 статті 99 КПК України, є документами й можуть бути використані в кримінальному провадженні як докази. Для цього потрібно процесуально закріпити одержані відомості під час проведення процесуальних дій, зокрема, допиту підозрюваних, свідків, потерпілих, огляду, обшуку, тимчасового доступу до речей чи документів, тимчасового вилучення майна тощо.

Для вирішення *другої* типової слідчої ситуації після встановлення осіб, причетних до діяльності НЗФ, слідчому спільно з оперативними підрозділами, як цілком слушно зазначає низка авторів, необхідно провести:

- заходи, передбачені статтями 269, 270 КПК України, як НСРД у місцях перебування конкретних осіб або зберігання можливих речових доказів;
- обшуки за місцем проживання потенційних підозрюваних, а також в інших приміщеннях з метою виявлення бухгалтерських, фінансових записів членів НЗФ, що підтверджують розподіл, використання й адміністрування коштів, які використано для фінансування НЗФ;
- допити учасників НЗФ (командирів, старшин, бійців, бухгалтерів, касирів тощо) на предмет встановлення періодичності й розміру грошової винагороди, джерел надходження продуктів харчування, обмундирування, ліків, будматеріалів тощо;
- допити посадових осіб підприємств, установ, організацій, фізичних осіб, які надавали пряму фінансову допомогу, а також сплачували послуги за роботи або товари для НЗФ;
- вилучення документів суб'єктів підприємницької діяльності, стосовно яких є інформація щодо сприяння членам НЗФ у здійсненні незаконної діяльності;
- розкриття банківської таємниці, якщо є інформація про участь посадових осіб банків, інших установ або фізичних осіб у фінансуванні НЗФ або використанні можливостей банків для фінансування НЗФ;

– інвентаризації та ревізії в суб'єктів підприємницької діяльності, які сприяли членам НЗФ у будівництві інженерно-фортифікаційних споруд (надавали транспорт, техніку, крани тощо);

– затримання в районі проведення АТО осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години. [119, с. 63].

Для отримання інформації від особи, яка перебуває в полі зору правоохоронних органів, вибір тактичних прийомів необхідно здійснювати з огляду на її особу та місце в структурі НЗФ. Встановлене за нею спостереження із застосуванням різних технічних засобів фіксації дасть змогу визначити інших членів НЗФ, місця утримування заручників, зберігання озброєння тощо.

Оскільки розслідування діяльності НЗФ починають переважно з розслідування одного з виявлених епізодів, необхідно вжити всіх заходів, спрямованих на виявлення решти злочинів, вчинених НЗФ, та їх спрямованості. Проте аналіз вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень з розслідування створення НЗФ засвідчує, що в більшості випадків справи в суді розглядають лише за одним епізодом злочинної діяльності члена такого формування (додаток Б).

Активна протидія проведеному розслідуванню також створює специфічну ситуацію, що ускладнює роботу органів досудового розслідування. У цьому випадку бажано залучити до співробітництва когось із затриманих, отримати від нього інформацію щодо керівника НЗФ, організаторів окремих злочинних дій, відносин, що склалися між окремими ланками НЗФ, тощо. Згідно з результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, особи, які виконують другорядні ролі в структурі НЗФ, під час досудового розслідування свою вину здебільшого визнають повністю. Цим має спробувати скористатися слідчий, встановивши з такою особою психологічний контакт для отримання найбільш вичерпної інформації про обставини організації та злочинної діяльності НЗФ.

Окреслені обставини й фактори є найбільш типовими за своїм впливом на розглянуті дві типові слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування та під час проведення першочергових слідчих (розшукових) дій.

Надалі, відповідно до змісту *третьої* типової слідчої ситуації, аж до заключного етапу розслідування їх вплив ослаблюється чи посилюється, активізуються нові чинники й обставини, що визначають слідчу ситуацію та потребують адекватних дій з боку слідчого.

Серед них слід виокремити: характер зібраних до певного моменту фактичних даних про діяльність усього або лише частини угруповання, його чисельність, особливості функціонування; кількість виявлених і затриманих членів формування, їхній статус; наявність відомостей про те, які ланки угруповання або конкретні члени є найслабкішими; ступінь впливу слідства на порушення єдності, взаємозв'язків основних і другорядних членів; готовність відповідно до реальних умов, забезпечених зібраними оперативно-розшуковими й слідчими даними, ізолювати керівництво формування з метою його послаблення та ліквідації [17, с. 15–24]. Ці чинники, зазначені К. Ю. Бобриком та І. О. Ієрусалимовим з-поміж особливостей розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації, безпосередньо стосуються й розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

У тих ситуаціях, коли першочергові слідчі (розшукові) дії не переконують, що діє НЗФ, під час розслідування потрібно використовувати криміналістичну методику розслідування того виду злочину, який реально вчинено (вимагання, завдання тілесних ушкоджень, терористичний акт тощо).

Важливість правильного визначення типовості слідчої ситуації на початковому етапі розслідування полягає, насамперед, у можливості встановити обсяг і послідовність проведення необхідних процесуальних дій з метою закріплення наявних фактичних даних у передбачених частиною 2 статті 84 КПК України джерелах доказів. Під час проведення подальшого розслідування можливі інші типові слідчі ситуації, зокрема: а) затриманий надає правдиві свідчення та сприяє розслідуванню; б) частково визнає свою причетність до вчинення аналізованого злочину; в) не визнає своєї вини, заявляє алібі чи відмовляється від давання показань. Для вирішення кожної із цих типових слідчих ситуацій

рекомендована сукупність тактичних прийомів, зміст яких детальніше буде розглянуто в підрозділі 3.1.

Дослідження кожної типової слідчої ситуації в сукупності, а також її окремих аспектів надає можливість на початковому етапі розслідування формулювати відповідні окремі версії передусім стосовно підозрюваної особи, цілей і мотивів вчинення злочину й інших обставин, які підлягають встановленню та доказуванню, планувати слідчі (розшукові) дії з метою їх перевірки [106, с. 100].

Проте в умовах інформаційної невизначеності, коли обмаль інформації про розслідувану подію, версії переважно є загальними й неконкретними. Тож не дивно, що найсуттєві складнощі в організації розслідування виникають на початковому етапі, коли інформація про вчинений злочин мінімальна [38, с. 256]. Не є винятком у цьому сенсі й злочини щодо створення НЗФ. Під час їх розслідування ситуація ще складніша у зв'язку з тим, що об'єктом дослідження є не злочин конкретного виду, а група злочинів, об'єднаних за визначеною ознакою – мотивом злочинної діяльності.

Практичне значення цієї проблеми підтверджене успішною розробкою типових версій щодо створення НЗФ та їх використання в умовах дефіциту фактичних даних про сутність і зміст окремих обставин вчиненого злочину з метою визначення основних напрямів розслідування.

Водночас, з огляду на обставини, що потребують встановлення, а також наявність вихідної інформації, ситуації, що склалися на початку досудового розслідування за статтею 260 КК України, може бути сформульовано загальну версію – про наявність НЗФ, його цілі, склад, вчинені його членами злочини. Надалі висувають як загальні, так й окремі версії, що ґрунтуються на конкретних уточнених даних, зібраних у кримінальному провадженні.

Типовими версіями є припущення про організатора та керівника, лідерів НЗФ; причетність до фінансування НЗФ певних осіб; отримання злочинним шляхом грошей і майна; місця придбання та зберігання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки тощо.

Так само, як і під час розслідування інших злочинів, до групи версій про обставини, які підлягають встановленню під час розслідування конкретного діяння, насамперед належать версії про обставини, що безпосередньо стосуються чотирьох елементів складу злочину. Іншими словами, це версії: про місце, час, спосіб та інші обставини об'єктивної сторони розслідуваного злочину, про об'єкт злочинного посягання; про суб'єкт та про суб'єктивну сторону злочину.

Серед розмаїття класифікацій криміналістичних версій слід акцентувати увагу на тих із них, що висувають для перевірки відомостей, хто саме вчинив злочин: керівник або член НЗФ, наймана особа, особа, яка раніше вчиняла аналогічні злочини, має спеціальну підготовку й раніше служила в підрозділах МВС, НПУ, СБУ; особа, яка перебувала на обліку в правоохоронних органах, тощо. Важливість і практична значущість цих типових версій полягає в тому, стверджує А. С. Трофименко, що під час накладення інформації на наявні фактичні дані щодо розслідуваної події, що є в наявності, відбувається висунення необхідної кількості попередніх пояснень події, що сталася, як одна з найважливіших умов об'єктивності розслідування [202, с. 325]. Підставою для висунення версій про особу ймовірного злочинця можуть бути відомості, отримані процесуальним чи непроцесуальним шляхом – під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. З певним ступенем умовності одержані відомості можна поділити на такі групи: відомості, що вказують на особу ймовірного злочинця, та відомості про прикмети зовнішності злочинця, особа якого на певний проміжок часу є не встановленою.

Процес висунення версій та їх перевірка – це складна, тривала процедура, ефективність якої забезпечують спеціальним методом роботи – методом планування. Він становить розумовий процес, а також технічне складання письмових планів і допоміжної документації, які є зовнішнім вираженням розумової діяльності слідчого.

Процес планування, як і розслідування загалом, має визначену структуру. Він охоплює низку взаємопов'язаних елементів, поділ на які є умовним, однак

необхідний для впорядкування логічного розумового процесу. Основними елементами планування вважають: висунення версій, окреслення обставин, які підлягають з'ясуванню, встановлення найбільш доцільних строків проведення необхідних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [208, с. 181].

Початковий етап розслідування передбачає необхідність виконання типових для більшості видів злочинів у такій ситуації завдань:

- перевірка загальних типових версій про подію злочину, висунутих на підставі даних, наявних на момент прийняття рішення про початок досудового розслідування;

- з'ясування фактів, що підлягають встановленню й доказуванню;
- невідкладне збирання та закріплення доказів, що можуть бути втраченими;
- вжиття необхідних заходів для розшуку й затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину;

- з'ясування інших обставин, зокрема тих, що сприяли вчиненню злочину.

Саме пропозиції щодо вирішення цих та інших питань мають бути зафіксовані в плані розслідування. План за своєю формою та змістом залежить від слідчої ситуації, яка склалася на певний момент. Успішно виконувати різноманітні завдання, поставлені перед органами досудового розслідування, без чіткої організації роботи й планування неможливо. Водночас в умовах значного навантаження й дефіциту робочого часу переважна більшість слідчих не розробляє розгорнутих письмових планів, обмежуючись стислим переліком процесуальних дій, які слід провести. Тож висновок очевидний – планування розслідування злочинів, зокрема розслідування створення НЗФ, у практичній діяльності далеке від досконалості.

Плани мають бути складені в письмовій формі. До них можуть додавати схеми та графіки, що відображають результати розслідування, висвітлюють структуру НЗФ, зв'язки між його учасниками. План ґрунтується на версіях, які перевіряють шляхом проведення процесуальних дій, послідовність яких також визначають. Обов'язково в плані має бути передбачено виконавців, строки.

З огляду на динамічність розслідування, може бути змінено й початковий план (наприклад, під час відпрацювання однієї або декількох версій стало очевидним, що вони є хибними). Специфіка слідчої діяльності, доводить А. В. Іваниця, полягає в тому, що для розслідування злочинів необхідне прийняття нетривіальних рішень. Слідчий залежно від ситуації вносить у програму розслідування і свій досвід, враховує наявні сили та засоби. Унаслідок цього програма розслідування стає гнучким, динамічним планом початкового етапу розслідування [67, с. 233].

Проведене нами дослідження та опрацювання емпіричних даних надало можливість сформулювати такий напрям організації планування досудового розслідування злочинів після одержання первинної інформації під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань:

- аналіз і систематизація всього обсягу інформації (процесуальної та орієнтуючої, яку можна використовувати з тактичною метою), що є в розпорядженні в слідчого;
- вжиття першочергових заходів щодо запобігання втраті доказів, що містяться в слідах, документах, на інших об'єктах;
- висунення і типізація версій;
- визначення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів, спрямованих на отримання та закріплення доказів;
- встановлення послідовності слідчих (розшукових) дій, застосування тактичних комбінацій та інших заходів;
- формулювання можливостей ефективної моделі взаємодії;
- створення моделі забезпечення безпеки учасників кримінального провадження.

Під час планування розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань значну увагу акцентують на заходах, спрямованих на дослідження НЗФ загалом (особливостях його формування, організації взаємозв'язків між учасниками, тривалості злочинної діяльності, а також діях організаторів, спрямованих на створення НЗФ). Це дасть змогу

своєчасно виявити докази згуртованості членів НЗФ, встановити цілі злочинної діяльності такого НЗФ і його керівництва конкретними особами. Під час планування розслідування створення таких формувань з-поміж інших виконують завдання щодо виявлення ознак розслідуваного злочину, які вказують на створення НЗФ, зокрема з'ясування її чисельності, структури тощо; визначають шляхи нейтралізації протидії розслідуванню.

Зазвичай НЗФ мають складну внутрішню структуру, до якої належать, зокрема, підрозділи, функціонально призначені для здійснення впливу на осіб, що сприяють розслідуванню злочину. Тому важливого значення під час планування слідчих (розшукових) дій має забезпечення безпеки учасників кримінального провадження. Цю проблему активно досліджують науковці та практичні працівники. Чимало авторів констатує, що, попри неодноразові спроби, питання забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, лишається досі невирішеним, не врегульовано низку важливих й актуальних питань. У контексті викликів сьогодення постала необхідність закріпити правові норми, пов'язані із забезпеченням безпеки свідків, у різних галузях права: кримінальному, кримінальному процесуальному, кримінально-виконавчому, адміністративному, цивільному тощо. Тому постає потреба внесення змін до низки законодавчих актів у різних сферах з метою упорядкування наявного матеріалу щодо забезпечення безпеки свідків [139, с. 233–234]. Вирішення цього питання спрямоване, передусім, на ефективний захист потерпілих і свідків у зоні проведення ООС, де вони протистоять озброєним членам НЗФ, які раніше вчиняли тяжкі й особливо тяжкі злочини.

До складу НЗФ подеколи входять близькі родичі організаторів і керівників. У зв'язку із цим, у плані проведення слідчих (розшукових) дій має бути передбачено перевірку причетності до злочину таких осіб і вживання заходів щодо встановлення їхнього місцеперебування під час розслідування злочинної діяльності НЗФ. Проводячи допити виявлених членів НЗФ, що діють на певній території, їхніх рідних і близьких, слідчий спрямовує свої зусилля на отримання

даних, які згодом може бути використано для перевірки алібі підозрюваних, спростування їхніх неправдивих показань. Звісно, такі дії можливі виключно у випадках, коли немає законодавчої заборони (наприклад, в абзаці дев'ятому частини 4 статті 224 КПК України) або криміналістичних рекомендацій їх не проводити.

На швидкість і повноту розслідування створення НЗФ впливають такі чинники об'єктивного характеру:

- складна суспільно-політична обстановка в регіоні, під час якої здійснюють розслідування;
- відсутність правоохоронних органів на непідконтрольній території;
- недостатня укомплектованість штату правоохоронних органів, що діють на території, підконтрольній Україні;
- складні умови праці;
- відсутність практики застосування відповідних положень КК та КПК України (співробітники правоохоронних органів лише набувають необхідних практичних навичок розслідування створення НЗФ);
- брак досвіду роботи й застосування методики розслідування таких злочинів в умовах «гібридної» війни;
- більшість кримінальних правопорушень вчинено на тимчасово непідконтрольній державній владі території України;
- особи, які вчинили злочини, переховуються на території самопроголошених «ДНР» і «ЛНР», уникаючи кримінальної відповідальності;
- відсутність експертних установ;
- невизначеність підслідності, як результат – одне й те саме провадження розслідують і СБУ, і НПУ, і ГПУ;
- несвоєчасність проведення слідчих (розшукових) дій у зв'язку з віддаленістю або недоступністю місця проведення;
- вчинення злочинів за відсутності очевидців в умовах певного часу та місця;
- відсутність планування та організації розслідування на початковому етапі;

- низький рівень довіри населення до правоохоронних органів, формування високого бойового духу серед бойовиків, підвищення їхнього авторитету серед місцевого населення, водночас, деморалізація ЗСУ та органів правопорядку;

- відсутність взаємодії та обміну інформацією між національними спеціальними та поліцейськими службами, а також посиленого прикордонного контролю;

- нездійснення профілактики тероризму, тобто брак програм, спрямованих на недопущення поширення в суспільстві екстремістських поглядів, запобігання втягуванню молоді до участі в терористичних організаціях, застосування процедури амністії щодо окремих осіб, які брали участь у терористичній діяльності, та адаптація їх до мирного життя;

- низька спроможність спецслужб з виявлення та припинення протиправної діяльності в кіберпросторі;

- відкриття «банківських установ» «ДНР» і «ЛНР», через які здійснюють фінансові операції, а саме розрахунки з контрагентами за кордоном.

Приклад безперешкодної фінансової діяльності незаконних збройних формувань наводить засновник волонтерської організації «Сводный санкционный перечень Совета Безопасности Организации Объединенных Наций «Українські кібервійська» Євген Доукін. Він, зокрема, повідомив, що встановлено перелік країн, з яких надходили кошти через рахунки в системі PayPal на користь «ДНР/ЛНР». Через такі рахунки за місяць проводили понад мільйон доларів [131]. Очевидно, що ці кошти не використовували на розвиток регіону та соціальні потреби місцевого населення, а спрямовували на протиправну діяльність проти України.

Наведені факти засвідчують недостатню ефективність діяльності органів досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 260 КК України, і дають змогу окреслити шляхи та напрями її вдосконалення.

2.3. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час запобігання та розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Взаємодію розглядають як спільну, узгоджену за часом, способами, засобами діяльність двох або більше уповноважених компетентних суб'єктів, спрямовану на досягнення спільної мети. Слушно акцентує увагу М. П. Климчук на тому, що під час взаємодії слідчого й оперативних підрозділів під час досудового розслідування між ними виникають не лише кримінально-процесуальні правовідносини, а й ділове співробітництво, відбувається якісне об'єднання сил, засобів і методів, що забезпечує оптимізацію процесу розслідування злочинів для найбільш якісного й ефективного виконання завдань, що стоять перед досудовим розслідуванням [78, с. 54].

Зокрема, основним завданням взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є запобігання, виявлення та розслідування цих злочинів, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, що їх учинили, відшкодування завданої шкоди, відновлення порушених прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, забезпечення безпеки держави загалом.

Правову основу взаємодії між уповноваженими органами, які здійснюють досудове розслідування та сприяють цьому, становлять Конституція України, КК та КПК України, закони України, акти Президента України, КМУ, рішення Конституційного Суду України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і нормативно-правові акти МВС України з питань організації взаємодії між органами та підрозділами НПУ під час запобігання, виявлення й розслідування кримінальних правопорушень [150].

Ефективність взаємодії залежить від якості координації діяльності підрозділів НПУ з мінімізації виявів фактів злочинної діяльності НЗФ шляхом чіткого розподілу ролей, використання сил і засобів, форм та методів їхньої роботи.

З метою реалізації зазначених завдань законодавець наділяє правоохоронні органи, зокрема, підрозділи НПУ, такими повноваженнями:

- провадити превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- виявляти причини й умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживати в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення;
- вживати заходів з виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняти виявлені кримінальні й адміністративні правопорушення в межах повноважень, передбачених законом;
- брати участь у боротьбі з тероризмом, забезпечувати ефективне використання сил і засобів під час проведення ООС тощо [154].

Протидію підрозділами НПУ щодо створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань спрямовують за напрямками діяльності служб. Коли в осіб формується задум на створення НЗФ, ця ситуація може знайти вираження в тому, що потенційний злочинець ділиться своїм задумом, виявляє активну зацікавленість можливими способами вчинення злочинів, змінює свою поведінку, коло спілкування тощо.

Відповідна інформація може бути отримана оперативними працівниками під час розслідування інших злочинів, від негласних інформаторів, слідчими під час розслідування кримінальних правопорушень. У цих випадках вони зобов'язані:

- виявляти таких осіб;
- оголошувати їх у розшук;
- виявляти осіб, які надають інформаційні послуги членам НЗФ;
- вести облік неформальних груп, які мають насильницьку спрямованість;

- вживати заходів щодо вилучення з незаконного обігу зброї, вибухівки та боєприпасів;
- виявляти джерела фінансування НЗФ;
- припиняти конфлікти, що виникають між різними групами населення, передусім тими, що підтримують збройні конфлікти;
- здійснювати обмін оперативною інформацією щодо діяльності НЗФ із іншими правоохоронними органами тощо.

Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора наразі є основною формою кримінальної процесуальної взаємодії зазначених суб'єктів. Крім цього, правозастосовна практика засвідчує, що питому вагу проведених негласних слідчих (розшукових) дій, у зв'язку з об'єктивними обставинами, здійснюють саме уповноважені оперативні підрозділи, а тому їхня роль в отриманні (збиранні) та перевірці доказів з використанням негласних форм і методів є незамінною на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства та практики його застосування [192, с. 133].

Взаємодія між різними підрозділами правоохоронних органів потрібна насамперед для того, щоб кожен такий підрозділ, з одного боку, виконував поставлені перед ним завдання, а з іншого – володів достатньою інформацією щодо виконання цих завдань іншими підрозділами, використовував її у своїй діяльності. Зокрема, підрозділи досудового розслідування:

- здійснюють досудове розслідування за фактами вчинення злочинів проти громадської безпеки, сепаратистської спрямованості, віднесені до їх компетенції КПК України;
- виявляють осіб, причетних до вчинення злочинів проти громадської безпеки, а також сепаратистської, екстремістської і терористичної спрямованості;
- організовують розшук осіб, які вчинили злочини проти громадської безпеки чи сепаратистського спрямування, які ухиляються від слідства й суду.

До підрозділів кримінальної поліції, зокрема, належать: Департамент карного розшуку, Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Департамент кіберполіції, Департамент протидії наркозлочинності [194].

З огляду на нещодавнє створення цих підрозділів кримінальної поліції та постійне вдосконалення їхніх структур й завдань, доцільно розглянути специфіку діяльності окремих із перелічених департаментів.

Підрозділи боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, є оперативною службою, головним завданням і пріоритетом роботи якої є виявлення та припинення діяльності злочинних груп, зокрема транснаціонального характеру, які діють у сфері торгівлі людьми, та запобігання злочинам зазначеної спрямованості [50, с. 35].

Згідно зі статистикою МОМ, унаслідок збройного конфлікту на Донбасі з 2014-го до 2017 року 60 тис. 900 українців постраждали від торгівлі людьми, а з 1991-го до 2017 року понад 230 тис. українців постраждали внаслідок потрапляння в ситуацію, пов'язану з торгівлею людьми. Тож підрозділи боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, виявляють канали вербування, переміщення, передачі, переховування або одержання осіб чоловічої статі з метою поповнення лав особового складу НЗФ; використання примусової праці та рабства для задоволення потреб озброєних груп; сексуальну експлуатацію (військову проституцію), втягнення в злочинну діяльність; спільно з підрозділами Державної міграційної служби України здійснюють моніторинг наявності в регіоні іноземців держав, які зацікавлені у зміні територіальної цілісності й недоторканності України; виявляють іноземців, які проживають без реєстрації в регіоні, перевіряють їх на причетність до вчинення злочинів у складі НЗФ [32, с. 28].

Підрозділи кіберполіції:

— уживають передбачених чинним законодавством заходів зі збирання й узагальнення інформації стосовно об'єктів, зокрема сфери телекомунікацій, інтернет-послуг, банківських установ і платіжних систем з метою попередження, виявлення та припинення злочинів;

- у межах своїх повноважень уживають необхідних оперативно-розшукових заходів щодо викриття причин та умов, які призводять до вчинення злочинів у сфері протидії кіберзлочинності;

- аналізують і систематизують дані про злочини, вчинені в сфері протидії кіберзлочинності та з використанням новітніх технологій, що надходять від громадян каналами кол-центрів, електронними листами й терміналами зворотного зв'язку;

- відповідно до чинного законодавства збирають, узагальнюють, систематизують й аналізують інформацію про криміногенні процеси та стан боротьби зі злочинністю за напрямом діяльності Департаменту на загальнодержавному та регіональному рівнях, оцінюють результати за окремими показниками службової діяльності, надають, відповідно до законодавства України, звіти про результати роботи й відповідну інформацію керівництву НПУ, МВС, органам державної влади з питань попередження та протидії кіберзлочинам [153].

Підрозділи оперативно-технічних заходів:

- надають консультацію слідчому й оперативним працівникам з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок у виявленні та документуванні злочинної діяльності, пов'язаної зі створенням НЗФ, а також встановленні осіб, причетних до вчинення цих злочинів;

- виявляють, фіксують, здійснюють вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого злочину;

- відповідають за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображення про це даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього;

- проводять експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), звертають увагу слідчого на фактичні дані, що мають значення для розслідування [136, с. 101].

Підрозділи організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування:

- здійснюють збирання, перевірку, оцінку інформації про криміногенну ситуацію в Україні;

- здійснюють моніторинг факторів, які негативно впливають на ефективність діяльності поліції та розробляють план заходів з удосконалення її діяльності;

- готують комплексні аналітичні матеріали про стан оперативної обстановки в державі, проекти управлінських рішень стосовно підвищення ефективності діяльності поліції з протидії злочинам тощо [199].

Підрозділи превентивної діяльності, серед яких патрульна поліція, дільничні офіцери поліції:

- виявляють осіб, причетних до вчинення злочинів проти громадської безпеки, злочинів сепаратистської, екстремістської та терористичної спрямованості;

- надають допомогу в здійсненні розшуку осіб, які вчинили злочини проти громадської безпеки, ухиляються від слідства й суду;

- вживають заходів щодо вилучення з незаконного обігу зброї, вибухівки та боєприпасів;

- здійснюють попередження та швидке припинення конфліктів, що виникають між різними групами населення, передусім тих, які підтримують проросійські чи антиукраїнські гасла, тощо;

- виявляють та усувають причини, що сприяють підготовці та вчиненню злочинів проти громадської безпеки;

- забезпечують співпрацю патрульної поліції з громадськими організаціями й активістами, спрямовану на отримання підтримки дій поліції щодо недопущення вчинення терористичних, сепаратистських чи інших збройних виявів;

- здійснюють перевірку підозрілих автомобілів на предмет їх незаконного заволодіння та наявності в них предметів, що засвідчують причетність до діяльності незаконних збройних формувань та їх фінансування тощо [151].

Таким чином, підсумовуючи викладене та цілком поділяючи думку А. А. Дмитрієва, можемо дійти висновку, що на новостворені підрозділи

кримінальної поліції НПУ покладено важливі обов'язки з протидії організованій злочинності в усіх її виявах. Поставлені завдання потребують:

- здійснення грамотного та дієвого контролю за діяльністю підлеглих керівниками підрозділів кримінальної поліції;
- володіння значним обсягом знань чинного законодавства й оперативно-розшукової роботи, оперативної роботи, наявності відповідних моральних та індивідуальних якостей у працівників підрозділів кримінальної поліції [46, с. 86].

Взаємодія представників правоохоронних органів під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань має ґрунтуватися на принципах законності, самостійності, процесуальної незалежності та персональної відповідальності за точне виконання погоджених заходів.

Військовослужбовці НГУ також роблять вагомий внесок у розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Для прикладу, продовжуючи нести службу в складі Об'єднаних сил на Сході держави, лише упродовж одного тижня вони затримали на стаціонарних і мобільних блокпостах 16 осіб за вчинення злочинів, 13 із них – за підозрою в співпраці з НЗФ [140].

Результат протидії фінансуванню НЗФ передбачає системну взаємодію оперативних підрозділів правоохоронних органів і ДСФМ України, яка реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [152].

Відповідно до частини 1 статті 17 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний зупинити проведення фінансової операції, якщо її учасником або вигодоодержувачем за нею є особа, яку включено до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності, і в день зупинення повідомити спеціально уповноваженому органу в установленому законодавством порядку про це, тобто ДСФМ України, а також

правоохоронним органам, уповноваженим приймати рішення відповідно до КПК України [149].

Щорічно ДСФМ України стосовно фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму або проведеними за участю осіб, які публічно закликають до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або зміни меж території чи державного кордону України, готує та направляє до правоохоронних органів узагальнені матеріали. У них зазначають суму фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів, здобутих злочинним шляхом та учиненням інших злочинів, визначених КК України. Також з метою виявлення активів так званих високопосадовців «ДНР» та «ЛНР» ДСФМ України здійснює ідентифікацію та встановлення рахунків зазначених осіб у банківських установах України.

Водночас ДСФМ України активно співпрацює з міжнародними інституціями, такими як Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (FATF), Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), Європейський Союз, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Егмонтська група підрозділів фінансових розвідок, Організація Об'єднаних Націй. Також ДСФМ України приділяє значну увагу роботі в межах Комітету MONEYVAL як ключового офісу Ради Європи з питань боротьби із відмиванням коштів та фінансуванням тероризму [72].

ДСФМ України спільно з СБУ безпосередньо в районах проведення ООС на території Донецької та Луганської областей проводять низку скоординованих оперативно-розшукових та контртерористичних заходів, спрямованих на боротьбу з фінансуванням сепаратизму, тероризму й НЗФ.

Високий рівень ризику присвоюють клієнтам, включеним до сформованого ДСФМ України Переліку осіб, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності, або щодо яких застосовано міжнародні санкції, та клієнтам, стосовно яких у суб'єкта виникають підозри, що вони здійснюють або причетні до фінансування тероризму чи діяльності НЗФ.

Зокрема, посиленою є увага до клієнтів: неприбуткових або благодійних організацій (крім благодійних організацій, що діють під егідою міжнародних організацій); публічних діячів або пов'язаних із ними осіб, передусім тих, що мають широкі владні повноваження в Україні; резидентів країни, що підтримують терористичну діяльність; керівників або засновників громадської чи релігійної організації, благодійного фонду, іноземної некомерційної неурядової організації, її філіалу чи представництва, що діють на території України; осіб, діяльність яких пов'язана з інтенсивним обігом готівкових коштів; що проводять операції з грошовими коштами або іншим майном виключно через представника, який діє за довіреністю; що здійснюють розрахунки за операціями з використанням інтернет-технологій, електронних платіжних систем, систем грошових переказів чи інших альтернативних систем віддаленого доступу, що унеможливають проведення повної ідентифікації відправника/одержувача коштів); які не надають суб'єкту додаткових відомостей, передбачених відповідними внутрішніми документами; щодо яких наявні сумніви у достовірності поданих ними документів або раніше наданих ідентифікаційних даних [119, с. 68–69].

Отже, належне виявлення та розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань неможливе без ефективної взаємодії правоохоронних та інших компетентних органів і підрозділів, конкретних суб'єктів, виконання ними поставлених завдань, пов'язаних з отриманням доказів. Протидія сучасній злочинності була й залишається одним із пріоритетних і, водночас, складних завдань, що стоять перед правоохоронними органами. Вона дає змогу підвищити рівень інформаційного забезпечення, з'ясувати причини, умови порушень, скоротити обсяги перевірок, забезпечуючи високу результативність [18, с. 240].

Таким чином, саме шляхом активізації налагодженої багатосторонньої співпраці представників різних підрозділів правоохоронних органів процесуальна діяльність може бути здійснена своєчасно, оперативно й ефективно.

Висновки до розділу 2

Від правильного розуміння та формулювання організаційно-тактичних основ розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, залежить якість виявлення, вилучення, дослідження та використання фактичних даних, що мають значення для встановлення й доказування всіх обставин вчиненого злочину.

На початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, основним завданням слідчого є виявлення в досліджуваній події ознак діяльності такого формування. Для вирішення цього питання необхідно орієнтуватися в типових ознаках організованої злочинності та специфічних ознаках, властивих окремим видам злочинів (наприклад: зухвалість злочину, ознаки його ретельного планування; наявність слідової картини вчиненого злочину, яка вказує на озброєність його виконавців; ретельно продуманий вибір об'єктів злочинного посягання; наявність відпрацьованих схем фінансування злочинної діяльності; високий рівень технічного забезпечення НЗФ; заперечення своєї причетності до злочинної діяльності, навіть всупереч очевидним фактам тощо). Залежно від отримання відомостей за окресленими ознаками виявляють й інші ознаки, що свідчать про вчинення злочину саме членами НЗФ. Для цього спочатку встановлюють факт вчинення злочину групою осіб, далі – їх попередню змову й сталість цієї групи, а потім – згуртованість у НЗФ.

З огляду на обставини, що потребують встановлення на початковому етапі розслідування, може бути висунуто загальну версію – про наявність НЗФ, його цілі, склад, злочини, вчинені його членами. Надалі формулюють як загальні, так й окремі версії, що ґрунтуються на конкретних фактичних даних, зібраних у кримінальному провадженні.

До факторів, які призводять до того, що розслідування створення НЗФ залишаються нерозкритими, належать, зокрема: складна суспільно-політична обстановка в регіоні; вчинення більшості злочинів на тимчасово не підконтрольній Україні території та відсутність на ній державних правоохоронних органів;

несформованість практики застосування відповідних положень КК й КПК України та досвіду роботи в умовах «гібридної» війни; несвоєчасність проведення слідчих (розшукових) дій у зв'язку з віддаленістю або недоступністю місця проведення; переховування осіб, які вчинили злочини, на території «ДНР» та «ЛНР», з метою уникнення від кримінальної відповідальності; низький рівень довіри населення до органів досудового розслідування тощо. У цих умовах нагальною є взаємодія як спільна, узгоджена за часом, способами, засобами діяльність підрозділів НПУ, СБУ, ГПУ, ЗСУ, НГУ та ДСФМ України, спрямована на досягнення спільної мети, а саме здійснення досудового розслідування щодо НЗФ в умовах збройного конфлікту.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ

3.1. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій

Під час розслідування злочинів важливе значення має успішне проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання доказів у кримінальному провадженні. Ці дії спрямовані на отримання фактичних даних, на підставі яких слідчий встановлює наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню, та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження, перевірки вже отриманих доказів з метою їх оцінки з позицій належності й допустимості.

Низка авторів доповнює оприлюднене на той час у юридичній літературі визначення про те, що слідчі дії – це регламентовані нормами кримінально-процесуального права та здійснювані в межах кримінального судочинства уповноваженою на те особою, а також забезпечувані заходами державного примусу та супроводжувані необхідним документуванням процесуальні дії, які становлять комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, спрямованих на отримання, дослідження та перевірку доказів. Будь-яка слідча дія передбачена і врегульована в КПК України, а отже, є процесуальною дією [8, с. 155], що, на наш погляд, цілком відповідає умовам сьогодення.

Потреба в проведенні певної слідчої (розшукової) дії або їх сукупності визначена конкретною слідчою ситуацією – умовами, в яких у конкретний момент здійснюють розслідування, тобто тією обстановкою, в якій протікає процес доказування [10, с. 70].

Таким чином, успіх роботи слідчого залежить від того, наскільки він тактично грамотно застосовує криміналістичні рекомендації з розслідування окремих видів злочинів і проведення окремих слідчих (розшукових) дій [73, с. 28].

З метою отримання достовірних даних під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в окремих районах Донецької та Луганської областей пропонуємо такий алгоритм слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій:

а) огляд місця події для вилучення предметів і речей, що містять на собі сліди злочину, з подальшим внесенням відомостей до ЄРДР;

б) призначення вибухотехнічної і трасологічної експертиз за вилученими під час огляду місця події предметами та зібраними матеріалами з метою встановлення дистанції, напрямку обстрілу, виду й калібру вилучених мін, снарядів, ракет тощо, призначення інших видів експертиз;

в) направлення запитів до Військової служби правопорядку та штабу ООС щодо надання інформації про розташування під час обстрілу лінії розмежування між ЗСУ й терористичними організаціями. Відповіді на ці запити нададуть реальну можливість визначити місце вчинення злочину й інші відомості щодо події злочину як обставини, яка підлягає доказуванню, відповідно до пункту 1 частини 1 статті 91 КПК України;

г) затримання підозрюваних з метою подальшої передачі їх безпосередньо й вилучених у них речей та документів уповноваженим органам досудового розслідування;

д) установлення базових станцій операторів мобільного (рухомого) зв'язку, що обслуговують певну територію, і можливих напрямів руху особи, яка причетна до злочину, а також інших місць, на яких можуть бути виявлені його матеріальні сліди. Завдяки отриманій у такий спосіб інформації можна встановити, що особа перебувала саме на цій території, встановити її зв'язки й використати отримані фактичні дані для перевірки висунутих версій та одержаних від цієї особи показань;

- е) допити потерпілих і свідків, одночасні допити двох чи більше вже допитаних осіб про обставини злочину, отримані ушкодження, обсяг завданої шкоди;
- ж) призначення судово-медичної експертизи щодо встановлення тяжкості й характеру тілесних ушкоджень, причин смерті;
- и) проведення інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення всіх обставин вчинення розслідуваного злочину.

За підсумками проведеного нами анкетування, слідчі НПУ найефективнішими під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань вважають такі слідчі (розшукові) дії (за умовами анкетування, відповідь на це питання може охоплювати декілька варіантів): допит – 157 (84,7 %); огляд, зокрема місця події та пред'явлення для впізнання, – по 111 (60 %); обшук – 102 (55,1 %); освідування – 46 (24,9 %); призначення експертизи – 28 (15,1 %); слідчий експеримент – 19 (10,2 %) (додаток А). Ці відомості повною мірою кореспондуються з результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень, відповідно до яких найчастіше серед слідчих (розшукових) дій, зокрема невідкладних, проводять огляд і допит, зрідка – пред'явлення для впізнання, обшук, освідування, а також призначають різні види судових експертиз. Зокрема, допит як засіб отримання доказів використовують в 100 % кримінальних проваджень (додаток Б).

Особливості проведення допиту підозрюваного. Цілком слушною видається думка Є. Д. Лук'янчикова, згідно з якою для викриття злочинних угруповань і розкриття вчинених ними злочинів потрібно розробляти та проводити складні тактичні комбінації. Під час їх проведення здійснюваний психологічний вплив на протидіючу сторону повинен сприяти формуванню в неї хибного уявлення щодо окремих подій, фактів, осіб і призвести до вчинення поспішних помилкових дій [109, с. 207]. Водночас однією з вагомих причин того, що низку злочинів розслідують недостатньо якісно, є неналежна підготовка слідчого до проведення допиту підозрюваного та невикористання ним рекомендованих у кожній ситуації тактичних прийомів. Не є винятком і кримінальні провадження з розслідування

створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Відповідно до результатів проведеного нами анкетування слідчих НПУ, допитувані підозрювані майже в половині випадків (44,9 %) не мають наміру давати правдиві показання. Зокрема, 46 (24,9 %) слідчих зазначили про відмову підозрюваних давати показання й відповідати на питання; 19 (10,2 %) з них зауважили, що підозрювані дають свідчення про свою участь й участь інших осіб у вчиненні злочину, що не підтверджується під час їх перевірки, а 18 (9,7 %) – що підозрювані дають завідомо неправдиві свідчення. Тож сподіватися на ситуацію, про яку зазначають 102 (55,1 %) слідчих, коли підозрювані будуть давати правдиві свідчення, сприятимуть розслідуванню, нададуть інформацію про інших осіб, які вчинили цей злочин, що буде підтверджено під час її перевірки (додаток А), чи на ситуацію, за якою 83 % осіб, які виконують другорядні ролі в структурі НЗФ, під час досудового розслідування свою вину визнають повністю (додаток Б), не варто.

Отже, допит без належної підготовки неминуче буде поверхневим і не дасть змогу отримати належну інформацію; перевірити наявні оперативні відомості, з'ясувати роль і значення виявлених речових доказів; отримати фактичні дані про злочинну діяльність як організатора (керівника) НЗФ, так і всіх його учасників, що визначає перспективи та хід подальшого розслідування.

Криміналістичне значення показань підозрюваного полягає в тому, що вони є основою для висунення та перевірки версії, а також головними джерелами доказів під час формулювання обвинувального акта; створюють цілісне уявлення про вчинений злочин, пояснюють сутність інших доказів, що містять окремі відомості про обставини вчиненого злочину.

Допит підозрюваного – це слідча (розшукова) дія підвищеного тактичного ризику, оскільки неможливо передбачити наслідки її проведення. Тому слідчому необхідно враховувати конкретну ситуацію, унаслідок якої постала необхідність її проведення [226, с. 152]. Слідчий має зібрати якомога більше відомостей про особу допитуваного та його відносини з іншими учасниками НЗФ. У жодному разі не варто нехтувати письмовий план допиту. Найкращих результатів можна

досягти, застосовуючи під час допиту відеозапис. Відеофонограми можуть стати об'єктами комплексної фонетико-психологічної експертизи, що в подальшому дозволить ефективніше вирішувати питання про емоційний стан допитуваного, використовуючи як мовні, так і зовнішні прояви психічного стану [79, с. 123].

Крім цього, слід акцентувати увагу на можливості використання психологічного аналізу. Зокрема, А. Р. Лонщикова зазначила, що підготовка до проведення допиту є складним і багатокомпонентним завданням, тому доцільно використовувати спеціальні методи виявлення, нейтралізації та подолання протидії з урахуванням психології підозрюваного [107, с. 11].

Таке положення цілком засвідчують результати анкетування, проведеного А. М. Безносюком. Цей автор вважає важливою передумовою отримання від підозрюваного й обвинуваченого правдивих показань налагодження з ним психологічного контакту. Його встановленню надають виняткового значення як слідчі (83,4 % опитаних пов'язують з налагодженням психологічного контакту з підозрюваним й обвинуваченим отримання достовірних показань), так і засуджені (66,7 % учасників анкетування підтвердили, що дача ними правдивих показань була зумовлена зазначеною обставиною) [9, с. 82].

Планування проведення допитів безпосередньо залежить від особливостей криміногенної ситуації, яка склалася в зоні дії НЗФ, зокрема:

1) частина осіб перебуває в стані пасивної участі в НЗФ, переходується від правоохоронних органів і готова до виконання злочинних вказівок керівників НЗФ;

2) члени НЗФ ніколи не діють самотійно – обов'язковою є участь організаторів, співвиконавців, а можливо, й пособників;

3) найактивнішими учасниками НЗФ є особи, які раніше вчиняли інші тяжкі й особливо тяжкі злочини (викрадення людей, убивства, бандитизм). У зв'язку із цим заява учасників НЗФ про те, що вони діяли самотійно, у більшості випадків є неправдивою.

Вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що більшість обвинувачених (87 %) у злочинах цієї категорії справ під час судового засідання заявляли, що показання, надані ними на досудовому розслідуванні, отримані внаслідок застосування до них недозволених методів розслідування (додаток Б). Для запобігання таким заявам та їх спростування, на наш погляд, доцільно:

1. Зазначати в протоколі допиту про факт добровільної дачі показань, без примусу. Це речення наприкінці протоколу слід запропонувати внести допитуваному власноручно й засвідчити підписом.

2. Запропонувати допитуваному власноручно скласти плани (схеми), що пояснюють його участь у злочинній діяльності, наприклад, план дислокації учасників НЗФ перед нападом на об'єкт, схему конструкції вибухового пристрою та місце його закладення, перебування на момент вибуху, розташування схованок зі зброєю тощо.

3. Зробити аудіо- або відеозапис показань, у яких допитуваний вільно й докладно розповідає про свою злочинну діяльність. Крім досягнення зазначеної мети, аудіо-, відеофіксація проведення допиту дає змогу: повно й інформаційно насичено скласти підсумковий протокол; проаналізувати під час повторного прослуховування (перегляду) аудіо-, відеозапис, встановити суперечності в показаннях і вжити заходів для їхнього усунення; спланувати тактичні прийоми проведення подальших допитів у випадку виникнення конфліктної слідчої ситуації; за наявності пауз (або суто часових, або заповнених набором слів, позбавлених сенсу) зазначити запитання, відповіді на які є для допитуваного найскладнішими, і зосередити на них увагу під час подальших допитів; ефективно (передусім це стосується психологічного впливу) використовувати отримані аудіо-, відеозапис або його фрагменти під час допиту осіб, які дають неправдиві показання в тому самому кримінальному провадженні, з метою їх викриття.

4. Залучати до участі під час допиту особу, яка володіє спеціальними психологічними знаннями, – практичного психолога як консультанта або

спеціаліста. Досвід такої співпраці вже давно успішно використовують у низці країн світу.

Не менш важливим з тактичного погляду є правильний вибір прийомів, що мають бути використані під час допиту. Тактичні прийоми допиту підозрюваного докладно висвітлено в літературі, тому вважаємо за доцільне зупинитися лише на деяких з них, які, з огляду на проведене анкетування слідчих, найбільш доцільні для застосування в умовах ООС.

Ефективним тактичним прийомом є використання вже наявних доказів під час допиту. Він полягає в реалізації наявних у розпорядженні слідчого доказів шляхом як безпосереднього їх пред'явлення, так й опосередкованого ознайомлення допитуваного з інформацією з метою тактичного впливу на зайняту допитуваним хибну позицію та отримання від нього об'єктивних показань, що відповідають дійсності.

Правомірність використання доказів під час допиту дає підстави пред'являти допитуваному речові докази й документи, оголосити фрагменти протоколів слідчих (розшукових) дій, відтворити аудіо- й відеозапис тощо.

До умов, що визначають правомірність використання доказів під час допиту, належать такі з них:

- докази мають бути допустимими, тобто отриманими відповідно до положень КПК України;
- коментарі слідчого під час пред'явлення доказів не мають містити навідних запитань;
- пред'явлення конкретних доказів і показання допитуваного із цих питань повинні бути зафіксовані в протоколі.

Реалізуючи певні тактичні цілі, слідчий може:

- пред'являти допитуваному будь-який протокол проведеної за цим кримінальним провадженням слідчої (розшукової) дії. Припустимо використовувати для цієї мети матеріали додаткових засобів фіксації, які розглядають як додатки до протоколів відповідних слідчих (розшукових) дій, невід'ємною частиною яких

є матеріали аудіо- та відеозйомки, плани, схеми, креслення, малюнки. Причому відповідно до обраної тактики допиту аудіо- і (або) відеозапис можуть бути пред'явлені цілком або фрагментарно;

– подавати речовий доказ або разом із процесуальним документом, що пояснює, як саме цей предмет залучено до кримінального провадження (протоколами огляду місця події, обшуку), або з висновком експерта, що його досліджував.

Метою використання доказів під час допиту є: конкретизація і деталізація показань; викриття неправди; усунення свідомої омани. Якщо допитуваного підозрюють у вчиненні декількох нерозкритих злочинів, цілком слушно зазначає В. Г. Лукашевич, одразу пред'являти докази за всіма епізодами недоречно. Тактично обумовленим є послідовне пред'явлення матеріалів, що підтверджують вину підозрюваного, починаючи зі злочину, який найбільше підтверджений зібраними доказами, а вже потім переходити до інших епізодів [108, с. 54].

На підставі вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень можна стверджувати, що для учасників НЗФ характерною є дача завідомо неправдивих показань, що є стереотипними на кшталт: «Справді перебував у складі НЗФ, але особисто взагалі не мав зброї, не виявляв збройного опору..., одразу після початку бойових дій був поранений і не брав участі в збройному опорі..., насильно залучений у НЗФ і за першої нагоди добровільно здався (мав намір здатися) у полон...» тощо (додаток Б). Пред'явлення таким особам показань, що викривають їхню неправдивість (свідків або інших осіб, які разом з ними були учасниками НЗФ), чинило на них значний психологічний вплив і змушувало частину допитуваних надавати правдиві свідчення.

Основні тактичні рекомендації пред'явлення доказів під час допиту зводять до таких: обрати слушну мить для пред'явлення доказів, коли напруження, у якому майже завжди перебуває допитуваний, є найвищим, одночасно використовуючи фактор раптовості. Під час повідомлення членом НЗФ вигаданих відомостей доцільно не переривати його, а дозволити йому закінчити надання неправдивих даних, максимально деталізуючи його показання. Згодом достатньо

легко можна викрити його в неправдивих показаннях під час повторного допиту. Є й інший варіант вирішення цієї ситуації: після отримання відомостей, що не відповідають дійсності, пред'явити докази, що повністю або частково спростовують щойно надані показання. Але цей тактичний прийом, що іменують допущенням легенди, може бути реалізований лише за наявності в слідчого доказів, що заперечують об'єктивність показань підозрюваного.

Протилежним до цього тактичного прийому є миттєве викриття неправдивих відомостей. Його зміст полягає в тому, що під час проведення допиту раптово переривають вільну розповідь про вигадані обставини й ставлять конкретні питання, що стосуються уточнення вже встановлених епізодів злочинної діяльності допитуваного та інших членів НЗФ або характерних її особливостей.

Під час допиту члена НЗФ, який взагалі відмовляється від дачі показань, слід спробувати з'ясувати й усунути мотиви, на яких ґрунтується ця позиція. Рекомендують допомогти йому усвідомити, що мовчання не дасть змоги захистити свої інтереси й погіршить становище в порівнянні з іншими учасниками злочину. Не варто спонукати до «щиросердечного каяття». Як слушно зазначає М. О. Яковенко, це призведе до формування у допитуваного враження, ніби слідчий неспроможний довести його вину в інший спосіб. Унаслідок таких дій одержують протилежний ефект, коли позиція підозрюваного спрямована на ухилення від надання правдивих показань [226, с. 155].

Зокрема, доцільно роз'яснити, що зайнята допитуваним неправильна позиція може призвести до більш суворого покарання, оскільки не буде враховано пом'якшуючі вину обставини, які він може повідомити, а також можливе викривлення дійсності подій іншими учасниками НЗФ у не сприятливий для допитуваного бік.

Важливо не загострювати увагу на запитаннях, що найбільше цікавлять слідчого. Їх варто ставити, по-перше, паралельно з питаннями про другорядні деталі злочинів, вчинених допитуваним; по-друге, байдужим тоном, не виявляючи зацікавленості в отриманні певних відповідей. Відтворювати події злочинів, що

трапилися за участю допитуваного, доцільно в хронологічному порядку. Якщо показання явно є заздалегідь заготовленими, питання слід ставити з розривом у часі й обставинах вчинення злочинів.

Якщо допитуваний займає позицію суцільного заперечення своєї участі в НЗФ або у вчиненні інших злочинів, доцільно обрати тактику постановки запитань, на які підозрюваний повинен дати позитивні відповіді, а потім поступово перейти до виявлення суті справи.

Нами розроблено орієнтовний перелік запитань, які необхідно ставити підозрюваному у зв'язку із вчиненням ним злочинних дій. Це надасть можливість слідчому, навіть у випадку проведення допиту без належної його підготовки, в алгоритмічному порядку встановити важливі обставини створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. До переліку належать такі питання, розміщені в оптимальній послідовності їх постановки:

- чи дає він свої показання добровільно, чи на нього здійснено який-небудь тиск;
- де, коли, за яких обставин він вступив до лав НЗФ;
- яку конкретно мету переслідувало НЗФ, чи намагалося воно боротися за окреме державне утворення чи метою НЗФ було вчинення злочинів – розбійних нападів, крадіжок, захоплення заручників для збагачення, або і те, й інше;
- вступ до лав НЗФ був добровільним чи примусовим;
- якщо вступив у лави НЗФ добровільно, то чим керувався;
- хто саме запропонував вступити в НЗФ, чи був він рядовим учасником, чи одним з лідерів НЗФ, прихильником якоїсь релігії, громадянином України чи іноземцем, як він відрекомендувався під час вербування;
- які функції в НЗФ виконувала особа, яка запропонувала вступити в НЗФ, які злочинні дії вчиняла, у яких бойових зіткненнях конкретно брала участь, чи була поранена, де перебуває нині;

- яку винагороду за участь у НЗФ було обіцяно, чи платили гроші (у якій валюті) та як саме: почасово або за знищення одиниці бойової техніки, убивство військовослужбовця (співробітника поліції) тощо;
- чи виконували обіцянки, чи не виявилися отримані гроші підробленими, як ними розпорядилися;
- коли, від кого та яку зброю було отримано після вступу в НЗФ; якщо зброю було надано не відразу, то з якої причини;
- чи проходила особа, вступивши в НЗФ, навчання в навчальному центрі, де він розташований (в Україні чи за її межами), хто був інструктором, у стрільбі з яких видів зброї тренувалися, чи вивчали мінно-підривно справу, рукопашний бій, скільки часу тривало навчання;
- у який конкретно підрозділ НЗФ було зараховано особу, чи вимагали перед вступом скласти які-небудь присяги, якщо так, то яким був відповідний ритуал;
- хто стояв на чолі підрозділу, його чисельність, озброєність, засоби зв'язку, спостереження, які порядки діяли в підрозділі НЗФ, як підтримували дисципліну, чи було передбачено заходи заохочення та покарання;
- чи було структуровано підрозділ, якщо так, то які групи до нього належали, які функції виконували, хто очолював (групи снайперів, кулеметників, гранатометників, розвідки, зенітних комплексів і диверсійно-розвідувальні групи);
- чи видавали після вступу в НЗФ якесь посвідчення, що в ньому зазначено, за чийм підписом його видано, де воно наразі зберігається;
- де розміщено пункт постійної дислокації підрозділу, куди, навіщо, за яким маршрутом, за допомогою яких засобів пересувалися;
- чи вступав підрозділ у бойові зіткнення із ЗСУ, якщо так, то де й коли, чим воно закінчилося, яких втрат зазнав;
- які конкретно дії (коли, де, разом з ким) були вчинені ним у складі НЗФ: застосовували зброю в бойових зіткненнях, яку саме, проти кого, з яким ефектом; проводили розвідку дислокації військових підрозділів, постів, кому передавали отриману інформацію; брали участь в облаштуванні оборонних споруд (окопів,

траншів, бліндажів); доглядали за пораненими; готували їжу; опікувалися полоненими або особами, узятими в заручники; закладали фугаси й підривали їх;

– чи вчиняла особа в інтересах НЗФ: підпільне виготовлення зброї (якої), наприклад, мінометів з карданного валу автомашини «Камаз»; підпільне виготовлення підроблених грошей, документів (яких саме); підпільне друкування літератури релігійного змісту, листівок (якого змісту); підпільне радіо- або телемовлення; незаконний обіг наркотичних засобів, зокрема виготовлення героїну в підпільних лабораторіях; облаштування схованок зі зброєю. Якщо так, то де розташовувалися зазначені пункти, хто ще брав участь у цих незаконних діях, скільки було виготовлено зброї, підроблених грошей, друкованої продукції, кому їх було передано (указати на карті місце розташування пунктів, намалювати схематичний план);

– у який спосіб здійснювали постачання НЗФ продуктами, зброєю, боєприпасами, вибуховими речовинами, амуніцією, як і від кого вони надходили в НЗФ;

– чи відвідували поодинокі або в групі населені пункти з метою з'ясування ставлення мешканців до НЗФ, ЗСУ, чи закликали їх до зміни конституційного ладу або території держави (які населені пункти, коли, скільки разів, конкретно з ким), яким був результат перемовин з населенням, чи записували розмову на змінні носії інформації, кому їх передали згодом, де вони можуть зараз знаходитися;

– чи встановлювали на території, що тимчасово знаходилася під контролем НЗФ, неконституційний порядок, наприклад, незаконне привласнення функцій виконавчої, судової влади керівниками НЗФ, репресії мирних жителів, насильницька мобілізація їх на риття окопів, примус до вступу в НЗФ;

– чи вчиняла особа терористичні акти, де, коли, скільки разів, проти кого вони були спрямовані, з ким спільно діяли, за допомогою яких вибухових пристроїв, який був спосіб підриву (указати на схемах місцевості місце закладення кожного вибухового пристрою, зобразити їхні конструкції з глибиною закладення), хто передав вибуховий пристрій, де його ховали до встановлення;

– чи проникала особа у населені пункти або в райони дислокації ЗСУ під виглядом мирного жителя, з якою метою, яке конкретне завдання керівників НЗФ виконувала або вирішила тимчасово припинити незаконну діяльність;

– чи повернулася він до активної протиправної діяльності після тимчасової бездіяльності, за чиїм наказом, коли, де;

– чи була поранена, куди, скільки разів, у процесі яких бойових зіткнень, де лікувалася: дома, у родичів, знайомих, у підпільних шпиталях (указати на схемі місце їх розташування), хто входив до лікарського персоналу, звідки надходили медикаменти, як довго тривало лікування, чи лікувалася за кордоном, де саме, як туди потрапила, через територію яких держав, із чією допомогою;

– кого особа залучила до НЗФ, із власної ініціативи чи за наказом, хто віддавав такі накази, чи отримувала винагороду за вербування нових членів НЗФ;

– чи був зв'язок з українськими або іноземними організаціями, міжнародними терористичними групами, як цей зв'язок здійснювали, чи надавали вони допомогу, в чому вона полягала, як надходила в НЗФ;

– чи виїжджала особа за кордон, куди саме, у який спосіб, на який термін, з ким конкретно контактувала, який був результат цих контактів;

– чи перетинала кордон України, нелегально або за допомогою влади сусідніх держав, яких саме, чи була ця допомога безоплатною або на інших засадах, пересувалася під власним іменем чи за підробленими документами, хто їх постачав;

– чи знала влада держав, де особа лікувалася від поранень, вела перемовини, перебувала на відпочинку, про її приналежність до НЗФ, що діють на території України, якщо знала, то яка була їхня реакція на це;

– чи входили до складу учасників НЗФ, крім громадян України, особи, які виконували функції найманців та найманці з інших країн (хто саме, їхні імена, позивні, з якої країни прибули, якою конкретно діяльністю займалися у НЗФ;

– чи утримували в НЗФ осіб, які виконували роботу примусово, військовослужбовців, які потрапили в полон, співробітників поліції або викрадених заручники, якщо так, то:

1) чи брала особа участь у викраденні людей, кого саме, коли, де, хто вказав на об'єкт викрадення, хто ще брав участь у цій акції;

2) у яких умовах утримували полонених й заручників, як поводитися з ними, яку роботу змушували робити, як забезпечували харчуванням, хто опікувався;

3) чи здійснювали спроби обміняти полонених, на яких умовах, чим вони закінчилися;

4) чи одержували викуп за звільнення заручників, у якій сумі, за кого саме, як здійснювали передачу викупу;

5) чи проводили страти полонених, кого саме, у який спосіб, де, скільки було страчених, де поховано трупи (указати на карті, накреслити схему поховання), хто брав участь у страті, де ці особи перебувають, чи фіксували страти на змінні носії інформації, з якою метою, де, у кого нині можуть знаходитися ці носії;

6) чи були факти переходу полонених на бік НЗФ або добровільного вступу в НЗФ жителів інших регіонів України, іноземних країн, кого саме, які отримували позивні, які злочинні дії вчиняли;

– чи знає особа про обставини, що пом'якшують покарання за вчинений злочин або звільняють від відповідальності за його вчинення, яке рішення вона може прийняти з цього приводу (за необхідності роз'яснити зміст відповідних статей КК); чи відомо їй про спеціальну програму «На тебе чекають вдома». Зміст цієї програми передбачає заходи щодо повернення на підконтрольну Україні територію та звільнення від кримінальної відповідальності громадян, які добровільно відмовилися від участі в НЗФ «ДНР/ЛНР». Станом на початок 2019 року, за офіційними даними СБУ, нею скористались понад 360 осіб [171].

Тактичні прийоми не можуть бути одноманітними для всіх ситуацій, що виникають під час допиту. Криміналістика завжди пропонує гнучку систему рекомендацій, що дають змогу обрати ті з них, що найточніше відповідають

реальній ситуації. На цій особливості тактичних прийомів свого часу слушно акцентував увагу Р. С. Белкін, який стверджував, що спроби знайти універсальне обґрунтування тактичних прийомів приречено на поразку [11, с. 165].

Особливості проведення допиту свідків. Під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань вкрай важливим є вчинення комплексу дій зі встановлення осіб, які мають будь-яку інформацію про подію розслідуваного злочину, або осіб, причетних до нього, а також з отримання від них достовірних показань. Успіх у вирішенні цього питання, на наш погляд, залежить від ставлення свідка:

1) до дій НЗФ, спрямованих проти ЗСУ (схвалення, несхвалення, байдуже ставлення);

2) безпосередньо до того або іншого учасника НЗФ: родич, знайомий, шанована в родині людина, особа, яка становить небезпеку у сенсі помсти за співробітництво з представниками правоохоронних органів;

3) до ідеології учасників НЗФ, наприклад, прихильників окупації РФ частини України;

4) до конкретних дій, вчинених членами НЗФ щодо нього особисто, родичів, його житла, майна: чи завдали ці дії яку-небудь шкоду (відібрали продукти харчування, майно, насильно завербували у свої лави родичів тощо) або, навпаки, мали позитивний вплив;

5) до правоохоронних органів держави загалом і до конкретного слідчого, оперативного працівника, прокурора зокрема.

Усі ці фактори слід неодмінно враховувати під час формування доказів під час розслідування злочинів розглядуваної категорії. Оскільки ці злочини вчиняють відкритим способом, важливим завданням слідчого є актуалізація пам'яті очевидців злочину для встановлення зовнішніх ознак особи. Носієм інформації, за допомогою якої моделюють зовнішність особи, є пам'ять свідка, що становить процес організації та збереження минулого досвіду для його повторного використання в діяльності й повернення до сфери свідомості. На думку

С. П. Бочарової, пам'ять – це здатність створювати умовні зв'язки, зберігати й оживляти сліди цих умовних зв'язків. Фізіологічним механізмом пам'яті, зазначає ця авторка, є асоціації, в основі яких лежить зв'язок між окремими фактами та явищами, відображеними у свідомості людини. Її актуалізація відбувається за схожістю, спорідненістю та контрастом, що також є процесом відображення [21, с. 5, 69, 86].

Аналіз матеріалів слідчої практики засвідчує, що фіксація ідеальних слідів, отриманих із показань потерпілих і свідків, у 44 % випадків обмежена лише складанням протоколу, в якому опис ознак зовнішності людини здійснюють шляхом використання методу словесного портрета (додаток Б). Такий підхід, зауважує М. О. Яковенко, не є ефективним, оскільки отримана інформація є знаковою і викладена за допомогою символів, а це унеможлиблює її візуальне відображення. Тому основним напрямом удосконалення матеріалізації ідеальних слідів, продовжує цей автор, є застосування науково-технічних засобів, зокрема під час моделювання суб'єктивного портрета злочинця зі слів потерпілого або свідка. Безумовно, портрет злочинця, складений за цим методом, не є підставою для повної ідентифікації особи. Ці дані є надзвичайно важливими для пошукової діяльності слідчого, стають важливою орієнтуючою інформацією, що може сприяти розкриттю будь-якого злочину [226, с. 149]. Водночас, у практичній діяльності з розслідування злочинів непоодинокими є випадки складання такого суб'єктивного портрета особи, що має разючу схожість із реальною її зовнішністю.

Свідками під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань переважно є: співробітники поліції, військовослужбовці ЗСУ чи НГУ, які чергували на блокпостах, брали бойовиків у полон, виявляли схованку зі зброєю, підпільний цех з виготовлення озброєння, нелегальну радіо- або відеостудію, закладені бойовиками фугаси – 52 %; мешканці населених пунктів, що перебували тимчасово під контролем НЗФ, узяті в полон і згодом звільнені, заручники й інші особи – 23 %; мирні жителі, які

спостерігали подію на території, що тимчасово знаходилася під контролем НЗФ, – 15 %; безпосередні учасники НЗФ – 5 %; сусіди, родичі, знайомі підозрюваних – 3 %; особи, які входили раніше в ті самі НЗФ, що й підозрюваний, – 2 %. Показання свідків, які спостерігали, як поводитися фігуранти в населених пунктах поза військовою обстановкою (чи вільно пересувалися, чи носили зброю, з ким і як спілкувалися), мають важливе значення для викриття їх участі в НЗФ. Адже під час вивчення нами матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що такі особи зазвичай заявляють: «Бойовиків зустрів випадково, розшукуючи худобу або на шляху додому, змушений був разом з ними йти в селище, зброї не носив, прагнув здатися ЗСУ, але боявся бойовиків...» тощо (додаток Б). Тож показання зазначених осіб як свідків надає реальну можливість встановити неправдивість цих показань.

Також важливі показання свідків, які разом з підозрюваними перебували в одному НЗФ. У цьому випадку підозрювані теж заявляють про випадкову зустріч з бойовиками, насильницький вступ у НЗФ, а якщо загін бойовиків вступав у збройні конфлікти із ЗСУ – то участі в бойових зіткненнях вони начебто не брали, переховувалися в печерах, підвалах, на горищах та інших місцях.

У кожному конкретному випадку показання свідків необхідно ретельно перевіряти, оскільки в умовах ООС навіть попередження про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань не можна розглядати як реальну гарантію правдивості цих показань.

До питань, які, з огляду на специфіку конкретної особистості, доцільно з'ясовувати у свідків, належать такі:

- за яких обставин спостерігав за діями конкретного учасника НЗФ;
- чи спостерігав, що конкретна особа: брала участь у бойових зіткненнях із ЗСУ, де, коли, скільки разів, які дії вчиняла; брала участь у вчиненні терористичних актів, де, коли, за допомогою чого, проти кого вони були спрямовані, які були їхні наслідки; брала участь у закликах до змінення конституційного ладу або територіальної цілісності держави (де, коли); брала

участь у виготовленні зброї, підроблених грошей, документів, друкованої продукції, у незаконному обігу наркотичних засобів; брала участь у підготовці оборонних споруд, охороні полонених, заручників, готуванні їжі для учасників НЗФ, їх лікуванні, транспортуванні зброї, спорядження, засобів зв'язку й іншого військового майна (коли, звідки, для кого); брала участь у катуванні полонених, заручників, у їхніх стратах, коли й стосовно кого конкретно ці факти траплялися, фіксувала такі сцени на відеоплівку; брала участь в організації схованок (де, з якою метою); проходила навчання з володіння зброєю, бойовими навичками, основи мінно-підривної справи; брала участь у похованні вбитих (померлих) учасників НЗФ, страчених бранців, заручників (де розташовано місця поховань, скільки там поховано трупів, указати на карті місцевості й накреслити схему поховання); вбивала поранених військовослужбовців і співробітників поліції;

– як поводитися особа в населених пунктах, що тимчасово знаходилися під контролем НЗФ: вільно пересувалася зі зброєю в руках; займалася відповідною пропагандою серед населення; здійснювала незаконно взяті на себе повноваження законодавчої, виконавчої або судової влади; відбирала в населення продукти харчування, майно, худобу; погано поводитися з населенням, улаштовувала екзекуції; чи відігравала роль керівника НЗФ (за якими ознаками) або рядового учасника; чи тренувалася в стрільбі; чи змушувала мирне населення копати оборонні споруди, вступати в лави НЗФ, займатися господарським обслуговуванням учасників НЗФ, виконувати охоронні функції;

– як цю особу називали (прізвище, ім'я, позивний) інші учасники НЗФ;

– чи брала участь особа у викраденні людей з метою отримання викупу за їх звільнення (кого, коли, де викраденого утримували, у яких умовах, яка була сума викупу, чи було її внесено, ким, коли, де, у який спосіб) або викрадених було обміняно на інших осіб (чи відбувся обмін, де, як, хто був посередником під час домовленостей);

– чи була ця особа поранена, де коли, за яких обставин, де і як довго лікувалася;

– чи підтримувала зв'язок з лідерами інших НЗФ, російськими або іншими закордонними організаціями, міжнародними терористичними центрами, чи виїжджала із цією метою за межі України, за якими документами або нелегально, хто сприяв у цьому питанні;

– за яких обставин свідок потрапив у полон до учасників НЗФ або був викрадений (якщо це сталося);

– де, у яких умовах його утримували, хто опікувався, змушував працювати, чи може він, крім зазначених осіб, упізнати кого-небудь з учасників НЗФ, з якими зустрічався, перебуваючи в неволі;

– за яких обставин його було звільнено, чи були до цього причетні члени НЗФ;

– за яких обставин було затримано осіб, які брали участь у НЗФ: шляхом добровільної здачі в полон під час бойового зіткнення, в аналогічних умовах унаслідок силового захоплення; поблизу місць вчинення терактів, закладки фугасів; унаслідок зачищення, перевірки паспортного режиму; під час вчинення інших злочинів; під час переходу державного кордону; унаслідок видачі бойовиків урядами іноземних держав; за інших обставин.

Природно, що розроблений та запропонований перелік питань підозрюваним і свідкам не є вичерпним, його може бути доповнено залежно від конкретних обставин й особи допитуваного.

Особливості проведення огляду. Важливе значення для формування сукупності доказів має огляд місця події, що проводять з метою виявлення слідів злочину, з'ясування інших обставин, значущих для розслідування будь-якого злочину загалом і розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань зокрема. Саме після його проведення слідчий отримує фактичні дані, оцінюючи які, він має реальну можливість приймати обґрунтовані процесуальні рішення (повідомлення про підозру, обрання запобіжного заходу, оголошення у розшук тощо).

Огляд місця події є однією з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій, важливість якої для розслідування злочинів аргументовано в монографічних роботах, публікаціях і навчальній літературі таких криміналістів, як В. П. Бахін, І. В. Гора, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інших.

Враховуючи розроблені в криміналістиці загальні положення та рекомендації з підготовки й проведення огляду місця події, розглянемо лише особливості його проведення під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Під час розслідування цього виду злочинів доцільно проводити огляд місця події, оскільки ця слідча (розшукова) дія надає можливість виявити й вилучити докази, які не мають повноцінних аналогів для їх заміни, а тому від успішного її проведення безпосередньо залежать результати розслідування злочину загалом.

Місце події, передусім у районах бойових зіткнень з НЗФ на тимчасово окупованій території України, не є ізольованим простором, де сліди події зберігаються впродовж тривалого часу. Наявні на ньому сліди можуть швидко зникнути внаслідок проведення військових дій, роботи саперів, переходу місця події під тимчасовий контроль НЗФ та з інших причин.

Інша проблема полягає в тому, що підозрюваних осіб, які фактично затримані військовослужбовцями ЗСУ або НГУ в зоні їх відповідальності, доставляють до слідчого через значний проміжок часу та без належного повідомлення слідчих, уповноважених здійснювати досудове розслідування. Ці обставини негативно позначаються на визначенні місця події, своєчасності проведення та результативності огляду.

Вид огляду повною мірою залежить від того, які саме протиправні дії було вчинено (створення НЗФ, керівництво ними, участь у їхній діяльності чи її фінансування тощо) та які сліди могли залишитися (територія, на якій розташовані навчальні центри, амуніція, військова техніка, озброєння різного виду, транспортні засоби, різноманітні документи тощо) [52, с. 220–221]. Залежно від

наявності цієї інформації слідчий визначає, який саме передбачений у частині 1 статті 237 КПК України вид огляду (місцевості, приміщення, речей чи документів) має бути проведено для фіксації події злочину, яким є склад його учасників, які доцільно застосувати технічні засоби, вирішує інші нагальні питання.

На думку В. М. Логи, огляд місця події, якщо воно відоме, необхідно проводити в кожному випадку незалежно від того, який проміжок часу минув з моменту вчинення злочину. Зазначене зумовлено тим, стверджує ця авторка, що така дія може дати змогу, по-перше, виявити, зафіксувати й використовувати в процесі розслідування збережені сліди; по-друге, ознайомитися з обстановкою вчинення злочину з метою висування версій про можливі шляхи підходу й відходу злочинця; по-третє, виконати низку оперативно-тактичних завдань з виявлення очевидців і свідків вчиненого злочину [106, с. 110].

Забезпечення негайного реагування на злочин, проведення якісного огляду залежить від складу СОГ, яка повинна виїжджати на місце події. Відповідно до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 7 липня 2017 року № 575, начальники ГУНП, їхніх територіальних (відокремлених) підрозділів є відповідальними за організацію своєчасного направлення на місце події СОГ у повному складі, інших працівників органу, підрозділу поліції залежно від обставин і характеру вчиненого кримінального правопорушення та доставляння за необхідності до місця події спеціалістів інших органів [68].

З огляду на досвід власної практичної діяльності, можемо констатувати, що СОГ – це ідеальна модель найоптимальнішої організації взаємодії суб'єктів розслідування злочинів. Переваги СОГ перед іншими формами взаємодії, зазначає В. М. Сакал, полягають у тому, що виявляється колективна зацікавленість у розслідуванні злочинів і відповідна мотивація кожного із членів групи. Під час діяльності СОГ психологічно формується комфортніша система міжособистісних

відносин. Члени СОГ здійснюють спільний аналіз наявних слідчих ситуацій, планування розслідування, розроблення версій, безпосередній обмін новою, розшуковою та доказовою інформацією, її оцінку, а також можливості використання, що об'єктивно налаштовує їх на роботу з більшою відповідальністю і самовіддачею. Отриману інформацію узагальнюють й аналізують у системі її взаємодоповнення та взаємозбагачення, представляють у новому якісному стані [182, с. 42].

Під час спілкування з учасниками мобільних груп слідчі підтверджували наявність значної кількості справ, що містять елементи, підслідні як НПУ, так і СБУ, а також прокуратурі. Події, що відбуваються довкола однієї потерпілої особи, або ж дії одного й того самого НЗФ можуть одночасно розслідувати і НПУ, і СБУ, і ГПУ. Якщо перші розслідують, наприклад, убивства та викрадення, вчинені певним угрупованням, то СБУ опікується злочинами проти національної безпеки, ГПУ розслідує діяльність правоохоронних органів і державних службовців, причетних до злочинів, вчинених у контексті збройного конфлікту на Сході України. Такий розподіл виключає комплексний підхід до розслідування і, з одного боку, значно знижує ефективність розслідування, проте забезпечує «керованість». Ця проблема актуалізує питання необхідності комплексного розслідування щонайменше подій у Донецькій та Луганській областях, створення відповідної міжвідомчої групи, на чому вже неодноразово акцентували увагу правозахисники та громадські активісти [203, с. 50].

Поділяючи таку позицію, вважаємо за доцільне під час проведення ООС у Донецькій та Луганській областях за спільними рішеннями керівників управлінь СБУ та ГУНП, погодженням із прокуратурою областей створювати при територіальних органах НПУ та СБУ, найбільше наближених до лінії розмежування з тимчасово не підконтрольною територією України, спеціальну СОГ, до складу якої включати слідчого управління СБУ (старший СОГ), слідчого ГУНП, працівників оперативних підрозділів цих відомств, інспектора-криміналіста, вибухотехніка (сапера), кінолога зі службово-розшуковим собакою

(за необхідності), військовослужбовців – спеціалістів у галузі ракетних військ та артилерії, військовослужбовців Військової служби правопорядку в ЗСУ (згідно з графіком, щомісяця оновленим за спільним рішенням керівництва управління СБУ, ГУНП, прокуратури області) з метою своєчасного реагування на створення НЗФ, належної фіксації доказів їхньої протиправної діяльності, документування фактів завдання матеріальної шкоди (пошкодження, руйнування будівель і споруд) тощо. Для підвищення ефективності й забезпечення повноти фіксації місця події можливо передбачити участь у складі СОГ представника групи фіксації доказової інформації військових злочинів НЗФ в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Важливим для повноти фіксації обставин створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (встановлення часу та напрямку обстрілу, складання схем, здійснення фото- й відеофіксації, опитування потерпілих, свідків тощо) є своєчасне інформування про їх вчинення. Для прикладу, непоодинокими є факти, коли про кримінальні правопорушення, пов'язані з обстрілами позицій ЗСУ, інформація надходить до чергових частин управління СБУ, ГУНП лише за декілька днів. Вважаємо, що для виправлення таких ситуацій слід зобов'язати військовослужбовців ЗСУ невідкладно інформувати Штаб ООС, чергові частини управління СБУ та ГУНП про такі факти.

Після надходження до чергової частини територіального органу НПУ інформації щодо обстрілів населених пунктів, знищення об'єктів цивільної інфраструктури, зокрема таких, що супроводжуються пораненнями чи загибеллю людей, зобов'язати оперативного чергового територіального підрозділу ГУНП негайно сповіщати про цей факт представників СОГ і чергового територіального підрозділу СБУ, який повідомляє про цей факт керівництво для сповіщення черговому територіальному штабу ООС та української сторони Спільного центру контролю і координації (СЦКК), які надають своїх представників для залучення як спеціалістів під час документування обставин події (штаб ООС – спеціалістів-артилеристів, СЦКК – спостерігачів).

Після надання представників зазначених відомств чергові територіальних підрозділів СБУ, НПУ, ЗСУ та СЦКК скоординовують спільні дії представників зазначених відомств, після чого останні виїжджають на місце події для проведення негайного огляду місця події. За необхідності до участі в документуванні залучають представників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, судово-медичних експертів та спеціалістів в інших галузях. Для підвищення ефективності та повноти фіксації місця події можливо передбачити участь у складі СОГ представника групи фіксації доказової інформації військових злочинів незаконних збройних формувань окремих районів Донецької та Луганської областей.

Завданням СОГ є виявлення, фіксація, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків і потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного й неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили [68].

Основними завдання СОГ під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є такі:

- 1) вивчення та фіксація обстановки, характеру й механізму події;
- 2) виявлення та фіксація слідів злочину. Характерною рисою огляду місця події є те, що в його межах слідчий за участю спеціалістів проводить окремі огляди виявлених предметів, документів, трупів. Здійснюючи пошук слідів злочину на місці події за кримінальними провадженнями розглянутої категорії, потрібно мати на увазі, такими в широкому значенні можуть бути:

– предмети, що не є складовою речової обстановки місця події та з'явилися там унаслідок злочинних дій (наприклад, зброя, боєприпаси, вибухові речовини й вибухові пристрої, принесені учасниками НЗФ, гільзи від патронів до вогнепальної зброї, залишки підірваних фугасів, тіла вбитих бойовиків, кинуті на місцях ночівель речі, недопалки, сліди взуття, крові, вириті окопи, бліндажі,

вирви, що утворилися після вибуху, підірвана бойовиками військова бронетехніка, трупи страчених бойовиками співробітників поліції тощо);

– предмети, що перемістилися зі свого звичного місця внаслідок злочинної діяльності учасників НЗФ (наприклад, цегла з будинків, використана для будівлі фортифікаційних споруд, погроми в будинках мирних мешканців після проведення членами НЗФ обшуків тощо);

– предмети (об'єкти), що змінили внаслідок злочинної діяльності учасників НЗФ свої властивості (наприклад, карданний вал від автомобіля «Камаз», пристосований для метання мін, тощо);

– предмети, що вказують на мотиви й мету злочинної діяльності членів НЗФ (література релігійного змісту, знімні носії інформації зі зверненням лідерів НЗФ, що закликають до збройного опору органам влади, зі сценами страти, підпільні друкарні, листівки з відповідним надрукованим текстом тощо);

3) визначення виду зброї, унаслідок застосування якої спричинено руйнування та пошкодження;

4) встановлення напрямку та відстані проведення обстрілів;

5) виявлення ознак, що характеризують учасників НЗФ (їх кількість, наявність у них професійних навичок, поінформованість про дії військовослужбовців або співробітників поліції (облаштування засідок саме на шляху переміщення колони техніки, фугасів у певних місцях і підриг їх радіотехнічним способом у момент її проходження тощо).

6) установлення свідків та потерпілих;

7) фіксація особливостей, властивих потерпілим (наприклад, сліди катувань на тілах узятих у полон військовослужбовців і співробітників поліції, наявність глибоких і великих різаних ран в ділянці шиї страчених).

8) визначення майнової шкоди, узагальнення отриманої інформації;

9) формування контрольно-наглядової справи за кожним фактом обстрілу.

Враховуючи небезпеку для життя та здоров'я під час документування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, доцільно

дотримуватися заходів із забезпечення особистої безпеки членів СОГ, зокрема, координації та взаємодії СОГ з військовослужбовцями ЗСУ (цей обов'язок слід покласти на співробітників Військової служби правопорядку в ЗСУ).

Більшість авторів місцем події вважають місце, де відбулася злочинна подія або знаходяться її сліди. На думку В. М. Долиніна та Л. Я. Драпкіна, місце події – це ділянка місцевості або приміщення, у межах якої виявлені сліди злочину [49, с. 6]. Таку позицію поділяють й інші науковці [4, с. 8].

З огляду на розглянуті теоретичні положення, місцем події під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань можуть бути:

- стаціонарні пости, організовані членами НЗФ на в'їзді та виїзді з тимчасово контрольованих ними населених пунктів. У цьому разі важливим є факт наявності таких постів, а також їх облаштування, що передбачає обстріл об'єктів, які наближаються;

- місце виявлення схованок зі зброєю, боєприпасами, вибуховими пристроями;

- місце виготовлення саморобної зброї, гранатометів, мінометів, призначених для озброєння учасників НЗФ, де можуть бути виявлені креслення, напівфабрикати, готові вироби, спеціальне устаткування;

- місце обстрілу учасниками НЗФ блокпостів, автотранспортних засобів із військовослужбовцями або працівниками правоохоронних органів;

- місце вибуху;

- місце захоплення бойовиків, які переховувалися в окопах, що належать до НЗФ;

- місце поховання військовослужбовців, узятих у полон членами НЗФ під час бойових дій і згодом страчених. Метою такого огляду є дослідження останків для встановлення наявності під час призначеної за результатами огляду судово-медичної експертизи ушкоджень від вогнепальної та холодної зброї. Ці факти є підтвердженням збройного опору членів НЗФ представникам законної влади, а

також страти військовополонених, що утворює окремий склад злочину, передбачений частиною 2 статті 438 КК України.

До місць події також належатимуть: територія населених пунктів, звільнених від НЗФ під час проведення військової операції; місце розташування підпільних друкарень і вузлів радіо- й телемовлення; розташування залишених бойовиками місць стоянок і ночівель на відкритій місцевості, в окопах та інших місцях.

Оскільки огляд місця події під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є нетиповим і має чимало особливостей, тому вважаємо за необхідне розробити тактику його проведення.

Крім наявних прийомів огляду місця події за фактами вибухів або виявлення вибухових пристроїв, до тактичних рекомендацій можна віднести ще й такі:

- виїзд СОГ на місце події слід здійснювати у світлий час доби, проте не раніше як за годину після закінчення обстрілу, з огляду на обстановку та можливий повторний обстріл;

- після прибуття СОГ на місце події вживають заходів із забезпечення особистої безпеки громадян та учасників СОГ;

- проведенню огляду місця події в обов'язковому порядку має передувати обстеження місця події спеціалістами – вибухотехніками (саперами) з метою виявлення снарядів, що не розірвалися, і кінологами зі службово-розшуковим собакою тощо;

- з особами, які проводять обстеження місця події, має бути попередньо проведено інструктаж щодо максимально можливого збереження обстановки місця події з відповідною слідовою картиною;

- в обов'язковому порядку застосовувати фото-, відео-, аерозйомку місця події з відображенням GPS-координат до початку динамічної стадії огляду місця події з метою фіксації його обстановки. За допомогою GPS можна записати точні координати місць, з яких було знято зображення;

– дослідити глибину, діаметр і кут нахилу воронки, заглиблення в стіні чи інших предметах. Якщо наявні залишки мін, снарядів, ракет, за допомогою відповідних спеціалістів описати їх довжину, діаметр, кут нахилу у вирві тощо.

За результатами огляду складають протокол огляду місця події, який підписують усі члени СОГ та особи, які брали участь у проведенні зазначеної слідчої (розшукової) дії, з відповідними додатками, копії яких надсилають до групи фіксації доказів військових злочинів НЗФ окремих районів Донецької та Луганської областей з метою подальшого використання в національних і міжнародних інституціях.

Члени СОГ повинні вживати заходів, спрямованих на встановлення очевидців події, обов’язкову фіксацію їхніх даних (ПІБ, адреса, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти тощо) з метою їх подальшого детального допиту.

На місці події в районі проведення ООС не може довго зберігатися слідова картина. Тому обставини, що не були встановлені з будь-яких причин під час проведення первинного огляду, згодом визначають уже в неповному обсязі, а здебільшого не можуть бути виявлені взагалі. Щоб запобігти цьому, варто скоротити строки огляду місця події шляхом удосконалення організації підготовки та проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Проведення огляду місця події в зоні військових зіткнень з учасниками НЗФ має низку особливостей, пов’язаних, зокрема, з реальною чи потенційною небезпекою для життя та здоров’я членів СОГ, понятих і спеціалістів, які були учасниками огляду. Саме тому низка вимог, притаманних огляду (зокрема, поділ підготовчого етапу на тактичні прийоми, що реалізують до виїзду й на місці проведення огляду), не може бути дотримано. Тому пропонуємо такий алгоритм дій *до виїзду* на проведення огляду місця події під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань:

1) перевірка об'єктивності отриманого повідомлення про злочин, вчинений членами НЗФ, щоб виключити факти можливого завідомо неправдивого повідомлення для вчинення нападу на СОГ, що виїжджає для проведення огляду;

2) визначення розширеного складу СОГ. З метою попередження можливих нападів членів НЗФ виїзд здійснюють обов'язково з бойовим прикриттям (група вогневої підтримки) у складі однієї-двох автомашин, бронетранспортеру, групи розмінування; за необхідності спочатку проводять інженерну розвідку. Понятими під час огляду переважно є рядові військовослужбовці ЗСУ, оскільки місцеве населення майже неможливо залучити до участі в його проведенні через загрозу помсти з боку членів НЗФ та інших осіб;

3) включення у групу працівників Військової служби правопорядку в ЗСУ для забезпечення охорони місця події, а також саперів. На місці події може бути виявлено снаряди, що не вибухнули, міни, інші вибухові пристрої. Крім цього, ймовірним є мінування членами НЗФ підходів до місця події, речей і предметів, що на ньому знаходяться, з метою знищення СОГ. У цьому разі, крім саперів, необхідною є участь в огляді місця події спеціаліста-вибухотехніка. До його функцій належать:

- а) консультування щодо визначення меж місця події;
 - б) надання допомоги слідчому у виявленні об'єктів зі слідами вибуху, залишків вибухового пристрою;
 - в) висунення версії щодо походження вибуху, виду вибухового пристрою, способу його підриву, виду й маси вибухової речовини;
 - г) надання допомоги слідчому в складанні схеми місця події;
- 4) виїзд СОГ на місце події в повному складі, оскільки відсутність хоча б одного зі спеціалістів може ускладнити роботу СОГ, суттєво вплинути на повноту та якість проведення огляду. Зокрема, важливу роль в огляді місця події відіграє інспектор-криміналіст, який сприяє слідчому у фото-, відеофіксації обстановки на місці події, аудіофіксації показань свідків-очевидців, потерпілих, а також фіксації

та вилученні речових доказів. У разі наявності на місці події трупа обов'язковим учасником огляду є судово-медичний експерт або лікар;

5) виїзд СОГ на місце події не раніше ніж за годину після закінчення обстрілу, а після прибуття СОГ на місце події – вжиття заходів із забезпечення особистої безпеки громадян та учасників СОГ;

6) наявність у керівника СОГ радіостанції, підключеної до різних каналів зв'язку, для обміну інформацією під час руху й у разі виникнення позаштатної ситуації. До відома осіб, які супроводжують СОГ, доводять позивні, визначають робочу частоту. Важливо неухильно дотримуватися й суворо вимагати від працівників поліції та інших залучених осіб збереження в таємниці інформації про місце та час виїзду групи, а перед виїздом забезпечити режим радіомовчання.

7) узгодження маршруту руху до місця події, порядку повернення з огляду місця події з працівниками військових комендатур, які краще орієнтуються в місцевих умовах.

Після прибуття на місце події необхідно:

1) у випадку виявлення на місці події поранених насамперед вжити заходів для надання першої медичної допомоги та їх евакуації;

2) визначити межі огляду, від чого безпосередньо залежить його результативність. Зона огляду має охоплювати не лише те місце, де сталася подія, а й шляхи можливого пересування членів НЗФ, сліди їх перебування в засідці тощо. Саме тут можуть знаходитися речові докази, що вказують на особу учасника НЗФ;

3) виставити охорону місця події відповідно до встановлених меж;

4) для більш наочної фіксації ходу та результатів огляду застосовувати в обов'язковому порядку фото-, відео-, аерозйомку місця події з відображенням GPS-координат до початку динамічної стадії огляду з метою фіксації його обстановки. За допомогою GPS можна записати точні координати місць, з яких було знято зображення;

5) усунути з місця проведення огляду сторонніх осіб, які не лише можуть знищити наявні сліди або залишити власні, а й вчинити напад на членів СОГ;

6) враховуючи встановлені межі місця події, доручити саперам обстежити територію, що підлягає огляду, з метою виявлення снарядів, що не розірвалися, та кінологам зі службово-розшуковою собакою. Учасники огляду при цьому повинні перебувати в максимально безпечному місці;

7) слідчі й інші члени групи, які беруть участь в огляді місця події, мають бути озброєними та готовими для відбиття можливого нападу;

8) огляд доцільно проводити в якомога стисліші терміни. Тривале перебування на місці події може призвести до виникнення небезпечних ситуацій для учасників огляду. Тому важливо організувати його так, щоб у ньому одночасно брало участь кілька слідчих і досвідчених оперативних працівників, які діють узгоджено та злагоджено, відповідно до вказівок керівника СОГ;

9) під час огляду дослідити глибину, діаметр і кут нахилу вирви, заглиблення в стіні чи інших предметах. Якщо наявні залишки мін, снарядів, ракет, за допомогою відповідних спеціалістів описують їхні довжину, діаметр, кут нахилу у вирві тощо;

10) з місця події важливо вилучити зразки ґрунту з вирв (для проведення подальшої хімічної експертизи), частки снаряду або весь снаряд, обов'язково дотримуючись заходів особистої безпеки та виконуючи вказівки спеціалістів-вибухотехніків (саперів) щодо перевезення та зберігання вибухонебезпечних предметів;

11) виявлені вибухові пристрої необхідно знешкодити саперами, оскільки вони є об'єктами майбутньої вибухотехнічної експертизи.

Запропонований алгоритм проведення огляду буде ефективний лише за умови суворого дотримання процесуального порядку, визначеного в КПК України, а також тактичних прийомів і рекомендацій щодо їх застосування, розроблених криміналістикою. Водночас є низка об'єктивних факторів, що негативно позначаються на ефективності огляду, серед яких:

– складна оперативна обстановка й реально наявна загроза життю та здоров'ю членів СОГ, які виїжджають для проведення огляду;

- негативне ставлення місцевого населення в тимчасово окупованих районах України до ЗСУ та правоохоронних органів;
- неналежний рівень взаємодії оперативних підрозділів СБУ, ГУНП, ЗСУ;
- відсутність спадковості в роботі під час планової ротації особового складу після закінчення строку перебування в зоні проведення ООС;
- обмежені можливості взаємодії слідчого й оперативних працівників, здійснення оперативно-розшукової діяльності, залучення та використання місцевого населення до співробітництва на конфіденційних засадах, глибокого проникнення в кримінальне середовище;
- недостатнє матеріально-технічне забезпечення професійної діяльності слідчих, оперативних працівників й експертів (брак комп'ютерів, розмножувальної апаратури, засобів зв'язку тощо);
- неналежне методичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів в умовах проведення ООС;
- відсутність необхідної бази регіональних криміналістичних обліків, зокрема кулегільзотеки;
- відсутність експертних установ, що забезпечують проведення всіх нагальних досліджень, передусім судово-медичного дослідження трупів, вибухотехнічних, хімічних та деяких інших видів експертиз тощо.

З огляду на зазначене, обґрунтованою є потреба невідкладного проведення огляду під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Вчасно та якісно проведений огляд надає реальну можливість зібрати й зафіксувати матеріальні сліди злочину, зокрема речові докази, ефективно використати їх під час подальшого досудового розслідування.

Водночас підготовка та проведення такого огляду пов'язані з низкою проблемних питань у зв'язку зі складністю оперативної обстановки на тимчасово окупованій території України. Тож дотримання процесуального порядку й тактичних рекомендацій, безсумнівно, сприятиме всебічному й об'єктивному

проведенню огляду СОГ за умови максимального зниження реальної загрози життю й здоров'ю його учасників.

В умовах проведення ООС подеколи недоцільно проводити повномасштабні огляди місця події. Зокрема це стосується випадків, коли учасників НЗФ щойно було знешкоджено в населених пунктах, тож ще лишилася загроза життю членів СОГ. За таких умов можна залучити до матеріалів схему проведення спецоперації: карту населеного пункту, на якій схематично зазначено розташування підрозділів військовиків і груп бойовиків, напрямки атак, контрударів, відступів. Пояснювальною запискою до цієї карти може бути хронологічний опис подій проведення спецоперації.

Особливості проведення освідування особи. Освідування – слідча (розшукова) дія, спрямована, як зазначено у частині 1 статті 241 КПК України, на виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Під час проведення освідування на тілі підозрюваного можна виявити тілесні ушкодження, що виникли внаслідок боротьби із жертвою; після вчинення статевих злочинів – волосся потерпілого, сліди його крові, у піднігтьовому просторі – клітини шкірного епітелію, кров, мікроволокна одягу. Також під час огляду тіла осіб, підозрюваних в участі у НЗФ, можна встановити ознаки застосування ними вогнепальної зброї, зокрема:

1) наявність вертикально орієнтованого, овально витягнутого синця в проекції передньої частини дельтоподібної та зовнішньої частин великого грудного м'яза праворуч, що міг утворитися внаслідок взаємодії цієї частини тіла з твердим тупим предметом, що має переважну по довжині й обмежену по ширині контактну поверхню. Ним могла бути тильна сторона прикладу вогнепальної зброї;

2) ушкодження на шкірі подушечки нігтьової фаланги вказівного пальця правої руки, що виникли, цілком ймовірно, наслідок частого силового зіткнення зі спусковою скобою вогнепальної зброї;

3) садна на шкірі колінних суглобів, передусім лівої ноги. Крім цього, на тілі запідозрених можна виявити рубці, шрами й відкриті рани, що виникли внаслідок вогнепальних або осколкових поранень;

4) наявність опіків, закіптявлення тіла, слідів близького пострілу, підгорання волосяного покриву.

На тілі підозрюваного, крім слідів вибухової речовини, паливно-мастильних матеріалів або залишків легкозаймистих речовин, може бути виявлено сліди можливого перебування його на місці події, як слабовидимі, так і невидимі. Для їх виявлення та фіксації доцільно провести змиви з рук особи, вилучити піднігтьову речовину підозрюваного з метою подальшого її експертного дослідження та виявлення слідів, що у подальшому можуть бути використані у доказуванні перебування цієї особи на місці події (частки ґрунту, сліди матеріалів чи речовин, залишених на різноманітних предметах під час вчинення злочину.

Значущими під час проведення освідування є так звані неповторні ознаки, тобто особливі прикмети (шрами, татуювання, таврування, пірсинг). На тілі особи слід шукати різноманітні ушкодження, переломи, поранення, садна, синці, опіки. Тому, під час розслідування злочинів, як зазначає Я. В. Зоріна, правоохоронні органи повинні звертати увагу на такі особливі прикмети і приділяти їм значну увагу. Адже, якщо правильно використати таку інформацію, яка певним чином характеризує особу, то це може допомогти у правильному підборі тактики спілкування з підозрюваними, також можна зрозуміти їхній психологічний стан та за допомогою цього спрогнозувати його майбутню поведінку у якійсь певній ситуації [66, с. 133].

Функціональні (динамічні) ознаки теж індивідуалізують людини, отже, мають ідентифікаційне значення. Найціннішими в цьому контексті є постава, хода, артикуляція, жестикуляція, міміка, голос, мовлення. До функціональних

можуть належати й інші ознаки, зокрема найчастіше вживаний вигук, манера поведінки, звички.

Юридичною підставою проведення освідування, відповідно до частини 2 статті 241 КПК України, є постанова прокурора. Такий порядок спрямований на створення додаткових гарантій захисту особи, забезпечує її недоторканність. Тож цілком слушною видається позиція тих авторів, відповідно до якої рішення про проведення освідування, що фіксують у відповідній постанові, має приймати особа, яка проводить розслідування. Натомість якщо слідчий буде звертатися до прокурора за дозволом на проведення освідування, це спричинить затягування часу, що може призвести до втрати доказів. Звернення за відповідним дозволом убачається за доцільне лише за необхідності проведення примусового освідування з метою гарантування законних прав осіб, інтересів яких стосується ця процесуальна дія [36, с. 64]. Водночас у повсякденній діяльності слідчого, а передусім – в умовах проведення ООС, реалізація цього порядку потребує тривалого проміжку часу, що знижує ефективність такої слідчої (розшукової) дії, насамперед особливо коли потреба її проведення виникає в пізній час доби, у вихідний чи святковий день. З огляду на зазначене та зважаючи на збройну агресію з боку РФ, пропонуємо унормувати в розділі IX¹ КПК України положення, відповідно до якого приймати рішення про проведення освідування особи має слідчий одноособово. Врахування цієї пропозиції передбачає доповнення цього розділу КПК України новою статтею 616, яка може мати назву «Процесуальні дії під час кримінального провадження в умовах воєнного, надзвичайного стану, у районі проведення антитерористичної операції або операції Об'єднаних сил» за аналогією до статті 520 цього Кодексу, у якій визначено особливості проведення процесуальних дій під час кримінального провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. У цій новій, запропонованій нами, нормі доцільно

врахувати зазначену й інші пропозиції щодо проведення окремих процесуальних дій. Доповненню із вказівкою на проведення операції Об'єднаних сил підлягає також назва розділу IX¹, назва та частина 1 статті 615, якими 12 серпня 2014 року було доповнено КПК України [145]. За таких умов, з огляду на положення Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року № 2268-VIII [166], з 30 квітня 2018 року в Україні проводять ООС, однак у диспозиції частини 1 статті 615 КПК України про неї не зазначено. Тож у цьому разі особливий режим досудового розслідування буде поширюватися також і на зону проведення ООС. Врахування такої пропозиції надасть можливість більш активно й цілеспрямовано здійснювати досудове розслідування не лише аналізованого, а й інших видів злочинів.

Освідування має проводити слідчий, який здійснює досудове розслідування й цілком усвідомлює мету цієї процесуальної дії та засоби її досягнення. За необхідності, для надання кваліфікованої допомоги можуть бути запрошені спеціалісти: судово-медичний експерт, спеціаліст-баліст, хімік та інші.

Діяльність слідчого під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань постійно пов'язана з використанням пошукових дій, спрямованих на встановлення фактичних даних, що надалі можуть бути доказами в кримінальному провадженні. Тож існує нагальна потреба проводити найрізноманітніші за своїм призначенням та тактичними особливостями види *обшуків*, зокрема: обшук житла чи іншого володіння особи (частина 2 статті 233), обшук особи, яка перебуває в житлі чи іншому володінні особи (частина 5 статті 236), й обшук затриманої особи як складова затримання (частина 3 статті 208 КПК України).

Проте, з огляду на специфіку розслідуваного злочину, чітко не визначений процесуальний порядок проведення обшуку, поділяючи думку С. Ф. Денисюка про те, що тактика проведення обшуку формується залежно від предмета пошуку, наявності або відсутності протидії з боку зацікавлених осіб, обрання тактичних

засобів тощо [44, с. 271–272], вважаємо за доцільне розглянути лише об'єктах пошуку, які можуть мати значення доказу причетності підозрюваного до участі в НЗФ і у вчиненні інших злочинів. Такими об'єктами під час обшуку (серед яких і особистий) є:

- зброя, боєприпаси, вибухові речовини, вибухові пристрої; наркотичні засоби й психотропні речовини;
- камуфляжна форма, зокрема зі знаками розрізнення, що свідчать про причетність до конкретного НЗФ;
- будь-які грошові знаки (серед яких можуть бути й підроблені);
- засоби зв'язку;
- документи, з-поміж них: списки членів НЗФ, за якими закріплено конкретну зброю; графіки виходів членів НЗФ на чергування; відомості про наявність зброї та боєприпасів на складах; посвідчувальні документи, паспорти, військові квитки, водійські посвідчення, технічні паспорти на автотранспорт, службові посвідчення, зокрема підроблені;
- тексти звернень із закликами про зміну чинного конституційного ладу в Україні;
- таблиці успішності в навчанні членів НЗФ з військової справи в таборах підготовки;
- документи взятих у полон або вбитих військовослужбовців, співробітників поліції, захоплених заручників, інших цивільних осіб;
- накази про призначення членів НЗФ на певну посаду або присвоєння військового звання;
- посвідчення, видані членам НЗФ його організаторами.

Безумовно, цей перелік не є вичерпним і може бути доповнений відповідно до практичного досвіду боротьби з НЗФ.

Слід також зазначити, що у зв'язку з необхідністю проведення першочергових слідчих (розшукових) дій – обшуків за місцем проживання або реєстрації осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, або їхніх близьких родичів, а

також тимчасових доступів до речей і документів, слідчі НПУ позбавлені можливості отримати відповідні копії або оригінали документів щодо реєстрації права власності на нерухоме або рухоме майно (квартири, будівлі, інше володіння особи, транспортні засоби), право власності на які зареєстроване в державних органах реєстрації на тимчасово не підконтрольній території України (Донецької чи Луганської областей), що унеможливорює надання цих документів до слідчого судді як обґрунтування рішення про проведення обшуків.

Значну кількість слідчих (розшукових) дій, згідно з результатами вивчених нами матеріалів кримінальних проваджень, які переважно проводять у кримінальних провадженнях, не було проведено лише у зв'язку з неможливістю отримання відповідного дозволу слідчого судді. Тож слідчі у 87 % випадків були змушені проводити не ті слідчі (розшукові) дії, які були необхідними, а ті з них, які можливо було провести (додаток Б).

Ситуацію можливо врегулювати шляхом внесення доповнення до запропонованої нами статті 616 КПК України, передбачивши в ній можливість проведення обшуку й огляду житла чи іншого володіння особи не лише в невідкладних випадках, повний перелік яких нині передбачений у частині 3 статті 233 цього Кодексу, а й «в умовах воєнного, надзвичайного стану, у районі проведення антитерористичної операції або операції Об'єднаних сил з наступним зверненням з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді у строк не більше 7 днів після їх проведення».

Під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань важливе значення має проведення такої слідчої (розшукової) дії, як *пред'явлення для впізнання*. У кримінальних провадженнях аналізованої категорії, якщо є можливість, для впізнання слід пред'являти безпосередньо підозрюваного. Процесуальний порядок пред'явлення для впізнання регламентований статтями 228–232 КПК України, а тактичні основи його проведення розроблено в криміналістиці доволі детально. Тож, не висвітлюючи загальновідомі положення цієї слідчої (розшукової) дії, докладно проаналізуємо

лише особливості, властиві пред'явленню для впізнання під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Ефективність пред'явлення для впізнання та цінність здобутих під час його проведення доказів безпосередньо залежать від якості підготовки до його проведення. Найважливішим його елементом, який важко переоцінити, є допит особи, яка буде впізнавати. Під час його проведення слід встановити ступінь повноти сприйняття того, хто впізнає, об'єкта впізнання, об'єктивні (наявність військових дій у зоні проведення ООС) та суб'єктивні (спостереження за озброєним злочинцем, дії якого складно прогнозувати) фактори, на які слід зважати, перш ніж вирішити питання про проведення пред'явлення для впізнання, отримати максимально повне описання об'єкта спостереження, спрогнозувати шляхи перевірки одержаних результатів. Під час допиту з'ясовують такі обставини:

- 1) чи можливо впізнати об'єкт у разі його пред'явлення для впізнання;
- 2) коли і за яких обставин особа, яка буде впізнавати, сприймала об'єкт впізнання у зв'язку з розслідуваною подією;
- 3) які індивідуальні ознаки об'єкта, його прикмети й особливості, на підставі яких його можна впізнати;
- 4) чи наявні в особи, яка буде впізнавати, які-небудь дефекти органів почуття і психіки, які можуть позначитися на характері й повноті сприйняття об'єкта, який будуть впізнавати;
- 5) хто ще разом або поряд з особою, яка буде впізнавати, спостерігав об'єкт, який буде пред'явлено для впізнання.

Важливим є вирішення питання про доцільність проведення цієї слідчої (розшукової) дії, а також вибір місця, часу, створення належних умов, обстановки тощо.

Крім зазначених дій, під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань і проведення пред'явлення для впізнання необхідно:

а) забезпечити ізоляцію підозрюваного, який перебуває під вартою, від спільників, що залишилися на волі, та осіб, яких притягають до відповідальності за одним кримінальним провадженням;

б) якщо це доцільно, попередньо ознайомити підозрюваного з показаннями його спільників, що визнали свою вину або впізнали осіб, відображення яких зафіксовані на фото- або відеозображеннях;

в) надати йому можливість зустрітися з найближчими родичами, якщо вони зможуть схилити його до каяття;

г) найкраще проводити впізнання після того, як підозрюваний визнав себе винним у вчиненому злочині.

Поділяючи позицію К. Ю. Бобрика, вважаємо за можливе рекомендувати проведення пред'явлення для впізнання за матеріалами відеозапису з дотриманням вимог, передбачених для проведення цієї слідчої (розшукової) дії у звичайних умовах. Пропозиція зазначеного автора є актуальною та відповідає вимогам сьогодення, оскільки останніми роками дедалі активніше як один з об'єктивних засобів фіксації стану й ознак об'єктів використовують саме відеозапис. На відміну від фотозйомки, відеозапис дає змогу особі, яка впізнає, роздивитися зображення особи, яку пред'являють для впізнання, у різних ракурсах і в динаміці [16, с. 190].

За результатами проведеного нами анкетування встановлено, що 111 (60 %) слідчих вважають пред'явлення для впізнання доволі ефективною слідчою (розшуковою) дією (додаток А). Водночас дані вивчення матеріалів кримінальних проваджень засвідчують, що слідчі проводять його зрідка. Зазначене зумовлено тим, що свідки й потерпілі відмовляються брати участь у проведенні цієї дії через побоювання за своє життя, здоров'я, своїх рідних і близьких, загрозу знищення їхнього майна як помсти з боку членів НЗФ або родичів підозрюваного, тому в низці випадків навмисно вдають, ніби не впізнають пред'явлених їм для впізнання осіб. Крім цього, слід зважати, що бойовики є цинічними та зухвалими, вони можуть зірвати процес пред'явлення для впізнання шляхом провокаційних

вигуків, хуліганських дій і навіть неприхованих погроз особі, яка впізнає. Тож слідчий зобов'язаний не допустити таких ситуацій, попіклуватися про належну охорону, а якщо є підстави для здійснення заходів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження – провести пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи (частина 4 статті 228 КПК України), за фотознімками (частина 6 статті 228 КПК України), у режимі відеоконференції (стаття 232 КПК України).

Серед осіб, які впізнають, можуть бути жителі населених пунктів, що контактували з учасниками НЗФ, особи, які перебували в бойовиків у полоні, захоплені як заручники, безпосередні учасники НЗФ. Слідчому важливо бути переконливим, використати низку тактичних прийомів, як-от: обґрунтування неправильності зайнятої потерпілим (свідком) позиції; звернення до позитивних рис особи; роз'яснення можливостей правоохоронних органів у забезпеченні його безпеки; нагадування про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і дачу завідомо неправдивих показань під час проведення пред'явлення для впізнання тощо.

Певні проблеми виникають під час пред'явлення для впізнання трупа. В юридичній літературі висловлено рекомендацію проводити цю дію одразу ж після виявлення трупа, оскільки зволікання з її проведенням може спричинити появу трупних змін, що ускладнюють процес упізнавання [216, с. 221]. Таку позицію загалом можна вважати слушною, однак у низці випадків її складно реалізувати в умовах проведення ООС, коли труп знаходиться на непідконтрольній території під впливом природних факторів або схований у землі чи воді. Дискусійним, на переконання М. О. Яковенка, залишається питання вибору належної процесуальної дії, тобто це має бути або огляд трупа людини в порядку статті 238 КПК України, або огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією (стаття 239 КПК України). На думку цього автора, розв'язуючи цю проблему, передусім слід враховувати, у якому місці відбувалося поховання – в офіційному місці для поховання чи тіло померлого було поховано стихійно. У першому випадку слід

проводити ексгумацію трупа за постановою прокурора, а в другому – огляд трупа без отримання на це дозволу прокурора [225, с. 326] з подальшим його пред'явленням для впізнання.

Ускладненим є проведення цієї слідчої (розшукової) дії ще й тому, що тіло в умовах проведення ООС унаслідок використання вогнепальної зброї та вибухових пристроїв може бути деформоване та спотворене, що також суттєво ускладнює процес впізнання. Трапляються випадки, коли особи відмовляються від впізнання трупа через етичні міркування. Вирішенням цієї ситуації може бути проведення пред'явлення для впізнання трупа за фотознімком. Водночас така позиція не основана на законі. Відповідно до частини 1 статті 230 КПК України, пред'явлення трупа для впізнання здійснюють з дотриманням вимог, визначених у частинами 1 і 8 статті 228 цього Кодексу, що передбачають попередній допит особи, яка впізнає, та залучення спеціалістів для проведення пред'явлення для впізнання. Про можливість застосування фотозйомки йдеться в частині 6 статті 228 КПК України, де зазначено, що за необхідності впізнання можуть провадити за фотознімками, матеріалами відеозапису з дотриманням вимог, вказаних у частинах першій і другій цієї статті. Проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису виключає можливість подальшого пред'явлення особи для впізнання. Однак доповнити цією частиною статтю 230 КПК України, на наш погляд, не можна у зв'язку з низкою причин: по-перше, на частину 1 статті 228 КПК України вже є посилення в частині 1 статті 230 цього Кодексу; по-друге, посилення на частину 2 статті 228 КПК України під час пред'явлення для впізнання трупа є недоречним, оскільки для такого виду пред'явлення для впізнання законодавець не передбачив підбір статичних об'єктів; по-третє, заборона після проведення впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису можливості подальшого пред'явлення для впізнання в натурі є досить спірною та не сприяє встановленню обставин, що підлягають доказуванню. Адже досить складними для процесу доказування є ситуації, коли особа впізнала об'єкт (людину чи річ) за фотознімками, а згодом (наприклад, у судовому засіданні),

побачивши цей самий об'єкт, заявляє, що він для неї є невідомим. З огляду на зазначене, пропонуємо частину 1 статті 230 КПК України доповнити абзацом другим у такій редакції: *«За необхідності пред'явлення для впізнання трупа може провадитися за фотознімками, матеріалами відеозапису»*.

Пред'явлення для впізнання може бути проведене і за частинами тіла, залишеними внаслідок вибуху. У цьому випадку особа, яка впізнає, під час попереднього допиту має досить точно вказати, які саме індивідуальні особливості фрагментів тіла (тулуба, рук, ніг тощо) вона запам'ятала і на яких ґрунтується впізнання трупа.

Об'єктами пред'явлення для впізнання, крім живих осіб, трупів та їхніх фрагментів, можуть бути також предмети, зокрема:

а) виявлені під час огляду місця події (залишки вибухових пристроїв і вибухових речовин, що не вибухнули; речі потерпілих тощо);

б) виявлені під час затримання, обшуку тощо.

Основне правило пред'явлення для впізнання цих об'єктів: вони мають знаходитися в групі серед однорідних предметів, кількістю не менше ніж три. Якщо впізнанню підлягає саморобний вибуховий пристрій нестандартної конструкції, виготовлений в єдиному екземплярі й до якого складно підібрати аналоги, його пред'являють в однині. Якщо родові об'єкти будуть схожі та не матимуть жодних відмінностей, то немає сенсу в такому пред'явленні для впізнання (наприклад, запал тощо).

3.2. Використання спеціальних знань під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань

Найвищої результативності під час розслідування злочину може бути досягнуто за умови, якщо слідчий на належному рівні володіє необхідними спеціальними знаннями, досвідом і навичками. Проте застосування спеціальних

знань слідчим самотійно не завжди є можливим або доцільним і процесуально дозволеним. Тому за сучасних умов науково-технічного прогресу неабиякого значення набуває залучення слідчим відповідних спеціалістів під час досудового розслідування.

Традиційно спеціальні знання трактують як знання і навички, отримані під час фахової освіти та /або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [41, с. 24]

Спеціальні знання в кримінальному провадженні можуть застосовувати *спеціалісти*, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях, *експерти* під час проведення судових експертиз, тобто у формах, передбачених кримінально-процесуальним законодавством [102, с. 3].

Законодавець виокремлює такі форми використання спеціальних знань: зазначені й регламентовані КПК України; зазначені, але не регламентовані цим Кодексом; не зазначені й не регламентовані законом.

З огляду на специфіку аналізованого виду злочину, проаналізуємо лише форму, зазначену та врегульовану законом. До неї належить застосування спеціальних знань слідчим, спеціалістом, що бере участь під час проведення слідчих (розшукових) дій (частина 7 статті 237 КПК України); педагогом під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи (стаття 226 КПК України); педагогом, психологом або лікарем у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи (стаття 227 КПК України); перекладачем (сурдоперекладачем) (статті 29, 68 КПК України); судово-медичним експертом або лікарем під час проведення освідування (стаття 241 КПК України), судово-медичним експертом або лікарем під час огляду трупа (стаття 238 КПК України), експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду (статті 69, 242–245 КПК України). Усі зазначені форми є процесуальними.

Для прикладу, відповідно до частини 1 статті 71 КПК України, для допомоги під час проведення огляду місця події слідчий може залучити спеціаліста – особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Водночас під час огляду місця події в кримінальних провадженнях щодо створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, крім спеціаліста – інспектора-криміналіста, який здійснює фото-, відео-, аерозйомку місця події з відображенням GPS-координат до початку динамічної стадії огляду місця події з метою фіксації його обстановки, мають бути залучені спеціалісти-вибухотехніки (сапери) з метою виявлення нерозірваних снарядів, опису їх довжини, діаметра, куту нахилу у вирві, та кінологи зі службово-розшуковим собакою. На наше переконання, участь цих спеціалістів необхідно закріпити законодавчо в запропонованій нами новій статті 616 КПК України в такій редакції: «На місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції або операції Об'єднаних сил, участь спеціаліста-вибухотехніка чи сапера під час проведення огляду є обов'язковою». Залучення спеціалістів-вибухотехніків (саперів) необхідне, насамперед, з метою виявлення вибухонебезпечних об'єктів і речовин, їх знешкодження, щоб попередити завдання шкоди життю чи здоров'ю не лише членів СОГ, а й сторонніх громадян, які випадково можуть перебувати поряд з місцем події.

Орієнтуюча інформація, отримана залученими спеціалістами під час попередніх досліджень, полегшує та пришвидшує проведення судових експертиз; має важливе значення для проведення інших слідчих (розшукових) дій; є підставою для моделювання події злочину, висування версій тощо.

Дії спеціаліста мають знайти відображення в процесуальному документі – протоколі слідчої (розшукової) дії. Не цілком просто виявити сліди, які

стосуються злочину, необхідно процесуально правильно їх зафіксувати, оскільки інакше вони не будуть мати юридичної сили, їх не можна буде використати як джерела доказів.

На підставі власного досвіду можна стверджувати, що планування проведення процесуальних дій щодо учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань залежить від низки обставин. Серед них можна виокремити такі, як володіння мови судочинства, відносини з іншими учасниками процесу (свідками, потерпілими, підозрюваними), національні особливості культури та побуту особи тощо.

Стосовно знання мови судочинства можливими є два варіанти планування ходу розслідування та застосування тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій. Перший – це коли особа не володіє мовою судочинства. У цьому разі необхідно всі слідчі (розшукові) дії проводити за обов'язковою участю перекладача та захисника. Другий – коли особа володіє мовою судочинства. У цій ситуації участь захисника не є обов'язковою, а в послугах перекладача немає необхідності [118, с. 261]. Водночас зазначимо, що в цьому разі йдеться про встановлений факт вільного володіння мовою, а не про наявність базових знань і навичок.

Увагу слід акцентувати й на складанні процесуальних документів, оскільки копії цих документів у разі потреби слід перекласти мовою, яку розуміє особа.

У протоколах слідчих (розшукових) дій обов'язково слід відображати участь *перекладача* під час їх проведення з членами НЗФ, які входять до національних меншин, і відомості про попередження за відмову виконати обов'язки перекладача та за завідомо неправдивий переклад змісту. Протокол повинен бути підписаний усіма учасниками слідчої (розшукової) дії.

Крім мовного питання, слід урахувувати дії психологічних факторів, які ускладнюють розслідування. Зокрема, учасник не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – представник національних меншин може неадекватно розуміти обстановку, відчувати недовіру до правоохоронних органів,

а іноді й просто не розуміти їх. Незнання правил кримінального провадження за законодавством України може призвести до протидії з його боку. Слідчому необхідно в таких випадках роз'яснити особі неправильне розуміння нею ситуації, виявити такт і виваженість. Допомогати в цьому може й захисник, який бере участь у провадженні.

Важливе значення має допит представника національних меншин – потерпілого або свідка. На такому допиті, крім перекладача, може бути присутнім захисник на прохання допитуваного.

Підготовка до допиту передбачає складання плану. Доцільно найсуттєвіші питання перекласти тією мовою, якою будуть давати показання, упевнитися в якості та відповідності перекладу. Якщо планують пред'являти під час допиту документи, необхідно здійснити їх переклад завчасно. Ці вимоги стосуються й речових доказів: завчасно слід забезпечити переклад їх найменування і позначень на них, фрагментів протоколів огляду місця події та речей, протоколів обшуку, під час яких їх було знайдено та вилучено.

Допит учасника не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – представника національних меншин доцільно, крім протоколу, фіксувати за допомогою відео- або аудіозапису. Спектр слідчих (розшукових) дій за участю перекладача, за якими можливе застосування відеозапису, доволі широкий: допити підозрюваних, свідків, потерпілих, слідчі експерименти тощо. Вивчення технічних можливостей відео- та аудіозапису засвідчує, що відеозапис має певні переваги, тому що дає змогу з вичерпною повнотою зберегти для слідства та суду те, що не здатний відобразити протокол – об'єктивно фіксує не лише звуковий зміст слідчої (розшукової) дії, а й ті аспекти, які сприймаються зором: міміка та жести особи, яка розмовляє, її загальний фізичний і психічний стани тощо [191, с. 2, 14]. Використання відеозапису допоможе виявити факти завідомо неправдивого перекладу, корекції перекладачем показань допитуваної особи, використання ним свого становища для чинення тиску на допитуваного з метою надання показань на користь зацікавлених осіб.

Відеозапис слідчих (розшукових) дій за участю членів не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – представників національних меншин потребує найретельнішої технічної підготовки із залученням спеціаліста. На підготовчому етапі слідчих (розшукових) дій необхідно врахувати такі фактори:

1) учасників слідчої (розшукової) дії (допиту, одночасного допиту) доцільно згрупувати в кадрі так, щоб була можливість здійснювати відеозапис із зображенням усіх одночасно;

2) для запису звуку під час слідчої (розшукової) дії необхідно застосовувати мікрофон.

Під час проведення слідчої (розшукової) дії варто надати можливість перекладачу робити синхронний переклад, що підвищує точність перекладу й дає змогу забезпечити необхідний темп та порядок її проведення.

Після закінчення слідчої (розшукової) дії під час перегляду відеозапису може постати необхідність уточнити переклад окремих фрагментів показань. Фіксувати на відео внесені зміни до перекладу доцільно після перегляду всього відеозапису – коли записують заяви та клопотання учасників з приводу перегляду відеозапису. Паралельно ці зміни вносять до протоколу.

Вирішуючи питання про участь перекладача, слідчий має враховувати, що особи, які нині живуть у країнах пострадянського простору, можуть не володіти мовою місця проживання, що, передусім, стосується російськомовного населення цих країн. За таких умов вони висловлюють бажання давати показання російською мовою, це має бути зафіксовано в протоколі допиту з обов'язковою вказівкою, в якому обсязі вони володіють російською мовою [118, с. 262].

Може виникнути ситуація, коли слідчий володіє мовою, якою бажає давати показання учасник НЗФ – представник національних меншин. Закон не забороняє (частина 3 статті 29 КПК України) проводити допит цією мовою, якщо слідчий володіє нею вільно, це суттєво спрощує спілкування з допитуваною особою, сприяє встановленню психологічного контакту, довірливих відносин. Проте, на

нашу думку, доцільно складати цією мовою і протокол допиту, а потім за допомогою запрошеного перекладача перекласти документ мовою судочинства та приєднати незалежний переклад до матеріалів кримінального провадження. Бажання допитуваної особи давати показання через перекладача або без нього обов'язково слід відобразити в протоколі допиту.

Під час допиту представника національних меншин – свідка слідчий попереджає його про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та за надання завідомо неправдивих показань, а потерпілого – за надання завідомо неправдивих показань. Це попередження засвідчують їхнім підписом у протоколі допиту.

Ускладнення виникають під час проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Його учасниками можуть бути особи, які розмовляють різними мовами. У таких випадках необхідною є присутність двох перекладачів і здійснення подвійного перекладу. Якщо обидва учасники розмовляють однією мовою, то слідчий, який не володіє цією мовою, повинен запобігти можливій змові. Про це варто повідомити перекладачеві, роз'яснивши йому, що він повинен слідкувати й забороняти спілкування учасників слідчої (розшукової) дії один з одним без контролю слідчого.

Найважливішим засобом встановлення нових фактичних даних і перевірки раніше зібраних доказів під час розслідування злочинів, вчинених учасниками не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, є *призначення судових експертиз*, адже впровадження нових досягнень науки й техніки, що раніше не могли бути використані, є запорукою успішного розслідування будь-якого злочину.

Відмінність між експертизою та участю спеціаліста в провадженні слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що спеціаліст надає слідчому науково-технічну допомогу у виявленні, фіксації, вилученні та попередньому первинному дослідженні матеріальних слідів злочину й інших джерел доказової інформації, тобто в отриманні доказів, а експерт самостійно провадить дослідження

направлених йому на експертизу об'єктів і формулює висновки. Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи (частина 4 статті 69 КПК України), однак є цілком самостійним і незалежним у проведенні експертного дослідження. Він несе кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку і відмову від дачі висновку (статті 385, 384 КК України).

Під час розслідування злочинів, вчинених учасниками не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, призначають різні види експертиз, найпоширенішими серед яких є вибухотехнічні й балістичні.

Вибухотехнічні експертизи. Безпосереднім об'єктом вибухотехнічної експертизи є сліди (відображення) вибуху, сліди вибухових пристроїв (осколки, частини засобів висадження та інші), вибухові речовини, наслідки руйнувань, місця вибуху тощо для встановлення типу вибухового пристрою та його компонентів, одержання додаткової інформації про вчинений злочин й осіб, причетних до нього, вибуховий пристрій, що не вибухнув, одяг і взуття потерпілих, об'єкти зі слідами вибухового впливу, протоколи й відеозапис огляду місця події, протоколи допитів свідків і підозрюваних та зображені ними схеми, акти судово-медичної експертизи живих осіб і трупів [23, с. 139].

Вибухотехнічні експертизи в низці випадків є комплексними й потребують залучення спеціалістів, що володіють знаннями в різних галузях науки й техніки. Для прикладу, за допомогою комплексної медико-вибухотехнічної експертизи можна встановити радіус дії вибухового пристрою та механізм травмування потерпілих під час вибуху, положення вибухового пристрою відносно потерпілого на момент вибуху тощо [93]. На її вирішення може бути поставлено питання: на якій відстані від місця підриву вибухового пристрою існувала небезпека для життя та здоров'я людей.

Ефективність проведення вибухотехнічної експертизи безпосередньо залежить від обсягу й правильності поставлених питань, що виносять на її вирішення. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо вчинення

учасниками НЗФ злочинів із застосуванням вибухів засвідчило, що здебільшого (у 79 % випадків) на вирішення експерту ставлять занадто широкий перелік питань, що затягує строки проведення експертизи. Часто трапляються протилежні ситуації, коли не ставлять усі необхідні питання, що призводить до неповноти висновку експерта (додаток Б). Тому перед призначенням цього виду експертизи доцільно проконсультуватися зі спеціалістом.

До цієї експертизи належать завдання встановлення факту вибуху, виявлення слідів вибухового впливу на предметах речової обстановки місця події; локалізація слідів вибухового впливу й визначення масштабу руйнувань, спричинених вибухом; установлення можливої приналежності окремих осколків, вузлів, деталей, предметів певному вибуховому пристрою.

Інша група охоплює завдання встановлення виду конструкції вибухового пристрою – його приналежності до певної групи об'єктів – боеприпасам, вибуховому пристрою тощо, виду й маси речовини заряду, способу та засобу його підризу, способу приведення в дію й інших його характеристик.

До третьої групи належать завдання, спрямовані на встановлення обставин підготовки й проведення вибуху, реальних і можливих його наслідків (установлення центру вибуху, місцеперебування потерпілих, окремих предметів обстановки в момент вибуху, радіус і характер небезпечного враження під час вибуху, можливість мимовільного вибуху тощо), а також порівняльний аналіз підготовки та проведення вибухів, вчинених в інший час, в інших місцях. До цієї самої групи можна віднести судження експерта-вибухотехніка про професійні навички, кваліфікацію, галузь і рівні спеціальних знань, а подеколи й психічні відхилення особи – виготовлювача вибухового пристрою [141, с. 215–217; 190, с. 236].

Для пошуку злочинця перед вибухотехнічним експертом ставлять завдання з установлення наявності спеціальних знань (професійних навичок) у галузі вибухової справи в особи, яка виготовила вибуховий пристрій.

Розглянемо основні питання, що вирішує експерт-вибухотехнік.

Стосовно *конструкції* підірваного пристрою загалом:

- чи є залишки вибухової речовини на предметах речової обстановки, якої саме;
- чи стався вибух боєприпасів або вибухового пристрою, якщо боєприпасів, то визначити їх вид (марку) і масу речовини заряду;
- якщо мав місце вибух вибухового пристрою, то визначити його конструкцію, вид і масу речовини заряду;
- чи мав вибуховий пристрій оболонку (корпус), чи він був безоболонковим (безкорпусним);
- який спосіб підриву вибухового пристрою;
- який спосіб приведення вибухового пристрою в дію;
- який реально небезпечний радіус дії вибуху боєприпасів або вибухового пристрою;
- чи є в особи, яка виготовила вибуховий пристрій, професійні навички або спеціальні знання в галузі вибухової справи (боєприпасів, вибухових речовин тощо);
- чи ідентичні вибуховий пристрій, виготовлений особою і застосований у цьому випадку;
- яка причина неспрацювання вибухового пристрою.

Щодо *заряду*:

- чи є на об'єктах, вилучених із місця події, продукти вибуху та якої речовини;
- у якій сфері застосовують цю вибухову речовину;
- чи мав заряд які-небудь сторонні елементи (цвяхи, металеві кульки, шрот, голки тощо);
- яка була кількість вибухової речовини;
- чи однакові вибухова речовина, що вилучена у особи під час обшуку, і вибухова речовина, використана у вибуховому пристрої.

Стосовно *оболонки*:

- чи є осколки, вилучені з місця вибуху, витягнуті з тіла потерпілого, осколками оболонки (корпусу) вибухового пристрою або боєприпасів;
- який вид (форму, розміри) мав корпус вибухового пристрою чи боєприпасів, який спосіб його виготовлення;
- з якого матеріалу виготовлено корпус (оболонка) вибухового пристрою;
- який предмет, які вироби використано як корпус вибухового пристрою.

Щодо *способу підриву (висадження) і способу приведення в дію*:

- який спосіб застосовано для підриву вибухового пристрою;
- який засіб висадження застосовано в цьому вибуховому пристрої;
- що застосовано як джерело струму;
- яка схема та складові електричного ланцюга вибухового пристрою;
- який спосіб приведення вибухового пристрою в дію;
- чи застосовано в цьому вибуховому пристрої сповільнювач, принцип його дії.

За *умовами, обставинами вибуху*:

- чи міг відбутися вибух за умов, зазначених у показаннях особи;
- чи міг за таких умов (удар, струс тощо) спрацювати вибуховий пристрій або боєприпаси;
- чи була реальна небезпека для життя й здоров'я людей, які в момент вибуху могли перебувати в місці, що цікавить слідчого;
- чи міг вибух призвести до руйнування стіни, вибивання дверей, заподіяння встановлених тілесних ушкоджень особі тощо;
- чи має особа, яка виготовила вибуховий пристрій, професійні навички або спеціальні знання, у якій саме галузі;
- де і як було розташовано вибуховий пристрій у момент вибуху [142, с. 75–77].

Судово-балістичні експертизи. Зазначимо, що з 2015 року, згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних

досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5, традиційну балістичну експертизу було перейменовано на експертизу зброї та слідів і обставин її використання [71]. Підставою для такої зміни стало розширення об'єктів експертного дослідження, оскільки, крім індивідуальної вогнепальної, холодної зброї та боєприпасів, на експертизу направляють зброю з некінетичним принципом ураження (нереактивні вогнемети, електрошокові пристрої тощо), гранатомети, ствольну артилерійську зброю, ракетно-реактивну зброю тощо [5, с. 47].

Питань, які можуть бути поставлені перед судово-балістичною експертизою, чимало. Тому вважаємо за доцільне акцентувати увагу лише тих, які мають або можуть мати місце під час розслідування кримінальних проваджень аналізованої категорії:

- чи належить цей об'єкт до вогнепальної зброї;
- до якого виду, моделі належить ця зброя, який її калібр;
- чи придатна ця зброя для стрільби;
- для стрільби якими набоями призначена ця зброя;
- яка дальність польоту снаряда, відстріляного із цієї зброї;
- на якій відстані зберігається можливість проникаючого поранення людини пострілом із цієї зброї;
- чи знищено маркувальні позначення на зброї, а якщо так, то які вони були;
- чи належать набой до боєприпасів;
- який калібр представленої кулі, зі зброї якого виду її відстріляно;
- зі зброї якої моделі стріляна гільза;
- з одного чи декількох екземплярів зброї відстріляно представлені гільзи;
- чи є аналізоване пошкодження вогнепальним;
- які з вогнепальних пошкоджень вхідні й вихідні;
- які відстань пострілу та його напрямок [71].

Важливе доказове значення має виявлення на тілі й одягу особи, підозрюваної в участі в не передбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях,

продуктів пострілу як факт вчинення нею стрільби з вогнепальної зброї. Відомо, що під час стрільби з пістолетів з екстракцією гільз праворуч і револьверів, у яких барабан не насувається на казенний зріз ствола, продукти пострілу, прориваючись через вікно кришки затвора або позаду через затвор – для пістолетів, або в щілину між казенним зрізом ствола й передньою частиною барабана – для револьверів, потрапляють на зовнішню поверхню кисті руки особи, що стріляла, в ділянку великого та вказівного пальця. Під час стрільби зі зброї зазначених видів відкладення локалізуються або на верхній чверті обшлага рукава одягу (пістолет), або на верхній його половині. Із продуктів пострілу експертне значення має факт виявлення металу – сурми.

За експертними оцінками визначити на тлі природного забруднення одягу наявність продуктів пострілу (сурми) на одязі особи, яка стріляла з довгоствольної або середньоствольної зброї (карабінів, автоматів) навіть у замкненому просторі, неможливо.

Істотне значення має також час існування продуктів пострілу, що відклалися на шкірі рук особи, яка стріляла. Він залежить від стану шкіри (забруднення, пітливості), здійсненого обтирання шкіри рук сторонніми предметами, застосування засобів гігієни. З огляду на зазначене, можна дійти таких висновків:

- під час стрільби з автоматичної зброї, найпоширенішої серед учасників НЗФ, виявлення слідів сурми на їхніх руках малоімовірне й можливе лише в тому разі, якщо рука особи, яка стріляла, розміщена близько до отвору для викидання стріляної гільзи;

- змиви з рук затриманих осіб, зроблені за допомогою ватного тампона, змоченого у водно-спиртовому розчині, слід провадити негайно після затримання.

Попри наявність спеціальних дисциплін, що вивчають явище пострілу, відомості, зазначені в посібниках, є недостатніми для вирішення багатьох питань судово-балістичної експертизи. Зазначене зумовлено тим, що в курсах балістики добре вивчено лише умови пострілу зі справної зброї новими якісними набоями. Під час проведення судово-балістичних досліджень значно частіше трапляється

несправна, перероблена зброя та боєприпаси, що, відповідно, зумовлює необхідність вивчати явища пострілу в змінених, порівняно з нормальними, умовах [88, с. 6].

За допомогою *трасологічної* експертизи цілого за частинами може бути встановлено належність знайдених у різних місцях окремих деталей одному екземпляру зброї або вибуховому пристрою. Нерідко злочинці для унеможливлення встановлення джерела походження зброї знищують заводські номери й інші рельєфні зображення на деталях зброї. Трасологічна експертиза рельєфних знаків дає змогу відновити спіяні (забиті), слабовидимі номери й інші рельєфні зображення на деталях зброї. Ще один підвид трасологічної експертизи – *дактилоскопічне* дослідження – спрямоване на виявлення слідів рук на поверхнях зброї з метою ідентифікації особи, яка тримала в руках зброю, та викриття злочинця [5, с. 48].

Для виконання діагностичних та ідентифікаційних завдань з досліджуваної категорії кримінальних проваджень призначають *фоноскопичну* експертизу.

Перед фоноскопичною експертизою може бути поставлено такі діагностичні питання:

- скільки осіб брало участь у розмові, яку записано на досліджуваній фонограмі;
- чи є мова, представлена на фонограмі, або її фрагменти заученими, прочитаними або вільними;
- який дослівний зміст тексту;
- який зміст нерозбірливого запису на представленій фонограмі;
- які джерела та характер немовних звуків, що супроводжують основний запис;
- яке було навколишнє оточення в момент запису фонограми;
- чи є представлена фонограма оригіналом (копією), а якщо вона є копією, то якою: першою, другою тощо;

- чи містить фонограма безперервний запис, чи це запис із зупинками звукозаписувального обладнання;
- чи зазнала представлена фонограма монтажу, якщо так, то яку частину її змонтовано;
- чи виготовлено подану на дослідження фонограму на одному або різних звукозаписних апаратах;
- на магнітофоні якого типу, марки, класу, країни-виробника здійснено запис;
- чи мав звукозаписний апарат або мікрофон які-небудь несправності, які саме;
- чи не використано технічні засоби для навмисного спотворення голосу;
- який технічний рівень навичок виготовлювача фонограми;
- у якій місцевості формувалося усне мовлення і в яких можливих місцях довгостроково проживала особа, мову якої записано;
- які стать, вік, анатомічні особливості мовоутворювального апарату, фізичні та психічні характеристики особи, мова якої представлено на фонограмі;
- які соціальні характеристики особи (рівень і галузь освіти, культури й інтелекту тощо);
- який емоційний стан особи в період запису її усного мовлення [105, с. 117].

Для того щоб ідентифікувати особу, експерту, крім носія фонозапису, необхідно надати носії зі зразками для експертизи. Ці матеріали мають містити слова та фрази, у яких виявляються особливості чи патології мови, інші відхилення від загальноприйнятих норм літературної мови.

Процес одержання зразків для експертизи здійснюють так, щоб під час запису фонограми підозрюваний був змушений виголошувати ті самі фрази та слова, що й у досліджуваному записі. Увагу необхідно акцентувати на емоційно-психологічному стані особи під час одержання зразків (він має бути схожим на стан, у якому було здійснено запис повідомлення). Технічні умови проведення запису під час виготовлення експериментальних зразків, по можливості, мають бути максимально наближені до умов одержання спірної фонограми (та сама

звукозаписувальна апаратура, магнітна стрічка, швидкість запису, акустичні властивості приміщення). Крім цього, рекомендовано виконати експериментальний запис в оптимальних умовах, використовуючи високоякісну звукозаписувальну апаратуру [111, с. 325].

Такі зразки мають відповідати встановленим процесуальним вимогам: перед початком запису зазначають дату й місце, прізвище та посаду тих, хто записує, умови, за яких здійснюється запис (вони мають бути максимально наближеними до умов запису за обставин події, що розслідують), детальну характеристику технічних засобів – тип і характеристики магнітофона, мікрофона, магнітної стрічки тощо [54, с. 204].

Як слушно зазначає О. Ш. Каганов, обов'язковим елементом правильно відібраного зразка голосу й мови в особи є зразок її спонтанної, непередбаченої мови. Така спонтанна мова здебільшого є звукозаписом допиту особи, якщо допит здійснюють із застосуванням звукозапису [74, с. 138].

Час спонтанної мови особи, яку ідентифікують, на зразках має бути досить тривалим (не менше ніж 5 хвилин). Зразки мови не слід відбирати шляхом читання заздалегідь підготовленого тексту, за винятком тексту на спірній досліджуваній фонограмі. Вони можуть бути розповіддю з тематики, пов'язаної зі змістом спірної фонограми і (чи) бесіди з особою, у якої необхідно отримати зразки [35, с. 115].

Під час підготовки й отримання зразків голосу та мови слід дотримуватися таких основних правил:

- не рекомендовано перебивати особу, у якої отримують зразки усної мови або говорити одночасно декільком особам;
- здійснювати запис зразків на тій звукозаписувальній апаратурі, на якій проводили запис спірної фонограми;
- перед проведенням запису необхідно виконати декілька пробних записів за різного розміщення мікрофона й установки рівня запису.

У криміналістичній літературі ці рекомендації доповнено ще кількома:

- мікрофон слід розміщати на відстані 0,5 м від рота людини, запис зразка голосу якої здійснюють;
- вікна і двері приміщення, де проводять звукозапис, має бути зачинено, телефонні апарати вимкнено, усунено можливі джерела сторонніх шумів;
- на магнітній стрічці має бути зафіксовано, коли, ким і в присутності кого проведено відбір матеріалу [47, с. 68].

Дотримання критерію порівняння зразків є однією з найбільш актуальних і складних проблем під час підготовки матеріалів для проведення фоноскопичної експертизи.

Примушувати людину вживати алкоголь перед одержанням зразків для експертизи, звісно, протизаконно, однак цю проблему може бути розв'язано (хоча б частково) за умови дотримання таких рекомендацій:

- у випадку затримання особи, що вчинила злочин у стані алкогольного сп'яніння, одразу після цього або протягом незначного проміжку часу, одержання зразків для експертного фоноскопичного дослідження необхідно здійснювати негайно;
- якщо після вчинення злочину минув значний проміжок часу, то під час одержання від підозрюваного зразків для експертизи слід враховувати, який вплив алкоголь здійснює на організм цієї людини (гальмівний чи збуджувальний). Відповідно до цієї умови, необхідно в процесі одержання зразків, використовуючи припустимі психологічні прийоми, досягти схожого емоційно-психологічного стану особи. Під час одержання зразків голосу та мови в зазначених умовах повинен обов'язково брати участь фахівець-психолог. Безперечно, що застосовувані тактико-психологічні прийоми мають бути допустимими й не принижувати честі та гідності особи. Тож вважаємо, що проблема впливу алкогольного, наркотичного та токсичного сп'яніння на ознаки голосу й мови особи потребує комплексної наукової розробки фахівцями в галузі психології і мовознавства.

Крім експериментальних зразків, як матеріал для експертизи може бути надано умовно вільні зразки – записи бесід, де підозрюваного під час розмови змушують виголошувати певні слова й мовні звороти. Такі записи можна виконувати під час проведення слідчих (розшукових) дій. Якщо під час обшуку за місцем проживання підозрюваного буде виявлено аматорські аудіозаписи розмов підозрюваного, їх можна використати для проведення експертизи як вільні зразки.

Експерта бажано повідомити про відомі обставини виготовлення спірної фонограми, а також про обладнання, використане під час експериментального запису, його технічний стан, вид живлення звукозаписувального обладнання тощо.

На вирішення фоноскопичної експертизи, крім діагностичних, можуть ставити ідентифікаційні питання:

- чи належить зафіксована на фонограмі мова певній особі (особам);
- які фрагменти звукозапису яким особам належать;
- чи виготовлено цю фонограму на представленому звукозаписувальному апараті;
- чи відтворювали її раніше на представленому апараті;
- на якому з представлених магнітофонів записували або відтворювали цю фонограму [179, с. 21].

Питання *лінгвістичної* експертизи:

- у якій місцевості формувалося усне мовлення, які можливі місця тривалого проживання особи, мовлення якої зафіксовано на фонограмі;
- які стать, вік, фізичні та психічні ознаки особи, мову якої зафіксовано на фонограмі;
- які соціальні характеристики особи;
- яка емоційна характеристика особи, мову якої зафіксовано на фонограмі, у період запису її усного мовлення [103, с. 270].

Судово-психіатричну експертизу призначають у разі наявності сумнівів щодо психічного здоров'я підозрюваного. Приводами до виникнення сумнівів і призначення судово-психіатричної експертизи можуть бути: заява підозрюваного

або його родичів про те, що він перебував на лікуванні в психіатричній лікарні або перебував на обліку в лікаря-психіатра; відповідь на запит із судово-психіатричної лікувальної установи або від лікаря-психіатра про те, що зазначена особа перебувала на обліку або лікуванні; наявність відомостей про перенесену цією особою травму голови; інформація від різних осіб про неадекватність поведінки підозрюваного, а також встановлення такої поведінки безпосередньо слідчим.

Під час судово-психіатричної експертизи ставлять такі питання:

- чи страждала особа під час інкримінованого їй діяння психічним розладом, внаслідок якого вона не могла в той період усвідомлювати свої дії або керувати ними;

- до якої категорії хворобливих станів належить цей психічний розлад – хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства, іншого хворобливого стану психіки;

- чи страждає особа на конкретний момент на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними;

- чи потребує особа застосування до неї примусових заходів медичного характеру, якщо так, то яких саме;

- чи страждає особа на хронічний алкоголізм або наркоманію [55, с. 214–215].

Наведений перелік експертиз під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань не є вичерпним. Їх вибір залежить від конкретної слідчої ситуації та внутрішнього переконання слідчого, який здійснює досудове розслідування.

3.3. Здійснення окремих заходів забезпечення кримінального провадження

Важливу роль у забезпеченні належного проведення досудового розслідування та судового розгляду відіграють заходи забезпечення кримінального провадження, передбачені майже в усіх Кримінально-процесуальних кодексах сучасних держав світу. Реалізація таких заходів спрямована, з одного боку, на забезпечення передбаченого законом порядку досудового розслідування та судового розгляду, а з іншого – на захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень, виконання інших завдань кримінального провадження [209, с. 103].

Відповідно до частини 3 статті 132 КПК України, застосування заходів забезпечення кримінального провадження допускається лише в разі доказування слідчим, прокурором того, що:

1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

Проанкетовані нами слідчі НПУ зазначили, що серед заходів забезпечення кримінального провадження найчастіше використовують запобіжні заходи – 157 (84,7 %), тимчасовий доступ до речей і документів – 65 (35,1 %), тимчасове вилучення майна – 46 (24,9 %), арешт майна – 42 (22,7 %) (додаток А). Водночас вивчення матеріалів кримінального провадження засвідчило інші тенденції: здебільшого, про що зауважили 77 % слідчих, вони проводять затримання, 13 % із них зазначили про тимчасове вилучення майна, а ще 10 % – про арешт майна

(додаток Б). Обумовлено це тим, що речі та документи мають важливе доказове значення, а їх огляд, копіювання чи вилучення є необхідною передумовою для приєднання їх до матеріалів кримінального провадження. Тож зосередимо увагу на особливостях проведення зазначених процесуальних дій під час розслідування аналізованого злочину.

Насамперед слід висвітлити специфіку *затримання особи без ухвали слідчого судді*. У чинному законодавстві передбачено два види такого затримання: законне затримання (стаття 207) та затримання уповноваженою службовою особою (стаття 208 КПК України), що суттєво різняться між собою.

Зокрема, військовослужбовці ЗСУ, НГУ, працівники НПУ під час виконання службових завдань у зоні проведення ООС здійснюють саме законне затримання, передбачене статтею 207 КПК України. Адже ці особи не є уповноваженими службовими особами, а затримання здійснюють до початку досудового розслідування у зв'язку з протиправною діяльністю затриманих осіб:

- 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
- 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яку підозрюють у його вчиненні.

Особа, яка законно затримала учасника НЗФ, зобов'язана, відповідно до частини 3 статті 207 КПК України, негайно доставити його до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення. Водночас, цей припис процесуального закону не завжди є можливість виконати в умовах проведення ООС у зв'язку з об'єктивними причинами. Підозрюваних осіб, які фактично затримані в порядку статті 207 КПК України військовослужбовцями ЗСУ або НГУ в зоні їхньої відповідальності, доставляють до слідчого після сплину значного проміжку часу та без належного повідомлення слідчих, що унеможливорює прийняття ними обґрунтованого рішення щодо своєчасного проведення першочергових слідчих (розшукових) дій та відповідного подальшого прийняття подальших важливих процесуальних

рішень (повідомлення про підозру, обрання запобіжного заходу, оголошення у розшук тощо) щодо зазначених осіб.

Крім цього, відповідно до частини 1 статті 168 КПК України, кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно з доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Факт передання тимчасово вилученого майна засвідчують протоколом. Вилученим майном у цих випадках можуть бути насамперед зброя, військова амуніція, документи, інші речі та предмети, що підтверджують приналежність затриманого до НЗФ.

Окремо слід аргументувати актуальність внесення змін до статей 208, 211 КПК України й передбачити можливості затримання уповноваженою особою на строк більше ніж на 72 години. З перших днів розслідування кримінального провадження в умовах проведення АТО, а згодом – ООС, це питання набуло найбільшої актуальності.

На виконання вимог Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 12 серпня 2014 року № 1630-VII щодо превентивного затримання в районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години та Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року № 1631-VII розроблено Інструкцію про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції, затверджена наказом МВС України, ГПУ, СБУ від 26 серпня 2014 року № 872/88/537.

Зокрема, підставою для здійснення превентивного затримання є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою терористичної діяльності, а саме

вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтями 109–114¹, 258–258⁵, 260–263¹, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 КК України.

У пункті 3.1 цієї Інструкції зазначено, що повноваження, передбачені статтею 615 КПК України щодо виконання повноважень слідчого судді, передбачених у статтях 163, 164, 234, 235, 247, 248 цього Кодексу, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114¹, 258–258⁵, 260–263¹, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 КК України, виконує прокурор, який здійснює процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні.

Відповідно до п. 3.5.1 цього документа, прокурор, отримавши клопотання слідчого щодо обрання особі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи прийнявши таке рішення особисто, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею визначених законом повноважень вирішує питання про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту на строк до 30 діб до осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114¹, 258–258⁵, 260–263¹, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 КК України, з дотриманням вимог статей 176, 178, 183, 186, 193, 194, 196 КПК України [70].

Проте невирішеним залишилося питання щодо перевірки особи на причетність до НЗФ у зоні проведення ОСС у строк до 72 годин. На це впливає низка факторів: відсутність у значної кількості осіб документів, які встановлюють особу, і відсутність можливості отримання таких документів у стислі терміни у зв'язку з тим, що документи залишилися на непідконтрольній території; наявність значної кількості документів з ознаками підробки (на непідконтрольній території залишилися як бланки документів, так і печатки, що надає можливість членам НЗФ їх використовувати); відсутність можливості в стислі терміни перевірити пояснення осіб щодо обставин, на які вони посилаються, це зазвичай потребує від 2 до 5 діб; відсутність можливості в стислі терміни встановити осіб, які можуть

бути очевидцями дій осіб, яких перевіряють. Тим більш, неможливо в строк до 1 доби отримати докази, достатні для повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Непоодинокими є випадки, коли було встановлено особу, щодо якої була наявна інформація про її участь в НЗФ, однак були відсутні підстави як для її затримання, так і для повідомлення про підозру. Після проведення низки слідчих (розшукових) дій було отримано докази участі цієї особи в НЗФ, однак слідчі були вимушені оголошувати її розшук у зв'язку з тим, що на той час ця особа, не будучи затриманою, вже залишила місце проживання та переховувалася від органів досудового розслідування.

Під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань здійснюють *тимчасове вилучення майна*, яким, відповідно до частини 2 статті 167 КПК України, можуть бути речі, документи, гроші тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони:

- підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди, зокрема, це зброя, засоби зв'язку, карта населеного пункту, на якій схематично зазначене розташування підрозділів військовиків і груп бойовиків, напрямки атак, контрударів і відступів, план дислокації учасників НЗФ перед нападом на об'єкт, документи, серед яких: списки членів НЗФ, за ким закріплено конкретну зброю; графіки виходів членів НЗФ на чергування; відомості про наявність зброї та боєприпасів на складах; посвідчувальні документи, паспорти, військові квитки, водійські посвідчення, технічні паспорти на автотранспорт, службові посвідчення тощо;

- призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, для прикладу, гроші, як національна, так й іноземна валюта (серед яких можуть бути підроблені); змінні носії інформації зі зверненням лідерів НЗФ, що закликають до надання

збройного опору органам влади, зі сценами страти, листівки з відповідним надрукованим текстом, комп'ютери, розмножувальна апаратура;

– є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом; викрадені документи взятих у полон або вбитих військово-службовців, співробітників поліції, захоплених заручників, а також незаповнені бланки документів суворої звітності, зброя, військова техніка, боєприпаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, наркотичні засоби та психотропні речовини;

– одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено: військове майно, спорядження, камуфляжна форма, зокрема зі знаками розрізнення, що засвідчують причетність до конкретного НЗФ, тощо.

Вказані об'єкти переважно вилучають під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Факт вилучення речових доказів, документів та іншого майна відображають у протоколі процесуальної дії. Речі й документи, що були вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій, на підставі повноважень слідчого, прокурора вважають тимчасово вилученим майном.

Відповідно до частини 1 статті 98 КПК України, речовими доказами є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження, серед них предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені вище (частина 2 стаття 98 КПК України).

Документом, згідно з частиною 1 статті 99 КПК України, є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості,

які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження.

Речові докази, за винятком документів, що зберігають разом з матеріалами кримінального провадження, необхідно належним чином упакувати й опечатати. На упаковці (бирці) проставляють підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, зазначають інформацію про вміст упаковки, найменування проведеної процесуальної дії, дату її проведення та номер кримінального провадження. Спосіб упаковки має забезпечувати неможливість підміни або зміни вмісту без порушення її цілісності та схоронності вилучених (отриманих) речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення. Речові докази зберігають до передачі їх суду в органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ [168].

На підставі аналізу змісту статті 100 КПК України, а також приписів, закріплених у Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження (Порядок), можна виокремити такі способи зберігання:

1) зберігання разом із матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює кримінальне провадження;

2) зберігання в спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ;

3) зберігання в режимно-секретному підрозділі органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ;

4) зберігання в спеціальних установах і підприємствах;

5) зберігання у власника (законного володільця) відповідного матеріального об'єкта [87, с. 179].

З огляду на зміст частини 2 статті 100 КПК України, речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігають у сторони кримінального провадження, якій його надано. Водночас Порядок конкретизує ці положення. Зокрема, залежно від способу зберігання суб'єктами, відповідальними за зберігання матеріальних об'єктів як речових доказів, будуть:

- 1) у разі зберігання разом із матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює кримінальне провадження, – слідчий, який здійснює кримінальне провадження;

- 2) у разі зберігання в спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, – посадова особа органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що призначається наказом керівника такого органу або слідчого підрозділу відповідно до повноважень;

- 3) у разі зберігання в режимно-секретному підрозділі органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, – посадова особа режимно-секретного підрозділу органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, призначена керівником такого підрозділу;

- 4) у разі зберігання в спеціальних установах і підприємствах – відповідальний працівник відповідної установи, якому речові докази передано на зберігання;

- 5) у разі зберігання у власника (законного володільця) відповідного матеріального об'єкта – власник (законний володілець), якому матеріальний об'єкт передано.

Зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, які є речовими доказами, здійснюють відповідно до Порядку зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, затвердженого постановою КМУ від 7 травня 2008 року № 422 [155].

Зберігання речових доказів у вигляді спирту етилового, алкогольних напоїв і тютюнових виробів здійснюють у місцях зберігання, відомості про місцезнаходження яких внесено до Єдиного державного реєстру місць зберігання та з дотри-

манням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою КМУ від 25 серпня 1998 року № 1340 [156].

Зберігання вилученої (отриманої) під час кримінального провадження вогнепальної та холодної зброї, боєприпасів здійснюють в господарчих підрозділах МВС, головних управлінь МВС, управлінь МВС, СБУ, головних управлінь та управлінь СБУ після їх перевірки й дослідження державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність. У разі необхідності поміщення зразків боєприпасів, вогнепальної або холодної зброї до натурно-довідкових колекцій, такі зразки за узгодженням із прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у відповідному кримінальному провадженні, можуть зберігати в державній спеціалізованій установі, що здійснює судово-експертну діяльність.

У разі вилучення (отримання) зброї, бойових припасів, військового спорядження, що закріплені за військовими частинами, органами та підрозділами ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, інших державних органів, військовослужбовці та співробітники яких мають право на носіння вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, такі зброя, бойові припаси, військове спорядження підлягають здачі на зберігання за належністю, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження.

Речові докази у вигляді вибухових речовин передають для зберігання на склади (арсенали, бази) ЗСУ або відповідних державних підприємств, а отруйні речовини – на склади суб'єктів господарювання, які мають дозвіл на це, отриманий відповідно до Порядку, затвердженого постановою КМУ від 20 червня 1995 року № 440, та належні спеціальні умови для зберігання, за узгодженням з їхніми командирами (начальниками) та керівниками.

Згідно з пунктом 20 постанови КМУ «Про порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності

тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження» від 19 листопада 2012 року № 1104 передбачено, що зберігання речових доказів у вигляді автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів здійснюють на спеціальних майданчиках і стоянках територіальних органів Національної поліції для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів.

У випадку тимчасового вилучення транспортного засобу, після прибуття спеціального автомобіля – евакуатора, у протоколі слідчої (розшукової) дії в присутності двох понятих бажано зазначити: дату, час, місце порушення й підставу для тимчасового затримання та доставлення транспортного засобу на спеціальний майданчик чи стоянку; тип, марку, державний реєстраційний номер, перелік візуальних недоліків та пошкоджень транспортного засобу, що тимчасово затримують і доставляють на спеціальний майданчик чи стоянку; адресу місця зберігання транспортного засобу. Такими місцями є штрафмайданчики, місця локації яких добре відомі працівникам НПУ.

Речові докази у вигляді готівки в національній валюті України або іноземній валюті передають для зберігання уповноваженому банку, що обслуговує орган, у складі якого функціонує слідчий підрозділ (уповноважений банк). У разі коли готівка в національній валюті України чи іноземній валюті не містить слідів кримінального правопорушення, валютні кошти зараховують на спеціально визначені для цієї мети депозитні рахунки (депозитний рахунок) уповноваженого банку.

Після цього, відповідно до частини 1 статті 171 КПК України, прокурор, слідчий за погодженням з прокурором повинен звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт вказаного майна.

Клопотання слідчого, прокурора про *арешт тимчасово вилученого майна* має бути подано не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна, інакше майно, згідно з частиною 5 статті 171 КПК України, має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено. Арештом майна є тимчасове, до скасування у

встановленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном.

Відповідно до частини 2 статті 170 КПК України, арешт майна допускається з метою забезпечення:

- 1) збереження речових доказів;
- 2) спеціальної конфіскації;
- 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи;
- 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження властива динаміка нормативного регулювання, що засвідчує значна кількість змін і доповнень, внесених до глави 17 КПК України [64, с. 183]. Зокрема, для забезпечення оперативного й ефективного розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності НАБУ, було запроваджено механізм попереднього арешту майна, який наразі передбачений частиною 9 статті 170 КПК України. Водночас доречно порушують питання в літературі стосовно того, чому механізм попереднього характеру арешту майна не може бути поширено, по-перше, на інші кримінальні провадження, по-друге, на випадки необхідності забезпечення цивільного позову [40, с. 158].

Для оцінки наявності невідкладних випадків для застосування попереднього арешту майна слід керуватися тим, що невідкладні випадки виникають у разі наявності реальної та підтвердженої загрози оперативного приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження майна, яку неможливо усунути до вирішення питання про арешт майна в загальному порядку.

Під час вирішення питання про арешт майна слідчий суддя, суд має враховувати й правову підставу для арешту майна; і можливість використання майна як доказу в кримінальному провадженні; і наявність обґрунтованої підозри

у вчиненні особою кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність; і можливість спеціальної конфіскації майна; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, неправомірної вигоди, яку отримала юридична особа; і розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження; і, зрештою, наслідки арешту майна для підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб (частина 2 статті 173 КПК України).

Відмова у задоволенні або часткове задоволення клопотання про арешт майна тягне за собою негайне повернення особі відповідно всього або частини тимчасово вилученого майна (частина 3 статті 173 КПК України).

Передбачено два порядки розгляду слідчим суддею, судом клопотання про арешт майна. Перший полягає в тому, що клопотання про арешт майна розглядають за участю слідчого та/або прокурора, підозрюваного, іншого власника майна та, за наявності, захисника, законного представника. Неприбуття цих осіб у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання. Під час розслідування створення НЗФ цей варіант безпосередньо залежить від особи злочинця та його поведінки під час досудового розслідування.

Другий варіант, який є найбільш прийнятним, полягає в розгляді клопотання про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, без повідомлення підозрюваного, обвинуваченого, іншого власника майна, їхнього захисника, представника чи законного представника, якщо це є необхідним з метою забезпечення арешту майна, якщо буде наявна обґрунтована підозра вважати, що в разі його повідомлення про наміри накласти арешт на майно, він може його сховати, знищити, пошкодити тощо.

Арешт майна накладають з метою забезпечення збереження речових доказів на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, зазначеним у статті 98 КПК України. У цій статті визначено, що саме є речовими доказами в кримінальному

провадженні. До них не належать доходи від майна, що одержано фізичною або юридичною особою внаслідок вчинення злочину. Натомість у пункті 6 частини 9 статті 100 КПК України передбачено конфіскацію доходів від такого майна. З метою забезпечення конфіскації в практичній діяльності постає необхідність в арешті таких доходів. З огляду на викладене, вважаємо слушною думку О. Малої та Л. Місюри, згідно з якою в частину 3 статті 170 КПК України доцільно внести зміни та передбачити, що майно, на яке може бути накладено арешт, має відповідати критеріям, зазначеним як у статті 98, так і пункті 6 частини 9 статті 100 КПК України, або доповнити зміст статті 98 КПК України словосполученням «доходи від майна, що одержані фізичною або юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення» [114, с. 116].

Слід зазначити, що ці загальні норми щодо арешту майна не повною мірою можуть бути дотримані під час проведення АТО (згодом – ООС). Відповідно до частини 1 статті 615 КПК України, на місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 163, 164, 234, 235, 247 та 248 цього Кодексу, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114¹, 258–258⁵, 260–263¹, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 КК України, ці повноваження виконує відповідний прокурор [96].

Виконання окремих формально обов’язкових процесуальних дій на вказаній території, слушно зазначає О. В. Лазукова, ускладнилося або взагалі виявилось неможливим. До негативних факторів, які впливали та впливають на хід і результати досудового розслідування, ця авторка віднесла: обстановку, яка динамічно змінюється; об’єктивну неможливість виконання на цих територіях своїх функцій правоохоронними органами; велику кількість потерпілих; наявність реальної загрози безпеці учасників кримінального провадження, можливість їх

загибелі, поранення, захоплення в полон; дефіцит часу для проведення слідчих (розшукових) дій; відсутність у правоохоронних органів досвіду роботи в таких умовах тощо [101, с. 211]. В умовах збройної агресії РФ на тимчасово окупованих територіях України в частині 1 статті 615 КПК України вказано лише про проведення тимчасового доступу до речей чи документів, обшук і проведення НСРД. Однак поза увагою законодавця залишилися питання накладення арешту на речі, предмети й документи (статті 171, 172 КПК України) як тимчасово вилучене майно під час затримання, обшуку чи огляду. Крім цього, на території України, де проводять ООС, вчинюють й інші злочини, крім визначених у частині 1 статті 615 КПК України, зокрема злочини проти життя та здоров'я особи, статевої свободи та статевої недоторканності особи, власності, громадської безпеки тощо. За логікою законодавця, у цих випадках, за необхідності проведення процесуальних дій, що потребують дозволу суду, слід звертатися саме до суду. Зазначене не видається правильним. Адже в цьому разі під час розслідування злочинів, прямо передбачених в аналізованій нормі цього Кодексу, й проведення, наприклад, обшуку житла чи іншого володіння особи, слід звертатися до прокурора, а в інших випадках, навіть коли вчинено тяжкі чи особливо тяжкі злочини, – до суду. Такий диференційований порядок отримання дозволів на проведення низки процесуальних дій, на наше переконання, неминуче призведе до затягування строків і не сприятиме забезпеченню швидкого, повного й неупередженого досудового розслідування. Тож перелік статей, що визначають злочини, передбачені КК України, під час розслідування яких повноваження суду виконує прокурор, доцільно виключити, замінивши його словами «тяжких чи особливо тяжких злочинів».

З огляду на зазначене і враховуючи, що процесуальне унормування цих положень є важливим не лише для всебічного, повного й об'єктивного розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, а й для розслідування інших злочинів, вчинених на територіях проведення ООС, частину 1 статті 615 КПК України слід викласти в такій редакції:

«На місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції *або операції Об'єднаних сил*, у разі неможливості виконання у встановлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 163, 164, 171, 172, 234, 235, 247 та 248 цього Кодексу, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні *тяжких чи особливо тяжких* злочинів, ці повноваження виконує відповідний прокурор».

Інший варіант, з огляду на специфіку розслідування створення НЗФ – пропозиція науковців передбачити у кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, незалежно від родової підслідності застосування попереднього арешту майна за постановою слідчого, погодженою з прокурором, з дотриманням передбаченого механізму щодо подальшого судового контролю такого арешту майна [64, с. 185]. Вирішення цього питання саме в такий спосіб набуває ще більшої актуальності з огляду на те, що значна кількість процесуальних дій, які зазвичай проводять під час розслідування створення НЗФ, не була проведена у зв'язку з неможливістю отримання дозволу суду. Це можливо було б виправити лише шляхом внесення до КПК України, наприклад, таких змін або доповнень: передбачити можливість звернення до суду з клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна у більш тривалі строки, ніж це регламентовано нині. Адже на території проведення ООС практично неможливо дотриматися строків, визначених чинним КПК України – «наступний робочий день» або «48 годин». Тож доцільно передбачити як виняток із загального правила можливість отримання доступу до речей і документів на підставі ухвали слідчого судді не лише слідчому, який безпосередньо вказаний в ухвалі, а й членам слідчої групи (наприклад, на підставі постанови про створення слідчої групи або витягу з ЄРДР чи письмового доручення).

Непристосованість КПК України до умов дії в такий складний для держави період виявилася також і в тому, що внесення більшості клопотань потребує

долучення до них копій документів (матеріалів) слідчих (розшукових) дій (наприклад, клопотання про обрання запобіжних заходів). Одне таке клопотання (без копій, з додатками) налічувало близько 15–20 аркушів, що змушувало призначати окремих працівників для копіювання матеріалів кримінального провадження.

Вагомим досягненням у розслідуванні злочинів став той факт, що підозрювані, щодо яких було обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, були звільнені для подальшого обміну на полонених бійців ЗСУ, НГУ, добровольчих батальйонів. До слова, обрання запобіжного заходу – тримання під вартою – визнали найефективнішим 75 % проанкетованих нами слідчих НПУ, а ще 20 % віднесли до нього затримання (додаток А).

Натомість, взагалі невирішеним залишилося питання щодо подальшого розслідування кримінальних проваджень щодо вказаних звільнених осіб. У практичній діяльності їх оголошують у розшук і зупиняють досудове розслідування відповідно до пункту 2 частини 1 статті 280 КПК України. Поодинокими були випадки, коли обміняні підозрювані самотійно з'являлися до органу досудового розслідування. Стосовно цієї категорії осіб слідчі переважно не обирали запобіжний захід повторно, а обвинувальні акти з угодою про визнання винуватості надсилали до суду. Однак такі рішення слідчого викликали питання в решти підозрюваних, яких не було обміняно, тож вони зверталися за роз'ясненнями того факту, що стосовно них обрано запобіжний захід, а стосовно інших осіб, які вчиняли такі самі злочини, його не було обрано. Саме тому це питання, як і всі інші, порушені в цьому дослідженні, потребують невідкладного вирішення.

Висновки до розділу 3

Особливості розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, зумовлюють необхідність застосування спеціально розроблених криміналістикою рекомендацій щодо застосування тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій та використання спеціальних знань.

Однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій є огляд місця події, за результатами якого отримують відомості щодо наявності НЗФ, підтверджують факт злочину, виявляють і досліджують сліди його вчинення НЗФ. Саме цей вид огляду є основою для подальшого розслідування, оскільки всі виявлені під час проведення інших слідчих (розшукових) дій матеріальні сліди злочину зіставляють із фактичними даними, одержаними під час огляду.

Вибір тактичних прийомів допиту підозрюваного під час розслідування створення НЗФ залежить від оцінки особистісної специфіки допитуваного, обставин вчинення ним злочину й обстановки допиту. Сукупність цих умов дасть змогу слідчому обрати найефективніший тактичний прийом проведення допиту, зокрема у випадках відмови допитуваного давати показання чи надання ним завідомо неправдивих показань.

Тактика обшуку під час розслідування злочинів членів НЗФ забезпечує ефективні умови організації, пошуку, попереднього дослідження, вилучення та фіксації об'єктів, а також психологічний вплив на осіб, яких обшуковують, для встановлення групового характеру вчиненого злочину; отримання інформації про існування НЗФ, його склад, завдання, розподіл ролей між співучасниками, особу керівника (організатора); встановлення наявності в діях підозрюваного ознак, що засвідчують його причетність до НЗФ; викриття злочинної діяльності НЗФ.

Специфіка проведення пред'явлення для впізнання під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням НЗФ, пов'язана з необхідністю забезпечення безпеки особи, що впізнає, за наявності відомостей про реальну загрозу її життю, здоров'ю, житлу чи майну або життю чи здоров'ю її близьких. За відсутності умов

проведення цього виду пред'явлення для впізнання таку дію проводять за фотознімками чи матеріалами відеозапису або в режимі відеоконференції.

Серед заходів забезпечення кримінального провадження найефективнішими й найпоширенішими є затримання, тимчасове вилучення та арешт майна, а серед запобіжних заходів – тримання під вартою.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукового завдання, що полягає в комплексному дослідженні особливостей розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, обґрунтуванні висновків, пропозицій та рекомендацій, що відповідають вимогам наукової новизни й мають теоретичну і практичну значущість. До основних результатів, одержаних на підставі аналізу законодавства, наукових джерел і правозастосовної практики, належать такі положення:

1. Унаслідок вивчення стану сучасних наукових досліджень встановлено, що проблеми розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань розглянуто здебільшого в кримінально-правовому та криміналістичному аспектах. Окремі напрями розслідування цього злочину висвітлено в дисертаціях, монографіях, підручниках, навчальних посібниках, наукових статтях й інших публікаціях. Однак зазначені праці не охоплюють повного комплексу питань, пов'язаних зі створенням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, з огляду на особливості їх учинення та виявлення, що зумовлює необхідність здійснення подальших наукових розвідок у напрямі формування криміналістичної методики розслідування цього виду злочину.

2. Терміни «воєнізовані формування» та «збройні формування» не є тотожними. Визначення воєнізованих збройних формувань, що міститься в пункті 1 примітки до ст. 260 КК України, може стосуватися як законних, так і незаконних воєнізованих формувань. Натомість у пункті 2 примітки до цієї статті йдеться не лише про збройні формування, а й про воєнізовані групи. У зв'язку з відсутністю в законодавстві України поняття «воєнізовані групи», під час розслідування злочинів слід керуватися нормою частини 1 ст. 28 КК України,

відповідно до якої злочин визнають таким, що вчинений групою осіб, якщо в ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. У зв'язку із зазначеним запропоновано зміни до пункту 1 примітки до ст. 260 КК України, спрямовані на розрізнення ознак злочинів, передбачених у частинах 1, 2 цієї статті.

3. До елементів криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань належать спосіб учинення злочину, слідова картина, особа злочинця, мотиви й мета вчинення злочину, що знаходяться в кореляційній взаємозалежності та зумовлюють особливості розслідування цього виду злочину.

Водночас предмет злочинного посягання як елемент криміналістичної характеристики визначити складно, тому слід окреслити об'єкт злочину як кримінально-правову категорію, пов'язану з безпечними умовами функціонування держави, життєдіяльності суспільства й роботи підприємств, установ, організацій, життям і здоров'ям людей.

З криміналістичної позиції спосіб учинення злочину під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань можна розглядати як типовий спосіб підготовки до вчинення злочину або як основне діяння, що характеризує об'єктивну сторону злочину, передбаченого частинами 1, 2 ст. 260 КК України. Керівництво не передбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями або їхніми структурними підрозділами здійснюють шляхом визначення тактики діяльності вже створеного формування. Крім створення та керівництва, до способів учинення аналізованого злочину належать також участь у їх складі в нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян; фінансування злочинної діяльності, постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки тощо. Спосіб учинення злочину в широкому значенні охоплює також діяльність з протидії розслідуванню як сукупність дій, спрямованих на перешкоджання законній діяльності уповноважених органів досудового розслідування.

Типовими слідами створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є: матеріальні (автоматична зброя, боєприпаси та гранати, засоби мобільного зв'язку, зокрема в мережі Інтернет; камуфляжний одяг, медичні аптечки з препаратами, наркотичні засоби, інші речі (маскувальні халати, сухе пальне, металеві кружки, каремати, спальні мішки); готівкові кошти; банківські картки й рахунки; печатки і штампи; факсиміле; паспорти тощо) й ідеальні (інформація, що залишилася в пам'яті осіб, причетних до діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань) сліди злочину, утворення яких безпосередньо залежить від способу його вчинення.

З-поміж типових ознак особи злочинця аналізованої категорії слід виокремити такі: це особа чоловічої статі віком від 26-ти до 40 років, громадянин України та РФ, мешканець обласного центру або міста обласного значення, який має середню освіту, не працює, пройшов військову й іншу підготовку в спеціальних диверсійно-терористичних навчальних центрах, зокрема за межами України. Така особа має агресивно-насильницьку, політичну або ідейно-релігійну мотивацію. У низці випадків злочинці керуються не одним, а кількома мотивами.

4. Важливе значення для розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань має з'ясування обставин, які підлягають встановленню, зокрема: структура НЗФ і розподіл ролей його членів; система правил поведінки та санкції за їх порушення; характер заохочень і покарань членів НЗФ з боку його організаторів; способи конспірації злочинної діяльності, використані в НЗФ; розміри грошових фондів для розширення злочинної діяльності, наявність своєрідного фонду «соціального страхування» для допомоги засудженим співникам і членам їхніх родин; характер зв'язків НЗФ з іншими злочинними угрупованнями й обставини, що засвідчують їх кооперацію чи розподіл сфер впливу; здійснення військової, стройової чи фізичної підготовки учасників НЗФ, використані методи; учинення інших злочинів членами НЗФ тощо. Встановлення цих та інших обставин надає слідчому реальну можливість

з'ясувати механізм учиненого злочину, визначити причетних до нього осіб, довести це під час досудового розслідування.

5. Виокремлено й систематизовано типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, що залежать від таких факторів:

1) НЗФ, діяльність якого розслідують, знаходилося під контролем оперативних працівників або про нього стало відомо під час виявлення злочину, учиненого його членами;

2) затримано всіх членів відомого НЗФ на початку досудового розслідування або лише декілька рядових виконавців;

3) ознаки НЗФ виявлено на початку досудового розслідування або наприкінці початкового етапу.

За кожною з визначених типових слідчих ситуацій запропоновано алгоритми їх вирішення шляхом проведення необхідних процесуальних дій, з'ясовано їх зміст й оптимальну послідовність.

Типовими версіями на початковому етапі розслідування є припущення щодо: організатора й керівника, лідерів НЗФ; причетності до фінансування НЗФ певних осіб; отримання злочинним шляхом грошей і майна; місць придбання та зберігання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки; осіб, які вчинили злочин (керівник або член НЗФ, наймана особа чи особа, яка раніше вчиняла аналогічні злочини, має спеціальну підготовку й раніше служила в підрозділах МВС, НПУ, СБУ; особа, яка перебувала на обліку в правоохоронних органах) тощо.

6. Взаємодія – це спільна, узгоджена за часом, способами, засобами діяльність підрозділів НПУ, СБУ, ГПУ, ЗСУ, НГУ та ДСФМ України, спрямована на досягнення спільної мети, зокрема здійснення досудового розслідування щодо НЗФ в умовах збройного конфлікту. У контексті зазначеного окреслено повноваження кожного з перелічених підрозділів, комплексна реалізація яких сприятиме виявленню ознак злочину та встановленню всіх причетних до нього осіб.

7. До основних проблем, що виникають під час допиту, належать: складність встановлення психологічного контакту з допитуваним, надання ним завідомо неправдивих показань; відмова від дачі показань, замовчування певних важливих фактів; перебування потерпілих у напруженому психологічному стані, який перешкоджає проведенню допиту, необхідність подолання впливу злочинців на потерпілих, унаслідок якого вони відмовляються від наданих раніше показань або змінюють їх тощо. Для виконання тактичних завдань з розслідування й досягнення мети допиту розроблено типовий перелік питань, що ставлять з метою з'ясування обставин, які підлягають встановленню під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, аргументовано оптимальну їх послідовність.

Огляд місця події під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є нетиповим і має низку особливостей. У зв'язку із цим розроблено систему тактичних прийомів підготовчого, робочого та заключного етапів огляду, спрямованих на досягнення його мети; обґрунтовано склад СОГ та визначено, що спеціаліст-вибухотехнік (сапер) має бути обов'язковим учасником проведення цього виду огляду в умовах воєнного, надзвичайного стану, у районі проведення антитерористичної операції або ООС.

Об'єктами пошуку під час обшуку, зокрема особистого, є: зброя, боєприпаси, вибухові речовини, вибухові пристрої; наркотичні засоби й психотропні речовини; камуфляжна форма, зокрема зі знаками розрізнення, що засвідчують причетність до конкретного НЗФ; будь-які грошові знаки (серед них можуть бути й підроблені); засоби зв'язку; документи, а саме: списки членів НЗФ, за якими закріплено конкретну зброю; графіки виходів членів НЗФ на чергування; посвідчувальні документи, паспорти, військові квитки, водійські посвідчення, технічні паспорти на автотранспорт, службові посвідчення, зокрема підроблені, та інші речі й предмети, що можуть бути використані як джерела доказів, – речові докази чи документи.

Пред'явлення для впізнання під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань проводять зрідка. Зазначене зумовлено тим, що свідки й потерпілі відмовляються брати участь у проведенні цієї дії у зв'язку з побоюванням за життя та здоров'я як власні, так і рідних та близьких, а також загрозою знищення їхнього майна як помсти з боку членів НЗФ або родичів підозрюваного. Способами подолання такої протидії є проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням особи, за фотознімками чи в режимі відеоконференції, щоб забезпечити належні заходи безпеки особам, які впізнають.

8. Основними формами використання спеціальних знань під час досудового розслідування щодо створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань є залучення спеціаліста (перекладача, педагога, психолога, судово-медичного експерта, інспектора-криміналіста) для надання допомоги під час збирання, перевірки й оцінки доказів, пошуку, виявлення, фіксації та вилучення слідів злочину. Одержану за допомогою спеціаліста інформацію використовують під час планування розслідування, висунення й перевірки версій, зокрема оперативно-розшуковим шляхом.

До видів експертиз, які найчастіше призначають під час розслідування аналізованого злочину, належать вибухотехнічні, експертизи зброї та слідів й обставин її використання, фоноскопичні, лінгвістичні, трасологічні, дактилоскопічні тощо залежно від об'єктів дослідження і питань, на які необхідно одержати відповіді.

9. Під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань і застосування заходів забезпечення кримінального провадження здебільшого використовують запобіжні заходи, тимчасовий доступ до речей та документів, тимчасове вилучення майна й арешт майна. Серед запобіжних заходів найефективнішими є пов'язані з позбавленням волі тримання під вартою та затримання, а найменш ефективними – застава й домашній арешт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапов П. В., Хлебушкин А. Г. Организация незаконного вооруженного формирования или участие в нем: политико-правовой, криминологический и уголовно-правовой анализ. М. : Юрид. программа, 2005. 133 с.
2. Аджиев А. Д. Организация незаконного вооруженного формирования или участия в нем: уголовно-правовые аспекты противодействия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Краснодар, 2009. 27 с.
3. Акімов М. О. Не передбачене законом воєнізоване або збройне формування (ст. 260 КК України): проблеми визначення. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (30 верес. 2016 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 20–23.
4. Алексєйчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 22 с.
5. Андрєєв Д. В. Можливості судових експертиз під час розслідування незаконного обігу зброї. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3 (78). С. 45–51.
6. Армия талибов. URL: <http://antiterror.ntvru.com/article/20.html>.
7. Балугина Т. С. Следственные ситуации и планирование расследования. *Следственная ситуация* : сб. науч. тр. М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. С. 54–58.
8. Басиста І. В., Галаган В. І., Удовенко Ж. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2010. 352 с.
9. Безносюк А. М. Гарантії достовірності показань підозрюваного та обвинуваченого : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 224 с.
10. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3 т. М., 1979. Т. 3. 407 с.
11. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособие. Волгоград, 1993. 200 с.

12. Берназ В. Д. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в расследовании преступлений совершаемых организованными группами. *Информационное обеспечение противодействия организованной преступности* : сб. науч. ст. / под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. Одесса : ФЕНИКС, 2003. С. 63–64.

13. Бехоева Х. Л.-А. Организация незаконного вооруженного формирования или участие в нем: масштабы явления. *Бизнес и закон*. 2013. № 6. С. 74–100.

14. Бирюков Ю. С. Особенности расследования преступлений об организации незаконного вооруженного формирования или участия в нем (по материалам республик Северного Кавказа) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М. : РГБ, 2003. 201 с.

15. Бобрик К. Ю. Методика розслідування створення злочинної організації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 19 с.

16. Бобрик К. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 247 с.

17. Бобрик К. Ю., Ієрусалимов І. О. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням злочинної організації : метод. рек. Київ : УкрДГРІ, 2014. 100 с.

18. Бондар С. В. Взаємодія органів досудового розслідування та правоохоронних органів інших країн під час розслідування злочинів у сфері банківської діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 233–242.

19. Бондар В. С. Функціональне призначення криміналістичної характеристики злочинів у сучасних умовах. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 2. С. 130–137.

20. Боровых Л. В. Проблема возраста в механизме уголовно-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 1993. 20 с.

21. Бочарова С. П. Память в процессах обучения и профессиональной деятельности. Тернополь : Астон, 1997. 352 с.
22. Буряк М. В. Створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань як загроза національній безпеці України. *Актуальні питання державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 3 т. (20 трав. 2016 р.) / [редкол.: І. С. Гриценко (голова), І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін.]. Київ : Київ. ун-т, 2016. Т. 3. С. 19–21.
23. Буханченко О. А. Криміналістична вибухотехніка як окреме криміналістичне вчення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2009. № 22. С. 135–140.
24. В Лисичанском погранотряде вычислили «оборотня», воевавшего против Украины. URL: <https://lenta.ua/v-lisichanskom-pogranotryade-vychislili-oborotnya-voevavshego-protiv-ukrainy-foto-24412>.
25. В ожидании украинского Дудаева. URL: <http://www.pravoslavie.ru/analit/sobytia/unaunsokp.htm>.
26. Васильчук Є. О. Політико-правові аспекти загроз і викликів українській державності з боку російських екстремістських об'єднань. *Збірник наукових праць «Гілея»*. 2014. Вип. 96. С. 427–432.
27. Ведерников Н. Т. Место и роль личности обвиняемого в предмете доказывания по уголовному праву. *Государство и право*. 2003. № 6. С. 45–49.
28. Вознюк А. А. Актуальні проблеми кримінально-правового впливу на учасників непередбачених законами України воєнізованих або збройних формувань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2 (10). С. 40–49.
29. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.08. Київ : КНУВС, 2009. 18 с.
30. Вознюк А. А. Створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань: актуальні проблеми кримінальної відповідальності.

Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства : матеріали круглого столу (Київ, 5 листоп. 2015 р.) / відп. ред. О. С. Стеблинська. Київ : ДПТС України; Ін-т кримін.-виконав. служби, 2015. С. 45–48.

31. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Козлов Р. А., 2019. 122 с.

32. Волощук О. Т. Торгівля людьми в умовах збройного конфлікту: шляхи протидії. *Протидія незаконній міграції та торгівлі людьми : матеріали III Міжнар. наук.-практ. симпозиуму (Івано-Франківськ, 12–13 квіт. 2019 р.).* Івано-Франківськ, 2019. С. 27–30.

33. Врегулювання збройного конфлікту всередині держави, типологія збройних конфліктів, угруповання НГУ, інформаційно-психологічна безпека : звіт про НДР / кер. О. В. Лавніченко; викон. С. О. Годлевський. Харків, 2016. 71 с.

34. Гавриш С. Б. Проблема застосування кримінальної відповідальності за співучасть у воєнізованих або збройних формуваннях, терористичних групах та інших злочинних організаціях. *Новий кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.) / [редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін.].* Київ ; Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 38–42.

35. Галаган В. І., Козак О. В. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : монографія. 2-ге вид., переробл. і доповн. Краматорськ : Каштан, 2015. 224 с.

36. Галаган В. І., Удовенко Ж. В., Калачова О. М., Клочуряк С. С. Дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення освідчування : монографія. Київ : Центр учб. літ., 2015. 160 с.

37. Галаган В. І., Яковенко М. О. Особливості методики розслідування нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 256 с.

38. Гарасим П. С., Зюбаненко С. В. Типові слідчі ситуації та основні напрямки розслідування на початковому етапі. *Наукові записки Львівського*

університету бізнесу та права. 2012. Вип. 9. С. 255–259. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2012_9_58.

39. Гель А. П. Криміналістичний аспект дослідження особи засудженого до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 19 с.

40. Гловюк І. В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 155–160.

41. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2 (9). С. 22–34.

42. Горбулін В. П., Степанович В. О., Ляшенко О. М. Аналітична доповідь до щорічного посилення Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». Київ : НІСД, 2016. С. 21–77.

43. Грач Л. Союз власти и меджлиса – заговор против народа. *Крымская правда*. 2005. № 105. 9 июня.

44. Денисюк С. Ф. Тактика производства поисковых действий в расследовании преступлений. *Криміналістика XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 листоп. 2010 р.). Харків : Право, 2010. 832 с.

45. Динту В. А. Обстановка злочину в структурі криміналістичної характеристики злочину. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 60. С. 240–246.

46. Дмитрієв А. А. Компетенція і повноваження кримінальної поліції як складова Національної поліції України. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 83–87.

47. Долженко Н. И. Образцы для сравнительного исследования и тактика получения экспериментальных образцов. М. : Юрлитинформ, 2003. 112 с.

48. Драпкин Л. Я. Общая характеристика следственных ситуаций. *Следственная ситуация* : сб. науч. тр. М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. С. 11–16.

49. Драпкин Л. Я., Долинин В. Н. Тактика следственных действий : учеб.-практ. пособие. Екатеринбург : УрГЮА, 1999. 79 с.

50. Дубина В. І. Аналіз діяльності підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми у період з 2005 по 2014 роки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 33–41.

51. Дударець Р. М. Актуальні питання призначення та проведення ревізій і перевірок за чинним законодавством України. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару (Київ, 30 черв. 2016 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. П. Запотоцький та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 38–42.

52. Дударець Р. М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 3 (79). С. 217–224.

53. Дударець Р. М. Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в контексті криміналістичної методики їх розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 189–197.

54. Еникеев М. И., Образцов В. А., Эминов В. Е. Следственные действия: психология, тактика, технология : учеб. пособие. М. : Проспект, 2007. 216 с.

55. Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 388 с.

56. Євдокименко С. В., Кузьмічов Я. В., Семенов В. В., Хільченко С. В. Кримінально-процесуальні та криміналістичні прийоми й засоби протидії злочинній діяльності : монографія. Київ : Паливода А. В., 2006. 352 с.

57. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Форма № 1 (місячна) : наказ Генеральної прокуратури України від 23 жовт. 2012 р. № 100. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112169&libid=100820#.

58. Єфремов С. Створення організованого злочинного угруповання: кримінологічні та кримінально-правові аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 93. С. 30–32. (Серія «Юридичні науки»).

59. Жидкова Т. К. К проблемам проявления криминальной активности участников незаконных вооруженных формирований в России на современном этапе. *Евразийская адвокатура*. 2013. № 5 (6). С. 94–96.

60. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВСУ, 2005. 23 с.

61. Загальні засади методики розслідування тероризму та особливості порушення кримінальної справи. URL: https://sci.house/kriminalistika-knigi_1075-scibook/zagalni-zasadi-metodiki-rozsliduvannya.html.

62. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2008. 20 с.

63. За час конфлікту в Донбасі загинули 4356 осіб – ООН. *ZN,UA* : [сайт]. URL: http://dt.ua/UKRAINE/za-chas-konfliktu-v-donbasi-zaginuli-4356-osib-onn-157869_.html.

64. Зінковський І. П. Застосування арешту майна у кримінальному провадженні: деякі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 182–189.

65. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2001. 290 с.

66. Зоріна Я. В. Особливі прикмети зовнішності людини: їх значення для розслідування злочину. *Правові горизонти*. 2016. Вип. 1 (14). С. 133–136.

67. Іваниця А. В. Порядок дій слідчого на початковому етапі розслідування вбивств через необережність. *Форум права*. 2012. № 3. С. 233–239.

68. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

69. Інструкція з організації спеціальної підготовки громадян України для прийняття на військову службу за контрактом в Службу безпеки України : наказ Служби безпеки України від 30 листоп. 2010 р. № 603. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1351-10/ed20110110/find?text=%C2%B3%E9%F1%FC%EA%EE%E2%E0+%EF%B3%E4%E3%EE%F2%EE%E2%EA%E0>.

70. Інструкція про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України від 26 серп. 2014 р. № 872/88/537. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1038-14>.

71. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14>.

72. Інформування про результати роботи Держфінмоніторингу за 9 місяців 2018 року. *Прес-служба Держфінмоніторингу*. URL: <http://www.sdfm.gov.ua>.

73. Іщенко А. В., Ієрусалимов І. О., Удовенко Ж. В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2007. 224 с.

74. Каганов А. Ш. О получении образцов голоса и речи фигурантов криминалистической экспертизы звукозаписей. *Теория и практика судебной экспертизы*. 2010. № 3 (19). С. 137–140.

75. Карпенко Р. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 144–147.

76. Кипиани В. УНА – у влади! УНСО – к штурму! URL: <http://www.kipiani.org/plain.cgi?105>.

77. Кирюха Д. Є. Характеристика типового суб'єкта злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництва. *Проблеми кримінально-правових наук: історія, сучасність, міжнародний досвід (пам'яті професора П. П. Михайленка)* : тези доп. наук.-теорет. конф. Київ : КНУВС, 2009. С. 159–162.

78. Климчук М. П. Виконання доручень як форма взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 54–58.

79. Коваленко В. В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Луганськ, 2004. 253 с.

80. Ковальчук В. П. Співвідношення між складами злочинів про створення злочинної організації та про створення терористичної групи чи терористичної організації. *Митна справа*. 2011. № 5 (77). Ч. 2. С. 580–587.

81. Колянда В. В., Дробаха Г. А., Неклонський І. М. Оцінка типового складу, структури та тактики дій незаконного збройного формування у межах спеціальної операції з його знешкодження за участю Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2017. № 1 (60). С. 46–56.

82. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под ред. В. К. Дуюнова. М. : Волтерс Клувер, 2005. 1104 с.

83. Кондра М. Кримінально-правова оцінка добровольчих формувань ДУК ПС та батальйон «ОУН». URL: <http://pravyuysektor.mfo/news/otherdoc/63/kriminalnopravova-ocinka-dobrovolchih-formuvan-duk-ps-ta-bataljon-oun.html>.

84. Конончук А. О. Мета створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участі в них. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 288–302.

85. Конституция Российской Социалистической Советской Федеративной Республики : принята V Всерос. съездом Советов в заседании от 10 июля 1918 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm>.

86. Конституція України. *Верховна Рада України* : [офіц. сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

87. Копылов И. А. Следственная ситуация и тактическое решение : учеб. пособие. Волгоград : ВСШ МВД СРСР, 1988. 24 с.

88. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л. Особливості криміналістичного дослідження слідів пострілу та механізму їх утворення : метод. рек. Київ : УкрДГПІ, 2013. 48 с.

89. Кравчук О. В. Поняття криміналістичної характеристики злочинів. *Університетські і наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 201–205.

90. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / [А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2011. 280 с.

91. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій та ін.]. Харків, 2017. Т. 2. 312 с.

92. Криміналістика : підручник / за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ : Атіка, 2001. 544 с.

93. Криминалистика : учебник / за ред. Н. П. Яблокова. М. : ЮРИСТЪ, 2001. URL: <http://bibliograph.com.ua/criminalistika-3/136.htm>.

94. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

95. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. 2013. 1040 с.

96. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

97. Крицька І. Зберігання речових доказів у кримінальному провадженні: мета, способи, умови й суб'єкти. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 178–182.

98. Кузьмічов В. С. Вивчення особи обвинуваченого як умова ефективного застосування криміналістичних прийомів та засобів. *Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів* : зб. наук. пр. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1996. С. 48–55.

99. Кустов А. М. Криминалистическое учение о механизме преступления : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М. : РГБ, 2003. 321 с.

100. Кучменко С. В. Проблеми кримінально-правового регулювання створення та функціонування добровольчих військових формувань. *Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства* : матеріали круглого столу (Київ, 5 листоп. 2015 р.) / відп. ред. О. С. Стеблинська. Київ : ДПтС України ; Ін-т кримін.-виконав. служби, 2015. С. 168–171.

101. Лазукова О. В. Особливості правового змісту інституту досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4 (87). С. 208–218.

102. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Виды участия специалистов на предварительном следствии. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1985. Вып. 30. С. 3–8.

103. Литвин Т. Судово-лінгвістична експертиза усних повідомлень. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 1. С. 268–272.

104. Личность преступника / под ред. В. Н. Кудрявцева, Г. М. Миньковского, А. Б. Сахарова. М. : Юрид. лит, 1975. 272 с.

105. Лога В. М. Особенности предъявления для опознания по голосу при расследовании неправдивого сообщения об угрозе безопасности граждан, уничтожения или повреждения объектов собственности. *Актуальные проблемы права и государства в XXI веке* : материалы II Междунар. науч.-практ. конф. : в 7 ч. (Уфа, 28–29 апр. 2010 г.) / под общ. ред. Ф. Б. Мухаметшина. Уфа : УЮИ МВД РФ, 2010. Ч. 6. С. 116–118.

106. Лога В. М. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян знищення чи пошкодження об'єктів власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 222 с.

107. Лонщакова А. Р. Тактика допроса обвиняемого по делам о насильственных преступлениях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Челябинск, 2009. 26 с.

108. Лукашевич В. Г. Тактика общения следователя с участниками отдельных следственных действий : учеб. пособие. Киев : НИиРИО КВШ МВД СРСР, 1989. 88 с.

109. Лук'янчиков Є. Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 360 с.

110. Лунеев В. В. Мотивация преступного поведения. М. : Наука, 1991. 382 с.

111. Ляшина Е. И., Хуртилов В. О. Организация производства судебных фоноскопических экспертиз в ЭКП ОВД России. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы

Международ. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). М., 2002. С. 324–327.

112. Мазур В. Ю., Фаріон О. Б. Оперативно-розшукова діяльність прикордонних підрозділів як інструмент протидії незаконним збройним формуванням в зоні проведення антитерористичної операції. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України*. 2015. № 4 (66). С. 160–173. (Серія «Військові і технічні науки»).

113. Майоров А. А., Образцов В. А. К вопросу типологии личности преступника в криминалистике. *Труды ВНИИ МВД СССР*. 1978. № 47. С. 84–85.

114. Мала О., Місюра Л. Накладення арешту на майно у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 114–121.

115. Малярова В. О. Подолання протидії розслідуванню на досудовому слідстві: актуальні завдання й складності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 5-2. Т. 3. С. 230–232.

116. Маркус В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с.

117. Мартиненко Ю. Д. Деякі аспекти кримінологічної характеристики осіб, які скоюють пограбування та розбої. *Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення* : зб. наук. пр. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1996. С. 181–188.

118. Мархевка О. В. Підстави та умови залучення перекладача до участі в кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2014. № 2 (92). Ч. 2. Кн. 2. С. 259–277.

119. Методика протидії підрозділами Національної поліції України фінансуванню створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань / [В. І. Василичук, М. В. Буряк, О. В. Хуторянський та ін.]. Київ : НАВС, 2016. 78 с.

120. Методичний посібник з основних питань організації повсякденної діяльності військ (сил). Київ : Варта, 2007. 648 с.

121. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання ; КОО, 2000. 771 с.

122. Назаренко В. О. Взаємодія військових формувань держави під час виконання завдань у зоні проведення антитерористичної операції: проблемні питання та шляхи вирішення. *Збірник наукових праць*. 2015. № 2 (64). С. 49–57. (Серія «Військові та технічні науки»).

123. На Луганщині судитимуть учасника незаконного збройного формування. *Генеральна прокуратура України* : [офіц. веб-портал]. URL: <https://lug.gp.gov.ua/ua/index.html>.

124. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

125. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 5-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юрид. думка, 2008. 1216 с.

126. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.

127. Наумов А. В. Российское уголовное право. Курс лекций : в 3 т. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Кливвер, 2007. Т. 3 : Особенная часть (главы XI–XXI). 656 с.

128. Новороссия: вчера, сегодня, завтра (П. Губарев, А. Самойлов, А. Гурьянов). *Красное ТВ* : [офиц. сайт]. URL: <http://krasnoe.tv/node/24357>.

129. Об утверждении Уголовного кодекса Украинской ССР : Закон Украинской ССР от 28 дек. 1960 г. *Ведомости Верховного Совета Украины*. 1961. № 2. С. 14–15.

130. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

131. Одкровення українського хакера. Наскільки складно вести кібервійну з росіянами і як ставляться до сепаратистів в facebook, пауралі Приватбанку. URL: <http://intermarium.com.ua/odkrovennyaukrayinskogo-hakera-nask>.

132. Павлов В. Г. Субъект преступления и уголовная ответственность : монографія. СПб. : Лань, 2000. 192 с.

133. Панченко В. Ю. Військові аспекти сутності та розмежування понять «непередбачені законом збройні формування», «непередбачені законом воєнізовані формування» як складових незаконних утворень військового типу. *Наука і техніка повітряних сил Збройних сил України*. 2017. № 2 (27). С. 158–161.

134. Підозрюваного у фінансуванні бойовиків російського олігарха оголосили у міждержавний розшук. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pidozrjuvanogo-u-finansuvanni-bojovikiv-rosijskogo-oligarha-ogolosili-u-mizhderzhavnij-rozshuk-2265577.html>.

135. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 270–277.

136. Поліщук О. В. Організаційно-правові засади перевірки відомостей про кримінальні правопорушення до початку досудового розслідування : монографія. Одеса : Букаєв В. В., 2019. 214 с.

137. Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : Указ Президента України від 13 квіт. 2011 р. № 466/2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466/2011>.

138. Попков С. М. Особливості дій незаконних збройних формувань на території Республіки Ірак. *Військово-науковий вісник*. 2009. Вип. 11. С. 275–286.

139. Правове регулювання забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального провадження : монографія / [В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, М. С. Цуцкірідзе та ін.]. Київ : Гельветика, 2018. 362 с.

140. Правоохоронці зі складу ОС затримали мешканця Маріуполя, який перебуває в розшуку за підозрою в торгівлі людьми. *ЦЕНЗОР.НЕТ* : [сайт]. URL: <https://censor.net.ua/ua/n3091413>.

141. Приходько Ю. П. Криміналістична характеристика судової вибухотехнічної експертизи. *Проблемні аспекти експертної практики* : зб. матеріалів круглого столу. Київ : ННПФЕКП НАВС, 2014. С. 215–217.

142. Приходько Ю. П. Теоретичні та практичні аспекти судової вибухотехнічної експертизи. *Сучасні тенденції розвитку національного законодавства* : зб. тез III Міжнар. наук.-практ. конф. НУБіП. Київ, 2014. С. 75–77.

143. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

144. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму : Закон України від 19 черв. 2014 р. № 1533-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1533-18>.

145. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 12 серп. 2014 р. № 1631-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18#n5>.

146. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 7 жовт. 2014 р. № 1689-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>.

147. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15/print1451052446298766>.

148. Про запобігання проявам сепаратизму та іншим посяганням на основі національної безпеки України : постанова Верховної Ради України від 22 лют. 2014 р. № 756-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/756-18>.

149. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1702-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

150. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

151. Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : наказ МВС України від 28 лип. 2017 р. № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17>.

152. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : постанова Кабінету Міністрів України від 17 верес. 2014 р. № 455. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/455-2014-%D0%BF>.

153. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 10 листоп. 2015 р. № 85. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz>.

154. Про затвердження Положення про Національну поліцію : постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 877. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF>.

155. Про затвердження Порядку зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу : постанова Кабінету Міністрів України від 7 трав. 2008 р. № 422. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/422-2008-%D0%BF>.

156. Про затвердження Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним : постанова Кабінету Міністрів України від 25 серп. 1998 р. № 1340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-98-%D0%BF>.

157. Про Збройні сили України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1934-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.

158. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26 груд. 2002 р. № 374-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/374-15>.

159. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3543-12?nreg=3543-12>.

160. Про Національну гвардію України : Закон України від 13 берез. 2014 р. № 876-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.

161. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

162. Про негайне роззброєння незаконних збройних формувань в Україні : постанова Верховної Ради України від 1 квіт. 2014 р. № 1174-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1174-18>.

163. Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

164. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

165. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 1993 р. № 964-I. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

166. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січ. 2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

167. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>.

168. Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України : постанова Кабінету Міністрів України від 19 листоп. 2012 р. № 1104. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF/ed20160726>.

169. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

170. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

171. Програма Служби безпеки України «На тебе чекають вдома». *Служба безпеки України* : [офіц. веб-сайт]. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/pages/206>.

172. Проскуряков О. Руководство к познанию действующих русских государственных, гражданских, уголовных и полицейских законов. СПб. : Королев и Ко, 1854. Т. 3. 275 с.

173. Протидія підрозділами Національної поліції України фінансуванню створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : метод. рек. / [В. І. Василичук, І. М. Купранець, М. В. Бурак та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ ; Кандиба Т. П., 2016. 77 с.

174. Робак В. А. Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 23 с.

175. Робак В. А. Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 259 с.

176. Розслідування воєнних злочинів: яка реальність України? URL: <https://helsinki.org.ua/blogs/rozsliduvannya-vojennyh-zlochyniv-yaka-realnist-ukrajiny>.

177. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / [О. В. Бишевець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва та ін.]; за ред. М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2015. 536 с.

178. Российское законодательство X–XX вв. М. : Юрид. лит., 1986. Т. 4. 432 с.

179. Рыбальский О. В. Некоторые проблемы современной фоноскопической экспертизы. *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26–27 листоп. 2009 р.) / [редкол.: О. М. Джужа, В. О. Хорошко, Ю. Ю. Орлов та ін.]. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 20–22.

180. Савельєва І. О. Окремі проблемні питання щодо розслідування злочинів, вчинених в зоні АТО. *Судова і слідча практика в Україні*. 2016. Вип. 1. С. 71–73.

181. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 39 с.

182. Сакал В. М. Слідчо-оперативна група як оптимальна форма організації досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 40–51.

183. Саліхова І. Ю. Час як елемент події кримінального правопорушення. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2016. № 2 (56). С. 120–125.

184. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.

185. Серватюк В. М., Поліщук М. М. Структура незаконних збройних формувань та особливості їхньої тактики дій на південному сході України. *Збірник*

наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. 2015. Вип. 1 (63). С. 131–146. (Серія «Військові та технічні науки»).

186. Ситуація в зоні проведення ООС: обстріли, жертви серед цивільного населення. Липень 2018 року. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1533036019>.

187. Скільки в Україні кишенькових армій. *Інтернет-газета «UkrMedia»* : [сайт]. URL: <https://ukr.media/ukrain/234262>.

188. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 9 : С / ред. І. С. Назарова та ін. 1978. 916 с.

189. Смирнов И. О. Специальные основания освобождения от уголовной ответственности лиц, входящих в состав незаконного вооруженного формирования. *Юридическая наука и правоохранительная практика*. 2014. № 2 (28). С. 181–187.

190. Современные возможности судебных экспертиз : метод. пособие / [Л. Д. Беляева, А. Ю. Бутырин, Ю. М. Воронков и др.] ; науч. ред. Ю. Г. Корухов. М. : Триада-Х, 2000. 261 с.

191. Сокиран М. Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.

192. Соколов О. В. Проблемні питання взаємодії слідчого, прокурора з оперативними підрозділами на підставі доручення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. С. 124–134.

193. Соколовський В. Л. Об'єкт злочинів проти громадської безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4. Т. 3. С. 49–52. URL: http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo04/part_3/13.pdf.

194. Структура Национальной полиции Украины. Инфографика. *НВ Украина* : [сайт]. URL: <https://nv.ua/ukraine/events/struktura-natsionalnoj-politsii-ukrainy-infografika-85757.html>.

195. Стукатулин В. Б. Характеристика личности квартирного вора как необходимый элемент криминалистической характеристики квартирных краж. *Российский следователь*. 2004. № 3. С. 43–47.

196. Ступаков О. С. Використання можливостей операторів мобільного зв'язку, виробників мобільних операторів систем під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 3 (28). С. 89–92.

197. Суд звільнив від кримінальної відповідальності колишнього бойовика, який повернувся за програмою СБУ. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/121#.MmD2qcbd.dpbs>.

198. Тіщенко В. В. Підготовка злочину як об'єкт криміналістичного дослідження. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : Гриф, 2003. С. 93–99.

199. Типове положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві : наказ МВС України від 22 січ. 2016 р. № 39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0216-16>.

200. Тихий В. П. Відповідальність за злочини проти громадської безпеки : наук.-практ. комент. Київ : НКЦСБ України, 2006. 97 с.

201. Тихоненко В. М. Криміналістична характеристика особи злочинця в злочинах, передбачених ст. 355 Кримінального Кодексу України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 28. Т. 3. С. 123–128. (Серія «Право»).

202. Трофименко А. С. Класифікація криміналістичних версій через призму науково обґрунтованих правил. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 325–327. URL: http://www.pap.in.ua/6_2015/99.pdf.

203. У пошуках справедливості. Розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням права на життя, права на свободу та особисту недоторканість,

свободу від тортур, вчинених у зоні АТО: недоліки роботи слідчих органів та рекомендації правозахисників : звіт, підготовлений центром Громадських Свобод під егідою коаліції громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру в Донбасі». Київ, 2016. 74 с. URL: https://jfp.org.ua/system/reports/files/67/uk/Spravedlulist_CCL_MF_Webflow-1.pdf.

204. Уголовное право России. Практический курс : учеб.-практ. пособие / под ред. А. В. Наумова. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клівер, 2007. 808 с.

205. Уголовный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / под ред. В. И. Шакуна, С. С. Яценка. 5-е изд. Киев : А.К.С., 1999. 1088 с.

206. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 г. / состав. И. И. Курицкий, Л. А. Гиммельфарб, Н. И. Шихмантер. Харьков : Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1927. 322 с.

207. Уголовный кодекс УССР с изменениями и дополнениями по 1-е июня 1924 года. Харьков : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1924. 102 с.

208. Удовенко Ж. В. Криміналістика. Конспект лекцій : навч. посіб. / за заг. ред. В. І. Галагана. Київ, 2016. 320 с.

209. Удовенко Ж. В. Некоторые вопросы соблюдения прав и свобод человека при проведении временного доступа к вещам и документам. *Право и политика*. 2015. № 3. С. 103–108.

210. У Краматорську затриманий екс-бойовик. URL: <http://police.dn.ua/news/view/u-kramatorsku-zatrimanij-eks-bojovik11.04.2018>.

211. У СБУ порахували, скільки осіб добровільно відмовилися від участі у «ЛНР» і «ДНР». URL: <https://www.unn.com.ua/uk/exclusive/1819824-u-sbu-porakhuvali-skilki-osib-dobrovilno-vidmovilisya-vid-uchasti-u-lnr-i-dnr>.

212. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.

213. Хавронюк М. І., Мельник М. І. Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект). *Право України*. 2000. № 4. С. 59–64.

214. Хараев А. А. Противодействие терроризму уголовно-правовыми способами: что нового? *Теория и практика общественного развития*. 2014. № 19. С. 98–100.

215. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / [упоряд.: О. А. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 565 с.

216. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань: Монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 304 с.

217. Чичиркіна С. П. Способи приховування злочинів у сфері службової діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 1 (1). С. 151–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_1%281%29__21.

218. Чорний Р. Л. Теоретико-прикладні проблеми визначення поняття суспільно небезпечних дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4 (52). С. 178–185.

219. Чулахов В. Н. Криминалистическое исследование навыков и привычек человека / под ред. Е. Р. Россинской. М. : Юрлитинформ, 2004. 198 с.

220. Шапкін І. С. Підстави кримінально-правової заборони створення стійких злочинних об'єднань. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 47–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2012_4_19.

221. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекцій. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков : Одиссей, 2005. 368 с.

222. Шепитько В. Ю. Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. Харьков : Нац. юрид. акад. Украины им. Я. Мудрого, 2000. 88 с.

223. Шеслер А. В., Смирнов И. О. Характеристика объекта как элемента состава преступления, предусмотренного статьей 208 Уголовного кодекса Российской Федерации. *Юридическая наука и правоохранительная практика*.

2013. № 3 (25). С. 61–67. URL: <http://www.naukatipk.ru/ru/ct-menu-item-9.html?id=2244>.

224. Якобчук О. В. Актуальні питання методики і тактики розслідування злочинів, вчинених в зоні проведення антитерористичної операції. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (2 листоп. 2015 р.) / редкол. С. Є. Кучерина (голов. ред.), В. В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2015. Вип. 7. С. 238–240.

225. Яковенко М. О. Організація діяльності органів досудового розслідування в умовах реалізації стратегії відновлення цілісності України і деокупації Донбасу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 2 (82). С. 320–329.

226. Яковенко М. О. Розслідування нерозкритих грабежів та розбоїв минулих років : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2011. 227 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ПІДСУМКИ

анкетування 185 слідчих Національної поліції України з питань провадження розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (стаття 260 КК України)

Запитання	Кількість	%
1. Дані про автора відповідей:		
Область: Закарпатська – 8, Донецька – 63, Київська – 26, Луганська – 51, Миколаївська – 14, Полтавська – 27, Харківська – 13, Херсонська – 10		
Посада : слідчий – 139, старший слідчий – 37, заступник начальника слідчого відділу – 9		
Стаж роботи у слідчих підрозділах: до 5 років – 64; до 10 років – 75, більше 10 років – 46		
2. Як часто Вами здійснювалося досудове розслідування за фактом створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань:		
а) жодного разу	28	15,1 %
б) лише один раз	65	35,1 %
в) до п'яти разів	29	15,7 %
г) до десяти разів	27	14,6 %
г) більше десяти разів	16	8,7 %
д) постійно	20	10,8 %
3. Яким, на Вашу думку, є співвідношення понять «воєнізовані формування» та «збройні формування»:		

а) поняття «воєнізоване формування» ширше за поняття «збройне формування» й охоплює всі його ознаки	120	64,9 %
б) це різні поняття, що між собою не співпадають	37	20%
в) поняття «збройне формування» ширше за поняття «воєнізоване формування» й охоплює всі його ознаки	19	10,2 %
г) це синоніми	9	4,9 %
4. З якою метою найчастіше створюють воєнізовані або збройні формування (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) захоплення підприємств, установ, організацій різних форм власності	106	57,3 %
б) дестабілізації політичної ситуації в місті, країні	102	55,1%
в) зміна територіальної цілісності	99	53,5 %
г) заволодіння матеріальними цінностями, грошовими коштами, правом на майно	56	30,3%
г) чергування на блокпостах, охорона території, приміщень тощо	37	20%
д) отримання зброї, вибухових речовин, військового спорядження	9	4,9 %
е) всі зазначені відповіді	19	10,2 %
5. Яким може бути спосіб створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) об'єднання зусиль співучасників, розподіл обов'язків	56	30,3%
б) перебування у складі незаконного формування	46	24,9 %
в) забезпечення відповідного рівня організованості	44	23,8 %

г) підшукування співучасників	37	20%
г) визначення плану подальших дій та способів його виконання	34	18,4 %
д) вчинення злочинів у складі незаконного формування	33	17,8 %
ж) усі зазначені способи	83	44,9 %
6. Якою є типова матеріальна слідова картина під час створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) зброя, набої, вибухові пристрої	120	64,9 %
б) військова техніка	93	50,3 %
в) засоби мобільного зв'язку	83	44,9 %
г) військова амуніція	65	35,1 %
г) документи, що підтверджують створення незаконного формування (платіжні доручення, списки, відомості тощо)	65	35,1 %
д) транспорт	62	33,5 %
е) література, листівки, буклети, плакати	46	24,9 %
є) перебування на території дислокації (на плацу, у тирі чи на стрільбищі, наявність манекенів, тренажерів тощо)	37	20%
ж) макети зброї, набоїв, вибухових пристроїв	19	10,2 %
з) всі перелічені варіанти	46	24,9 %
7. Якою, на Вашу думку, є узагальнена характеристика особи злочинця (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) стать:		
– чоловіки	181	97,8 %
– жінки	4	2,2 %
б) вік:		

– до 14 років	2	1,1 %
– 14–18 років	9	4,9 %
– 19–25 років	52	28 %
– 26–40 років	108	58,4 %
– 41–55 років	10	5,4 %
– старше 55 років	4	2,2 %
в) громадянство:		
– України	86	46,5 %
– РФ	99	53,5 %
г) місцевий мешканець:		
– так	110	59,5 %
– ні	75	40,5 %
г) сімейний стан:		
– одружений	104	56,2 %
– не одружений	81	43,8 %
д) освіта:		
– незакінчена середня	36	19,5 %
– середня	121	65,4 %
– незакінчена вища	7	3,8 %
– вища	21	11,3 %
е) місце роботи:		
– тимчасово не працює	56	30,3 %
– безробітний	129	69,7 %
є) наявність судимостей:		
– так	6	3,2 %
– ні	179	96,8 %

8. Виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних із створенням не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, найчастіше здійснюють шляхом (можливі декілька варіантів відповіді):

а) реалізації інформації, отриманої під час проведення ОРД	102	55,1 %
б) отримання інформації з Інтернет-ресурсів	93	50,3 %
в) проведення НСРД за дорученням слідчого	65	35,1 %
г) аналізу повідомлень у засобах масової інформації	46	24,9 %
г) подання заяви чи повідомлення	42	22,7 %
д) реалізації програми СБУ «На тебе чекають вдома»	37	20%
е) проведення слідчих (розшукових) дій по іншому кримінальному провадженню	28	15,1 %
є) інша відповідь: всі перелічені варіанти	19	10,2 %

9. Які типові слідчі ситуації найчастіше виникають на початковому етапі розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань:

а) є відомості про організатора збройного формування та його учасників, але відсутні матеріальні сліди злочину	46	24,9 %
б) є відомості про створення незаконного формування, наявні матеріальні сліди злочину, але не встановлено, хто саме створив це формування і приймав у ньому участь	25	13,4 %
в) є відомості про створення незаконного формування, про виконавців, наявні матеріальні сліди злочину, але не встановлено, хто саме створив це формування	17	9,2 %
г) є відомості про створення незаконного формування, встановлено його виконавців, виявлено матеріальні сліди злочину	9	4,9 %

г) є відомості про організатора збройного формування, але відсутні відомості про створене ним незаконне формування та його учасників	—	—
д) інша відповідь: – НЗФ, діяльність якого розслідують, перебувало під контролем оперативних працівників або про нього стало відомо під час виявлення злочину, вчиненого його членами	31	16,8 %
– на початку досудового розслідування затримані всі члени відомого НЗФ або лише декілька його рядових виконавців	29	15,7 %
– ознаки НЗФ виявлені на початку досудового розслідування або наприкінці початкового етапу	28	15,1 %
10. Якою найчастіше є лінія поведінки затриманих після повідомлення їм про підозру:		
а) дають правдиві свідчення, сприяють розслідуванню, надають інформацію про інших осіб, які вчинили цей злочин, що підтверджується під час її перевірки	102	55,1 %
б) відмовляються давати показання і відповідати на питання	46	24,9 %
в) дають свідчення про свою участь і участь інших осіб у вчиненні злочину, що не підтверджується під час їх перевірки	19	10,2 %
г) дають завідомо неправдиві свідчення	18	9,7 %
11. Під час досудового розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань які слідчі (розшукові) дії, на Ваш погляд, є найбільш ефективними (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) допит	157	84,7 %
б) огляд, зокрема місця події	111	60%
в) пред'явлення для впізнання	111	60%

г) обшук	102	55,1 %
г) освідкування	46	24,9 %
д) призначення експертизи	28	15,1 %
е) слідчий експеримент	19	10,2 %
ж) отримання зразків для експертизи	9	4,9 %
з) огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією;	—	—
12. Під час досудового розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань які НСРД є найбільш ефективними (<u>можливі декілька варіантів відповіді</u>):		
а) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж	157	84,7 %
б) зняття інформації з електронних інформаційних систем	130	70,3 %
в) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу	83	44,9 %
г) арешт, огляд і виїмка кореспонденції	48	25,9 %
г) спостереження за особою, реччю або місцем	45	24,3 %
д) моніторинг банківських рахунків	41	22,2 %
е) аудіо-, відео контроль особи	37	20%
є) використання конфіденційного співробітництва	33	17,8 %
ж) аудіо-, відео контроль місця	28	15,1 %
з) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи	9	4,9 %
и) контроль за вчиненням злочину	9	4,9 %
і) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження	6	3,2 %
к) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	—	—

13. Які заходи забезпечення кримінального провадження використовують найчастіше (можливі декілька варіантів відповіді):		
а) запобіжні заходи	157	84,7 %
б) тимчасовий доступ до речей і документів	65	35,1 %
в) тимчасове вилучення майна	46	24,9 %
г) арешт майна	42	22,7 %
г) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід	36	19,5 %
д) відсторонення від посади	9	4,9 %
14. Який запобіжний захід є найбільш ефективним щодо осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, передбаченого ст. 260 КК України:		
а) тримання під вартою	139	75,1 %
б) затримання	37	20 %
в) застава	9	4,9 %
г) домашній арешт	—	—

Додаток Б

УЗАГАЛЬНЕННЯ
результатів вивчення 120 матеріалів кримінальних проваджень щодо
вчинення злочину, передбаченого статтею 260 КК України «Створення не
передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»

1. НЗФ мають чітку структуру за прикладом армійської: поділяються на відділення, роти, батальйони, полки, окремі групи, підрозділи медичного та господарського забезпечення, ремонтно-технічні, навчальні, тренувальні підрозділи та інші, в яких їх учасники були розподілені за штатним розписом та посадами, у тому числі керівними: начальники штабів, командири рот, батальйонів і т.д., а також їх заступники.

2. Лише 2 % засуджених були організаторами й керівниками НЗФ. Насправді їх повинно бути незрівнянно більше: імена багатьох з них добре відомі, але, на жаль, вони наразі перебувають поки що поза зоною досяжності для правосуддя.

3. Притягнуті до кримінальної відповідальності особи вчиняли в складі НЗФ наступні конкретні дії:

- чергували зі зброєю на блокпостах та в інших місцях – 74 особи (62 %);
- будували бліндажі, інші укріплення, копали окопи – 22 (18 %);
- підносили бойовикам спорядження, їжу, медикаменти – 10 (8 %);
- здобували продукти харчування, медикаменти, інші предмети для учасників НЗФ – 10 (8 %);
- доглядали за пораненими – 6 (5 %);
- спостерігали за місцями можливої появи військовослужбовців ЗСУ, працівників поліції, їх пересуванням – 6 (5 %);
- опікувалися заручниками – 3 (2 %);
- виконували інші передбачені статтею 260 КК України злочинні дії (показували бойовикам будинки працівників правоохоронних органів, були провідниками, вели агітацію за вступ у формування тощо) – 67 (56 %).

4. Типовими способами протидії розслідуванню аналізованого виду злочину є:

- надання неправдивих показань підозрюваними або зміна їх змісту чи відмова від дачі показань. Зокрема, визнавали себе винуватими на досудовому розслідуванні, але не визнали винуватими в суді – 36 (30 %); осіб, не визнали себе винуватими ні на досудовому розслідуванні, ні в суді – 34 (28 %). Пояснюючи

причини зміни показань, 10 (8 %) осіб посилалися на те, що підписували протоколи допитів, не читаючи їх, а 26 (22 %) – на те, що до них були застосовані методи фізичного впливу, погрози й інші недозволені прийоми провадження досудового розслідування. Натомість позицію співробітництва зі слідством зайняли 50 (42 %) осіб, з яких повністю визнали себе винуватими, сприяли встановленню достовірних даних під час розслідування – 29 (24 %), частково визнали себе винуватими – 21 (18 %) особа;

- неявка підозрюваного за викликом в органи досудового розслідування – 17 (14 %).

- висунення підозрюваним неправдивого алібі – 12 (10 %);

- знищення або укриття речових доказів (в основному, засобів вчинення злочину, особистих речей, одягу – 10 (8 %);

- зміна місця проживання підозрюваним – 13 (11 %), свідком або потерпілим – 1 (0,8 %).

5. Фіксація ідеальних слідів, отриманих з показань потерпілих і свідків, обмежена лише складанням протоколу, в якому опис ознак зовнішності людини у 44 % випадків здійснювали шляхом використання методу словесного портрета.

6. Переважна більшість дорослих учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань за вивченими матеріалами кримінальних проваджень є чоловіками.

7. Національний склад осіб, засуджених за статтею 260 КК України: 98 % осіб представляють народ регіону (стосовно до місць вчинення злочину), тому переважна більшість учасників не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань – місцеві мешканці – (94 %). Інші особи не мають постійного місця проживання, які прибули з інших місцевостей чи із-за кордону.

8. За вивченими матеріалами кримінальних проваджень визначено тривалість участі у діяльності НЗФ у 14 % осіб – до одного місяця, в 40 % – понад місяць до одного року, в 46 % – понад один рік.

9. Майже 25 % учасників НЗФ пройшли військову й іншу підготовку в спеціальних (диверсійно-терористичних) навчальних центрах (таборах), у тому числі тих, що знаходяться за межами України.

10. Найбільш розповсюджений вид кримінальної мотивації, характерний для розглянутої категорії злочинців, належить до розряду політичних. Вчинення злочинів, передбачений статтею 260 КК України, з суто політичних мотивів,

пов'язаних з метою відокремлення від України, насильницькою зміною законних органів влади й затвердженням антиконституційного ладу, за матеріалами кримінальних проваджень констатується в 9 % випадків.

Ідейно-релігійна мотивація як різновид політичної відзначається за прямими і непрямим ознакам у 18 % осіб, засуджених за статтею 260 КК України. В багатьох випадках така мотивація залишалася невиявленою, тож насправді вона може бути поширена значно більше, оскільки в матеріалах кримінальних проваджень найчастіше були зафіксовані лише її найбільш яскраві прояви.

Той факт, що більш ніж чотири п'ятих з осіб були притягнуті до кримінальної відповідальності також за діяння, пов'язані з незаконним обігом зброї, свідчить про наявність у них анархо-індивідуалістичної мотивації. Для деяких осіб, особливо неповнолітніх, соціально незрілих молодих людей характерна легковажно-безвідповідальна кримінальна мотивація.

Крім зазначених, виявлені також інші мотиви дій злочинців: користь – у 2 % осіб; конформізм («не замислюючись над наслідками, підкорився рішенням авторитету або більшості») – у 3 % осіб; брали участь у діяльності НЗФ під впливом погроз, примусових заходів з боку бойовиків, керівників та інших активних учасників НЗФ – 3 % осіб. У низці випадків окремі учасники НЗФ керувалися мотивом помсти за загиблих під час збройного конфлікту родичів, зруйноване житло, прагнули ухилитися від відповідальності за раніше вчинені злочини.

Стосовно 77 % засуджених мотивація їх дій чітко не встановлена. Для частини злочинців були характерні не один, а два й більш мотивів їхньої діяльності.

11. Лише у 9 % кримінальних провадженнях за статтею 260 КК України було засуджено одночасно три й більше осіб, ще у 9 % – дві особи. У більшості ж вивчених матеріалах – 82 % – засуджено одну особу. Створення не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування або участь у ньому передбачає наявність двох і більше осіб. Але виявлені нерідкісні випадки, коли існує потреба виділення із основного кримінального провадження матеріалів по відношенню до ще не встановлених осіб, їх розшуку та викриття.

12. Значна кількість матеріалів (76 %) містять у собі ознаки, за якими злочини підслідні як НПУ, так і СБУ, а також ГПУ. Події, що відбувалися довкола однієї потерпілої особи або ж дії одного й того самого члена НЗФ одночасно розслідуватися і НПУ, і СБУ, і ГПУ.

13. Зібрані під час розслідування докази не мають системності, інформація – обліку, а правова основа – належного регулювання.

14. Розповсюдженого характеру набули факти фіксації слідчими в обвинувальному акті, що хтось створив НЗФ з відповідною ієрархічною побудовою, чітким розподіл ролей та іншими ознаками, однак у подальшому вони наводять лише докази винуватості його членів до вчинення інших злочинів. Також в обвинувальному акті слідчі іноді не наводять фактів створення НЗФ, доказів, що свідчать про його згуртованість, про мету вчинення злочинів, про керівництво конкретною особою, про розподіл ролей тощо з причини відсутності таких доказів. У підсумку, як засвідчує судова практика, із обвинувачення виключають статтю 260 КК України.

15. Допит як засіб отримання доказів, за результатами вивчення слідчої практики, використовують в 100 % матеріалах кримінальних проваджень.

16. Особи, які виконували другорядні ролі в структурі НЗФ, як правило (83 %), під час досудового розслідування своєю вину визнають повністю.

17. Більшість обвинувачених (87 %) у злочинах цієї категорії справ під час судового засідання заявляли, що показання, надані ними на досудовому розслідуванні, отримані в результаті застосування до них недозволених методів розслідування.

Для учасників НЗФ характерна дача завідомо неправдивих показань, що носять зазвичай стереотипний характер на кшталт: «Дійсно перебував у складі НЗФ, але особисто взагалі не мав зброї, не виявляв збройного опору..., відразу після початку бойових дій був поранений і не приймав участі в збройному опорі..., насильно залучений у НЗФ і за першої нагоди добровільно здався (мав намір здатися) у полон...» тощо.

18. Свідками під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань найчастіше є:

– співробітники поліції, військовослужбовці ЗСУ чи НГУ, які чергували на блокпостах, які брали бойовиків у полон, які виявляли схованку зі зброєю, підпільний цех по виготовленню озброєння, нелегальну радіо- або відеостудію, закладені бойовиками фугаси – 52 %;

– мешканці населених пунктів, що перебували тимчасово під контролем НЗФ, узяті в полон і у подальшому звільнені, заручники та інші особи – 23%;

– мирні жителі, які спостерігали яку-небудь подію на території, що тимчасово перебувала під контролем НЗФ – 15 %;

– безпосередні учасники НЗФ – 5 %;

– сусіди, родичі, знайомі підозрюваних – 3 %;

– особи, які входили раніше у ті ж НЗФ, що й підозрюваний – 2 %.

19. Важливими для викриття участі у НЗФ є показання свідків, які спостерігали, як поводитися фігуранти в населених пунктах поза військовою обстановкою: чи вільно пересувалися, чи носили зброю, з ким і як спілкувалися. Вивченням матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що такі особи зазвичай заявляють: «Бойовиків зустрів випадково, розшукуючи худобу або на шляху додому, змушений був разом з ними йти в дане селище, зброї не носив, прагнув здатися ЗСУ, але боявся бойовиків....» тощо.

20. Значна кількість слідчих (розшукових) дій (87 %), які зазвичай проводять у кримінальних провадженнях, не була проведена у зв'язку з неможливістю отримання відповідного дозволу слідчого судді. Тож слідчі були змушені проводити слідчі (розшукові) дії не ті, які були необхідні, а ті, які вони могли провести без дозволу слідчого судді.

21. Під час призначення вибухотехнічної експертизи перед експертом у 79 % випадків ставиться занадто велика кількість запитань, що затягує строки проведення експертизи, або взагалі не ставлять необхідні запитання.

22. Найчастіше проводять такі заходи забезпечення кримінального провадження, як затримання – (77 %), тимчасове вилучення майна – (13 %) та арешт майна – (10 %). Серед запобіжних заходів найбільш ефективним є тримання під вартою.

Додаток В

Акти впровадження

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-27/12-426

"16" жовтня 2019 р.

Заступнику Голови Національної
поліції України – начальнику
Головного слідчого управління
Цуцкірідзе М.С.

Шановний Максиме Сергійовичу!

Повідомляємо, що підготовлені заступником начальника Головного слідчого управління Національної поліції України, аспірантом Національної академії внутрішніх справ Дударцем Русланом Миколайовичем пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінального процесуальних кодексів України за результатами дисертаційного дослідження на тему: «Розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» Комітетом отримані та доведені до відома народних депутатів України – членів Комітету з питань правоохоронної діяльності, які як суб'єкти права законодавчої ініціативи можуть врахувати зазначені пропозиції у законодавчій роботі.

З повагою

Голова Комітету

Д. Монастирський

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник Голови - начальник
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук
Заслужений юрист України

 Максим ЦУЦКІРІДЗЕ

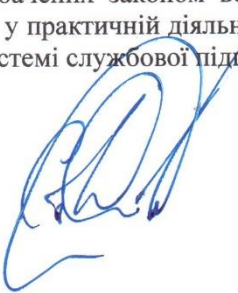
10.09.2019

АКТ

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження аспіранта заочної форми навчання кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Дударця Руслана Миколайовича на тему: «Розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі: заступника начальника ГСУ НП України кандидата юридичних наук Довгуня С.З., заступника начальника відділу ГСУ НП України кандидата юридичних наук, доцента Шевчишена А.В., заступника начальника відділу ГСУ НП України кандидата юридичних наук, доцента Мірковця Д.М. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження аспіранта заочної форми навчання кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Дударця Руслана Миколайовича на тему: «Розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Заступник начальника
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**

 Степан ДОВГУНЬ

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук, доцент**

 Артем ШЕВЧИШЕН

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук, доцент**

 Дмитро МІРКОВЕЦЬ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
полковник поліції

С.Д. Гусарев

23. 09 2019

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

матеріалів дисертаційного дослідження

аспіранта кафедри криміналістики та судової медицини

Національної академії внутрішніх справ Дударця Руслана Миколайовича на тему «Розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або озброєних формувань» зі спеціальності 12.00.09 (кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність) в освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: директора Інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, полковника поліції Удалової Л.Д. (голова), завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Самодіна А.В., начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук, лейтенанта поліції Дубівки І.В. та професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, професора, підполковника поліції Чорноус Ю.М. склала цей акт про те, що результати дисертації Дударця Р.М. впроваджені в освітній процес академії.

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення у навчально-методичних матеріалах, де як джерела рекомендовані наступні публікації:

1. Дударець Р.М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 3 (79). С. 217–224.

2. Дударець Р.М. Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в контексті криміналістичної методики їх розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ: наук. журн.* / [редкол.: В.В. Черней (голова) та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. № 4 (101). С. 189–197.

3. Галаган В.І., Дударець Р.М. Підготовка та проведення огляду під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних

формувань. *Криміналістика та судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 180–189.

4. Дударець Р. М. Спосіб вчинення злочину та його особливості під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань // *Knowledge. Education. Law. Management (KELM)*. Lublin. 2018. № 4 (24). С. 131–142.

5. Правове регулювання забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального провадження: монографія / В. Г. Дрозд, Р. М. Дударець, А. В. Пономаренко, М. С. Цуцкірізде та ін.; Держ. наук.-досл. ін-т. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 362 с.

6. Участь спеціаліста в огляді місця події: практичний посібник / кол. авторів; за заг. ред. О. Г. Рувіна, Б. Б. Теплицького, С. С. Чернявського; Голов. слід. упр. Нац. поліції України, Нац. акад. внутр. справ, Київ. НДІ суд. експертиз. Харків: Фоліо, 2018. 127 с.

7. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених непередбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями [Текст]: метод. рек. / [К. Ю. Бобрик, Р. М. Дударець, А. А. Патик, М. П. Климчук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 30 с.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені матеріали мають належний науковий та практичний рівень розробки проблематики теми дисертаційного дослідження, ґрунтуються на достатній кількості опрацьованих Дударцем Р.М. законодавчих, наукових та емпіричних джерел, відображені у науково-методичних матеріалах з навчальних дисциплін як «Криміналістика» та «Методика розслідування кримінальних правопорушень» для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра, а також використовуються у системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України.

Голова комісії:

Л.Д. Удалова

Члени комісії:

А.В. Самодін

І.В. Дубівка

Ю.М. Черноус

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Дударець Р. М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 3 (79). С. 217–224.
2. Дударець Р. М. Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в контексті криміналістичної методики їх розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 189–197.
3. Дударець Р. Н. Обстоятельства, подлежащие установлению на первоначальном этапе расследования создания не предусмотренных законом военизированных или вооруженных формирований. *Право и политика*. 2018. № 1. С. 39–43.
4. Дударець Р. М. Спосіб вчинення злочину та його особливості під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Knowledge. Education. Law. Management*. 2018. № 4 (24). С. 131–142.
5. Галаган В. І., Дударець Р. М. Підготовка та проведення огляду під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Криміналістика та судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 180–189.
6. Дударець Р. М. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 68. С. 184–191.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Дударець Р. М. Актуальні питання призначення та проведення ревізій і перевірок за чинним законодавством України. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару [(Київ, 30 черв. 2016 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. П. Запотоцький та ін.]. Київ, 2016. С. 38–42.

8. Дударець Р. М. Аналіз понять «воєнізовані формування» та «збройні формування» за законодавством України. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 215–218.

9. Дударець Р. М. Типова слідова картина створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Актуальні питання досудового розслідування* : матеріали круглого столу, присвяч. Дню слідчого в Україні (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ, 2017. С. 5–9.

10. Дударець Р. М. Проведення невідкладних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на початковому етапі розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 87–90.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

11. Правове регулювання забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального провадження : монографія / [В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, М. С. Цуцкірізде та ін.]. Київ : Гельветика, 2018. 362 с.

12. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування : монографія / [В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський та ін.]. Херсон : Гельветика, 2019. 498 с.

13. Участь спеціаліста в огляді місця події : практ. посіб. / [кол. авт. ; за заг. ред. О. Г. Рувіна, Б. Б. Теплицького, С. С. Чернявського]. Харків : Фоліо, 2018. 127 с.

14. Процесуальний порядок та особливості застосування слідчим арешту майна : метод. рек. / [С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, Д. О. Алексеева-Процюк та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 50 с.

15. Розслідування за фактами обстрілів (вибухів) у районі проведення операції Об'єднаних сил : метод. рек. / [О. М. Стрільців, С. С. Чернявський, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 88 с.

16. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених непередбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями : метод. рек. / [К. Ю. Бобрик, Р. М. Дударець, А. А. Патик, М. П. Климчук]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 30 с.